TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XX - 2 1973

Başbakanlık
Kültür Müsteşarlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1974

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. U. Bahadır Alkım	: Tilmen Höyük ve Samsun bölgesi çalışmaları (1971)	5– 16
Rüstem Duyuran	: Akhisar Tepe mezarlığında yapılan Arkeolojik Araştırmalar: II	17– 27
Prof, Dr. Afif Erzen	: 1971 yılı Enez (AİNOS) Araştırmaları	29– 37
Doç. Dr. Ufuk Esin	: Istanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü Tepecik kazıları (Elâzığ)	39– 62
Doç. Dr. Ufuk Esin-Güven Arsebük, M. A.	: Tülin Tepe kazısı, 1971	63– 78
Musa Kurum	: Cücük Definesi (Constans II Constanstinus III)-nin Solidusları	79– 90
Prof. Doro Levi	: La Campagne de Fouilles 1971 à Iasos	91– 95
Prof. Iris Cornelia Love	: Excavations at Knidos, 1971	97–142
Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel	: 1971 Perge kazıları	143–153
Prof. Machteld J. Mellink	: Karataş-Semayük and Elmalı, 1971	155–166
Dr. Oliver Pelon	: Fouilles de l'Institut Français d'Archeologie d'Istanbul Campagne 1971	167–170

TİLMEN HÜYÜK VE SAMSUN BÖLGESİ ÇALIŞMALARI (1971)*

U. BAHADIR ALKIM

Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi adına Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Doçent Dr. Refik Duru, Handan Alkım, Dr. G. van Driel (Leiden Üniversitesi Öğretim Üyelerinden, misafir üye), Jeolog Mehmet Kurhan, Aziz Albek (Arkeolog, Foto uzmanı), Anne Timonier (Arkeolog), Sabahattin Ağaldağ ve Mustafa Eren'den kurulu bir heyet tarafından yapılmakta olan Tilmen Hüyük kazısı ve Samsun bölgesinde başlanan arkeolojik araştırmalar 15 Temmuz-22 Eylûl 1971 tarihleri arasında geliştirildi. Bu dönemde Tilmen Hüyük'de tamamlayıcı mimarlık çalışmaları, İslâhiye, Sakçagözü ve Zincirli Ovalarında toprak incelemeleri, Samsun bölgesinde de sistematik topraküstü istikşafı yapıldı.

I Tilmen Hüyük'de

1 — Sur sisteminde: Hüyüğü, topografik şekline uygun bir biçimde yer yer testere dişleri teşkil ederek çevreliyen gerek dış ve gerek ayni sistemde olan sitadel etrafındaki iç surun sandık-duvar tekniğinde yapıldığı ve iki duvar arasındaki hücrelerden bazılarının— içlerinden çıkan küçük buluntuların gösterdiği gibi— yerleşme mekânı olarak hizmet gördükleri 1970 döneminde anlaşılmıştı. Bu hususu daha ayrıntılı olarak aydınlatmak amaciyle dış surun kuzey ve güney kesimlerinde çalışıldı.

a) *Dış surun kuzey kesiminde*: Kuzey dış - girişin (=K-2) batı bitişiğindeki dış-sur boyunca 50 m. uzunluğundaki bir kısımda yapılan kazı sonucunda sur inşası sisteminde mekânların bir kısmının kazamat niteliğini gösterdikleri, bazılarının ise — taş ve toprak molozu ile doldurulmuş oldukları için — sandık-duvar görünümünde bulndukları anlaşıldı. Söz konusu kesimde sekiz mekândan dördü açıldı. Bunlardan ikisi (C-1 ve C-2) kuzey dış - girişin (= K-2) hemen güney bitişiğinde ve öteki ikisi de ayni girişin 38 m. kadar güneyinde olup C-7 ve C-8 olarak adlandırıldı.

C-1: Dış duvar kalınlığı 1.85 m., iç duvar kalınlığı da 1.10 m. olan bir kazamattır, dış surun bu kazamat kesimindeki kalınlığı dıştan dışa 8 m. dir. C-1, bitişiğindeki C-2'ye 0.70 m. genişliğinde dar bir kapı ile bağlantılıdır.

C-2: İç duvarında, kale içine açılan 1.00 m. genişliğinde bir kapısı vardır. Tam bir kazamat niteliğindedir. Ana kayaya kadar inilmiş olan bir sondajda meydana çıkarılan küçük buluntular arasında M. ö. II. binyılı ortasına tarihlenebilecek olan altere sepantin taşından üzerinde hafif fayans

* 1971 dönemi Tilmen Hüyük çalışmalarımızda ve Samsun bölgesi araştırmalarımızda Kazı Kurulumuzun idarî ve ilmî işleri için yardım ve büyük kolaylıklar sağlıyan Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Genel Müdür Yardımcılığına, Şube Müdürlüklerine, Gaziantep ve Samsun Valiliklerine, Millî Eğitim Müdürlüklerine, Ankara, İstanbul, Gaziantep ve Adana Müzesi Müdürlüklerine, İslâhiye, Bafra ve Alaçam Kaymakamlıklarına, Malmüdürlüklerine, Belediye Başkanlıklarına, İlköğretim Müdürlüklerine, Samsun Atatürk Müzesi Müdürlüğüne, Yelliburun ve İkiztepe Köyü Muhtarlıklarına, İkiztepe köyünden Hüseyin Karapaça'ya Yelliburun ve İkiztepe Köyü İlkokul Başöğretmenliklerine derin teşekkürlerimizi sunmayı zevkli bir borç saymaktayız.

kalıntıları bulunan ufak bir pseudo-skarabe ve ayrıca Alalaḫ VII'de benzerlerine rastlanan çok ince hamurlu, açık deve tüyü renginde bir çömlekçik ve yine ayni kazamatın güney - doğu köşesinde 1.47 m. derinlikte basit bir toprağa gömü zikre değer. C-2'de bulunan boyalı ve tekrenk çanak çömlek arasında hem Orta Bronz I ve hem Geç Bronz çağına ait olanlarının meydana çıkmış olması ilginçtir. Bu ise, dış surun söz konusu evrelerde kullanılmış olduğunu göstermektedir.

C-7: Yine bir kazamattır. İçinde girişilen sondajda çeşitli keramik buluntularına ve kuzey - batı köşesinde 1.40 m. derinlikte dizleri karnına çekik durumda (*Hocker*) basit bir gömüye rastlandı (Res. 1); ölü hediyeleri arasında açık deve tüyü renginde ve matara türünde olan pişmiş topraktan bir kap (Res. 2) çok ilginçtir; mataranın ufak iki kulpu olup bunlar her iki yanında omuz hizasındadır, her iki yüzeyinde iç içe dairelerden müteşekkil çoğu açık kahve renginde bir kaçı da koyu kahve renginde olan bezek özellikle ilgi çekicidir, bilindiği üzere, bu tür mataralardan biri örneğin Kāneş Karumu'nun Ib katında bulunmuştur (krş. K. Emre, *Anatolia* VII'de, 1963 [1964], s. 94 ve lev. XXVII, 2, tek kulplu). Hemen ayni profilde ve benzekte başka bir benzerine Alaca Hüyük'ün Hitit katında rastlanmaktadır (örneğin krş. H. Z. Koşay - M. Akok: *Alaca Höyük Kazısı* 1940-1948, 1966, s. 23 ve lev. 11: e/181). Tarsus'un Geç Bronz I çağında keza benzeri vardır (krş.H. Goldman: *Tarsus II*, 1956, s. 193 - 194 ve Plates, lev. 308: 1024, tek kulplu). Kültepe'ye bir idhal kabı olarak geldiği anlaşılan ve gerek Eski Hitit ve gerek İmparatorluk Çağı Hitit keramiğinde genellikle geniş yüzeyine üçüncü bir kulp eklenmiş bir formla örnekler vermiş olan matara tipinin Tilmen'de Orta Bronz I'e tarihlenen bir gömü hediyesi olarak görülmesi üzerinde durulacak bir konudur, bu hususa ileride ayrıntılı yayınımızda değinmeye çalışacağız. C-7'deki öteki buluntular arasında serpantinden koni biçiminde bir perdah taşını (1.20 m. derinlikte) ve yine serpantinden bir havan elini (1. 20 m. derinlikte) zikretmek isteriz. C-7'nin güney - doğu köşesinde kale dahiline bir kapı açılmakta olup bu kapının C-7 içinde kalan tam karşısında bir merdivenaltı yapısı mevcuttur. Böylece C-7 kazamatından surun üst katına veya seğirdim yerine çıkılmaktadır.

C-8: İçi tamamen irili ufaklı taşlarla ve molozla dolu olup içinden her hangi bir buluntu meydana çıkmamıştır; bu nedenle C-8, bir sandık duvarın iç dolgu molozunu teşkil etmektedir.

b) *Dış surun güney kesiminde* (= K-4): Ayrıntılı kazısı 1970 döneminde geliştirilmemiş olan bu yapıtın ufak çapta bir "güney - girişi" olabileceğini zannetmiştik (krş. *Belleten* XXXV [1971], s. 342). 1971'de K-4 alanını tamamen açtığımız vakit bu kesimde her hangi bir girişin bulunmadığı ancak üç kazamatın yer aldığı (N-1, N-2, N-3), batıdaki zemini taş döşömeli iki kazamatın (N-1, N-2) dar bir kapı ile birbirine bağlantılı olduğu, doğudakinin (N-3) ise müstakil bir kazamat olduğu ve N-2'de kale dahiline 0.95 m. genişliğinde bir kapı açıldığı tesbit edildi. N-1'de iki (SK 3, SK 4), N-2'de iki (SK 2, SK 5), N-3'ün güney bitişiğindeki açılması tamamlanmıyan N-4 kazamatında da bir (SK 1) basit gömüye rastlandı. K-4'ün çok tahrip görmüş olması, yakın çevresinde müteaddit ok uçlarının meydana çıkması ve arazinin bu kesimde düz oluşu Tilmen Kalesinin zaptı sırasında yoğun savaşın daha ziyade bu kesimde vuku bulduğunu muhtemel kılmaktadır. K-4 alanındaki belli başlı buluntular şunlardır: Tam ve parça olarak bazaltten 3, serpantinden 2 ve radyolaritten 1 balyoz; bazaltten 3 perdah taşı, serpantinden bir mekik (?).

c) *K-1'in kuzey yanındaki dış sura bitişik binada* (= F-binası):

1970'de açılmasına başlanan F-binasının kazısı tamamlandı. Dik dörtgen plânlı olan ve iki mimarlık evre geçirdiği tesbit edilen bu binanın (Res. 3-4) güney köşe kesimi Roma devrinde inşa edilmiş olan kü-

çük çaptaki odaların duvarları tarafından tahrip edilmiştir; buna rağmen en az yedi odalı olduğu anlaşılmaktadır ve anıtsal bir kazamat niteliğindedir. F-binasının güney köşesindeki oda içinde bir basit toprağa gömüye (Res. 5) rastlandı (K-1/SK 1); ölü hediyeleri arasında yonca ağızlı bir testiciği, oniks taşından oval ufak bir boncuğu, küçücük bronz bir boncuğu, itinalı işçilikte başlı bir bronz iğneyi, şişe profilli pişmiş topraktan küçük bir kabı zikretmek isteriz; bu mezarın M.ö. II. binyılının yarısına veya üçüncü çeyreğine ait olması muhtemeldir.

F - binasının kuzey duvarı, bitiminde, dışa doğru 1.20 m. uzunluğunda bir çıkıntı (= diş) yapmakta ve dikdörtgen planlı bir kulenin (T-2) merdiven-altı yapısına batı köşesinde bir kapı ile geçilmektedir. T-2'nin içi tamamen taş dolguludur, massiftir. T-2'nin kuzeyine bitişik olarak başka bir kazamat yer almaktadır.

d) *Kuzey dış-girişte* (= K-2): Esas itibariyle 1970'de açılan K-2'nin kale içi ile olan bağlantısını aydınlatmak amacı ile arka kısımda (= güney) kazı yapıldı, bu kesimdeki 2 metreden fazla yoğun bir taş molozu kaldırıldı ve kapı kenarları ve köşeleri çok muntazam kesilmiş dikdörtgen prizması biçiminde bazalt blokları ile örülmüş olan K-2'nin eski evresine ait yolun taş döşemeli zemini açığa çıkarıldı; moloz içindeki ufak buluntular arasında pişmiş topraktan iki boğa rhytonu parçası, bir boğa figürini parçası, "Suriye tipinde" pişmiş topraktan tüme yakın yassı bir idol anmaya değer. Ayni kesimde K-2'nin iç arkasına (güney) eğik olarak dayanan, plan vermiyen ve geç devre ait olduğu anlaşılan iki duvar kalıntısına rastlandı.

e) *İç surun merdivenli doğu-kapısı* (= *K-5*) *kesiminde*: Bu alanda girişilen tamamlayıcı kazıda K-5'in tahrip görmüş olan kuzey kulelerinin ve kendisini daha iyi koruyan güney yönlerindeki kulelerinin planı aydınlatılmaya çalışıldı (Res. 6). Merdivenin güney bitişiğinde olan kule odasının içinde 2 - 2.5 m. kalınlığındaki yoğun yıkıntı molozu temizlendikten sonra K-5'in taş kaplı döşemesine inildi (Res. 7). Oda zeminindeki ufak taşlar arasında büyük boyutta bazalt bir ortostatın veya düzenli bir köşe taşı blokunun yatay vaziyete getirilip döşeme taşı olarak kullanılmış olması dikkati çekmektedir; bunun açıklaması, eski evrede fonksiyonu başka olan bir bazalt blokunun yeni evrede bir döşeme taşı (Res. 8) olduğu suretinde yapılabilir ve eski evrede inşa edilen güney kulenin yeni evrede de bazı değişikliklerle kullanıldığını muhtemel kılar. K-5'in kuzey kesiminde ise eski evrenin yıkılan kulesinin yeni evrede tadil edilerek inşa edilmiş olması mümkündür. Ancak bu kesimde yıkıntı çok şiddetli olduğu için eski evrenin kesin planının tesbiti olanağı elde edilememiştir. K-5 alanında gerek M. ö. II. binyılının ilk ve gerek ikinci yarısına ait oldukları anlaşılan çeşitli küçük buluntuların ve keramik parçalarının meydana çıkması, bu merdivenli anıtsal iç-sur girişinin her iki evrede de Tilmen'in dış şehrinden sitadeline geçiş sağladığına tanıklık etmektedir.

f) *K-5'in hemen doğu önündeki sondaj:* Merdivenli girişin kronolojisini denetlemek için bu kesimde 2 X 10 m. boyutunda ve kuzey - güney doğrultusundaki ufak bir alanda bir deneme çukuru açıldı (Res. 9). Merdivenin ilk basamağının hizasından itibaren 30-40 cm. derinliği olan bir yıkıntı molozu kaldırıldı ve onun altında çok şiddetli bir yangın tabakası görüldü. Yangın katının altında ise Eski Bronz III devrinin keramik parçaları (kırmızımtrak portakal renkli olanları v. s.) bulundu. Kısmen molozun, kısmen de Eski Bronz III evresinin içinde yer alan ve K-5'in güney kulesinin altından gelip kale dışına doğru gittiği anlaşılan irice taşlardan yapılmış üzeri taş örtülü bir kanal keza deneme çukuru içinde görüldü. Böylece, merdivenli iç-girişin eski evresinin hemen Eski Bronz devrinin sonunda ve Orta Bronz I başında inşa edilmiş olduğu belirlenmiş oldu.

II. İslâhiye bölgesindeki toprak araştırmaları: İslâhiye yöresinde giriştiğimiz kazılarda meydana çıkan kera-

miğin incelenmesini petrografik analiz metoduna göre yapmakta olduğumuz için, bulunan eski keramiğin kilinin çevredeki hangi kil yataklarından sağlandığını tesbit amacı ile Sakçagözü, Zincirli ve İslâhiye Ovalarında dolaşarak usûlü uyarınca toprak nümuneleri alındı ve analizleri yapılmak üzere ilgili uzmana tevdi edildi.

III. Samsun bölgesindeki araştırmalar: 1958'den beri süregelen İslâhiye dolaylarındaki kazı ve araştırmalarımızı tamamlamak üzere bulunduğumuzdan yeni bir inceleme sahası olarak —Anadolu'nun bu güne kadar pek az araştırılmış mıntakalarından biri olan— Samsun ve Sinop bölgesini seçtik. Bilindiği üzere, 1940-41 yıllarında K. Kökten tarafından yapılan istikşaf gezisinden ve T. Özgüç, N. Özgüç ve K. Kökten tarafından Kavak (Kaledoruğu), Tek(k)eköy de Düdartepe'de gerçekleştirilmiş kazılardan bu yana Samsun bölgesinde arkeolojik hafriyata girişilmemiştir. Bu vesile ile, C. A. Burney'nin kuzey Anadolu'daki gezi programına Bafra ile Alaçam arasını da idhal etmiş olduğunu ve üç hüyükten topladığı topraküstü kalıntılarını sunduğunu (*Anatolian Studies* VI [1966], s. 179-203), W. Orthmann'ın ise Orta Anadolu'nun Eski Bronz Çağı keramiğini inceleyen eserinde (*Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, 1963, s. 64 ve lev. 94) hem Samsun bölgesi kazılarını hem de Burney'in sonuçlarını değerlendirdiğini hatırlatalım.

Samsun Atatürk Müzesi Asistanı (Şimdi Samsun Müzesi Müdürü) Arkeolog Nihat Sümer'in de heyetimize katılması ile bu dönemde önce, söz konusu kazı yerlerini inceledik, sonra da —zaman darlığı yüzünden— ancak Bafra ile Alaçam arasındaki sahayı sistematik aştırmaya tâbi tuttuk ve daha önce tanınan hüyüklerden Şirlektepe (Res. 10), İkiztepe, Gökçeboğaztepe (Res. 11, 12) ile bir tümülüs olan Külcüler Tepesi'ne ilâveten Dedetepe, Kelbeştepe hüyüklerini ve Tepecik (Kolay)'daki düz yerleşmeyi ve Yürükler tümlüsünü yeni olarak tesbit ettik. (Harita I). Kareleme sistemine ve istatistik metoduna göre uyguladığımız bu topraküstü incelemelerimizin sonuçlarının açıklanması buradaki raporumuzun sınırlarını aştığından, ancak Bafra ile Alaçam ilçeleri arasında yeni bulduğumuz yerleşmeleri —kesin etüdlerini henüz bitirmemiş olmamıza rağmen— çok kısa olarak tanıtalım:

a) *Dedetepe*: Bafra'nın kuş uçumu 19.5 km. hafif kuzeybatısında olup doğal bir tepe üzerinde oluşmuş ufak çapta bir hüyüktür. Üzerinden Eski Bronz ve Hitit çağı keramik parçaları topladık.

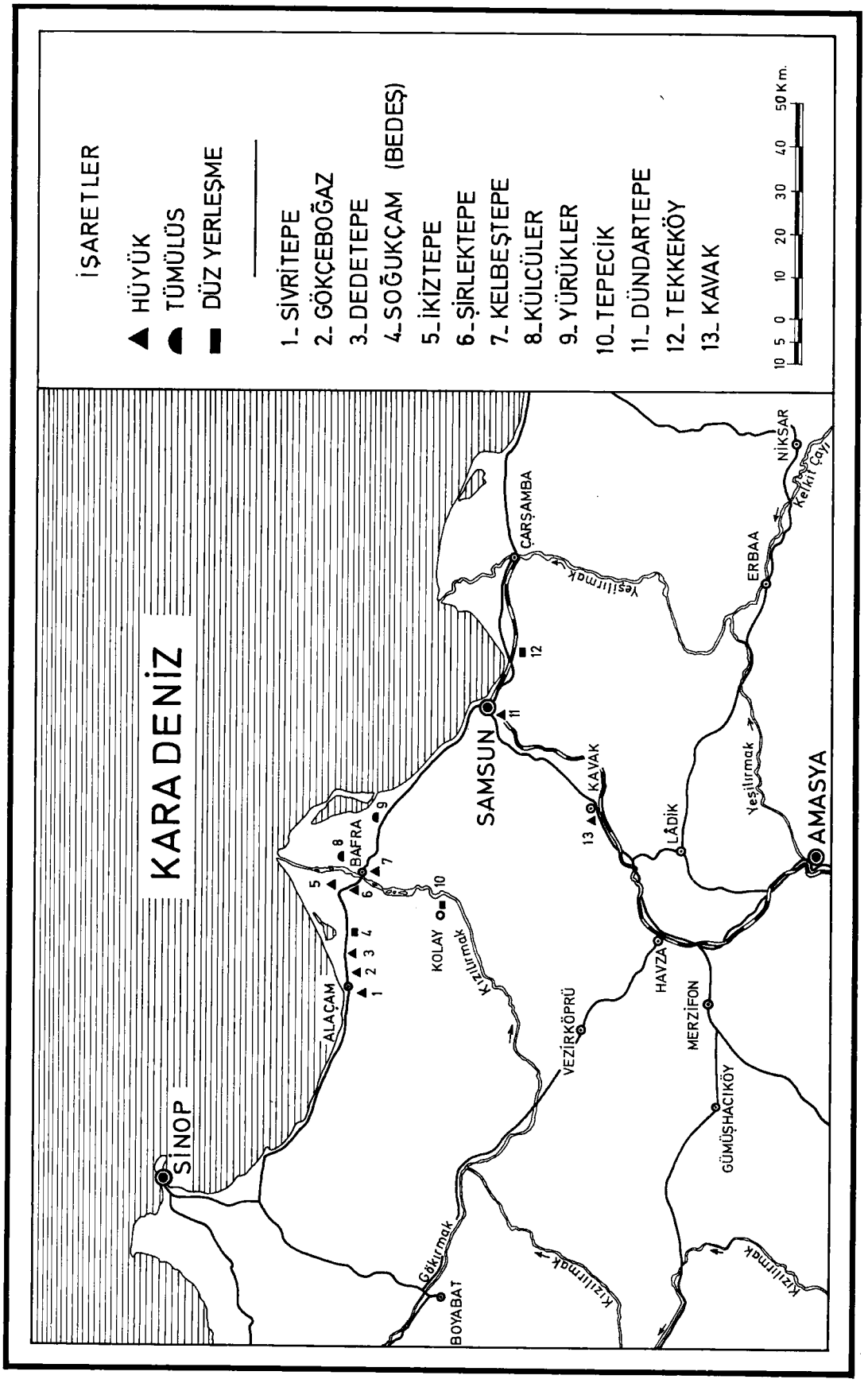
b) *Kelbeştepe*: Bafra'nın 4 km. kadar güneygüney - doğusunda ve Dededağ köyünün batı yakınındadır (Eski Bronz I, Eski Bronz II, Hitit ve Roma).

c) *Tepecik (Kolay)*: Bafra'ya bağlı Kolay bucağının I km. kadar güney - doğusunda olup Kızılırmağın bir sekisi üzerinde (Res. 13, 14) kurulmuş bir düz yerleşmedir. (M.Ö. II. binyılı, Roma; Tepecik için son olarak krş. J. A. Dengate, *AJA*'de 75 [1971], s. 199).

d) *Yürükler tümlüsü*: Samsun'un kuş uçumu 36 km. kadar kuzey batısında ve Yürükler Köyü yakınındadır (Roma).

1971 dönemi incelemelerimize göre Bafra ile Alaçam arasındaki yerleşmelerin en önemlileri İkiztepe ve Alaçam'ın hemen güney ucundaki Sivritepe'dir. Fiziksel ve morfolojik konumlarına göre her üçünün de vaktiyle Karadeniz kıyılarında bulundukları anlaşılmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı,— T. Özgüç, N. Özgüç ve K. Kökten'in de belirtmiş oldukları gibi— Bafra'nın kuş uçumu 7 km. kadar kuzeybatısında ve Kızılırmağın da 1.5 km. batısında bulunan İkiztepe köyündeki hüyüktür. Karadeniz'e bu günkü uzaklığı 7 km. olan ve Kızılırmak nehrinin yüzyıllar boyunca getirdiği sel toprağı ile oluşan Bafra Ovası içinde yer alan İkiztepe Hüyüğü, ykl. ol. 320 (doğu-batı) X 425 (kuzey - güney) m.'lik bir alan içinde teşekkül eden dört yükseklik üzerinde kurulmuş ollup (Res. 15, 16) yoğun bir Eski Bronz ve Hitit iskânına sahne olmuştur. İkiztepe'den topladığımız Hitit çağı keramiğinin büyük

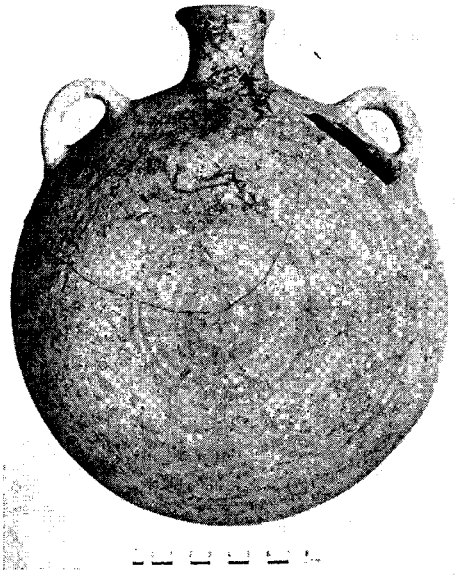
bir çoğunluğu Eski Hitit çanak çömleği türündedir; bunlar arasında mahallî mahkûk olanlarının da görülmesi ayrıca ilginçtir. H. Otten'in Boğazköy menşeli bir Hitit tabletindeki (Bo 70/10) kayda dayanarak 1971'de Paris'de toplanan Uluslararası XIX. Assirioloji Kongresinde açıkladığı üzere (*Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa*, Wiesbaden 1973 [St. Bot. 17]) içinden nehir geçen ve deniz kenarında olduğu anlaşılan *Zalpuwa* (*Zalpa*) ülkesi acaba İkiztepe ve yöresi olarak tanımlanabilir mi? İkiztepe'nin yukarıda zikrettiğimiz coğrafî konumu bu kayda pek uymakta ve İkiztepe = *Zalpa* eşitliği muhtemel gibi gözükmektedir. Ancak böyle bir tahminin aydınlığa kavuşabilmesi için hiç şüphesiz mahallinde kazı yapılması gerekmektedir. Gelecek dönemlerde Bafra - Alaçam arasındaki istikşafa devam etmeyi ve kazmanın vurulacağı ilk yer olarak İkiztepe'yi seçmeyi öngörmekteyiz. Böylece, 1971'de girişti̇ğimiz topraküstü incelemelerine göre gerek Eski Bronz I ve gerek özellikle Eski Hitit çağında Orta Anadolu ile sıkı bir kültür benzerliğini tesbit ettiğimiz Samsun dolaylarının arkeoloji ve yerleşme tarihini açıklamak uzun süreli bir bölge araştırması projemizin amacını teşkil edecektir.

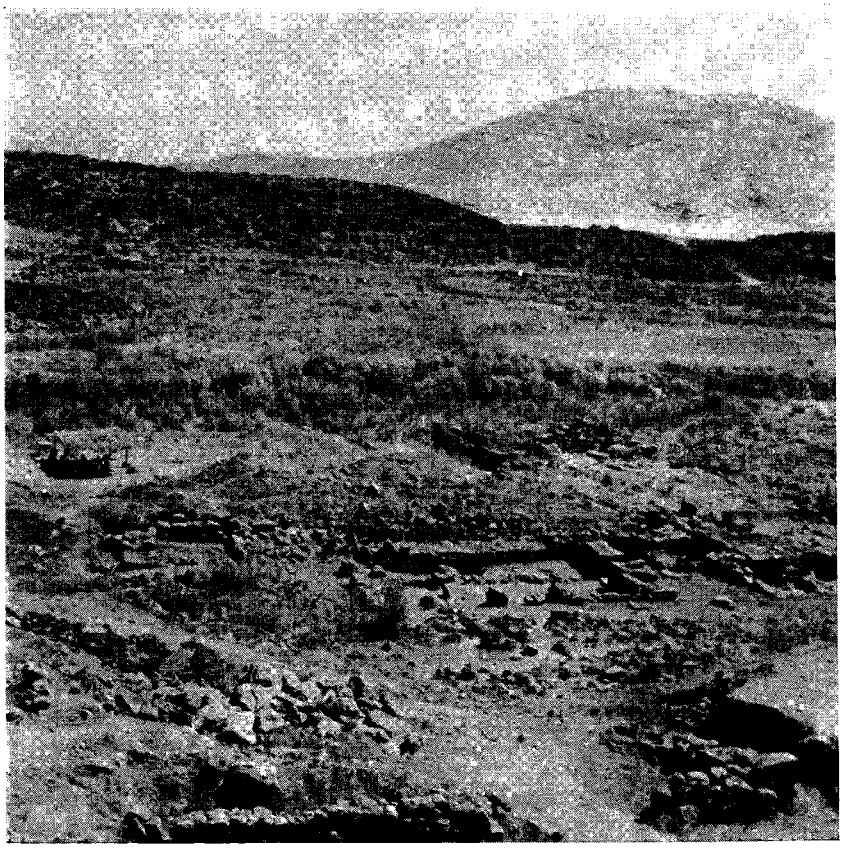
Harita I — Bafra ile Alaçam arasında girişilen arkeolojik topraküstü araştırmalarında gözden geçirilen yerleşmeler (1971).

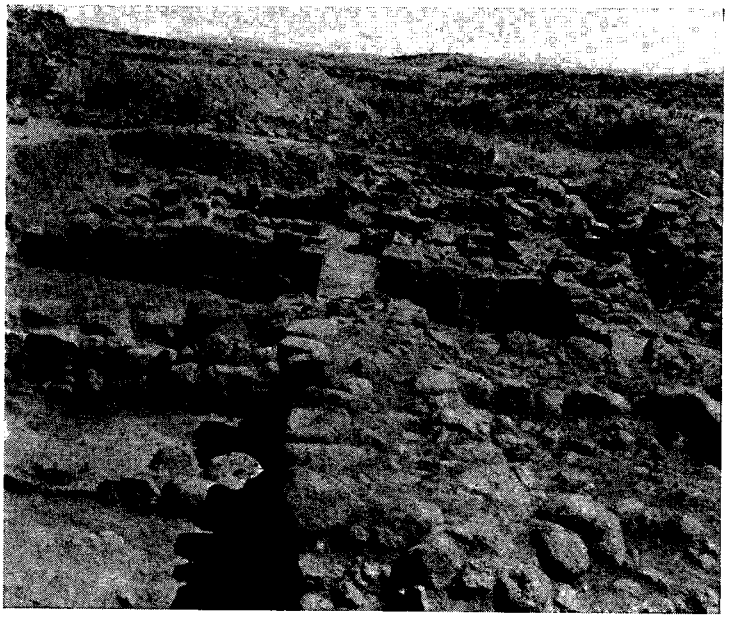
Res. 1 — Tilmen Hüyük: Kuzey dış - giriş (= K-2) kesimindeki C-7 kazamatı içinde bulunan mezar. Ölü hediyeleri arasında matara tipi bir kap da vardır (Orta Bronz I).

Res. 2 — Tilmen Hüyük: C-7 Kazamatındaki mezarda ölü hediyesi olarak bulunan matara tipi kap (Orta Bronz I).

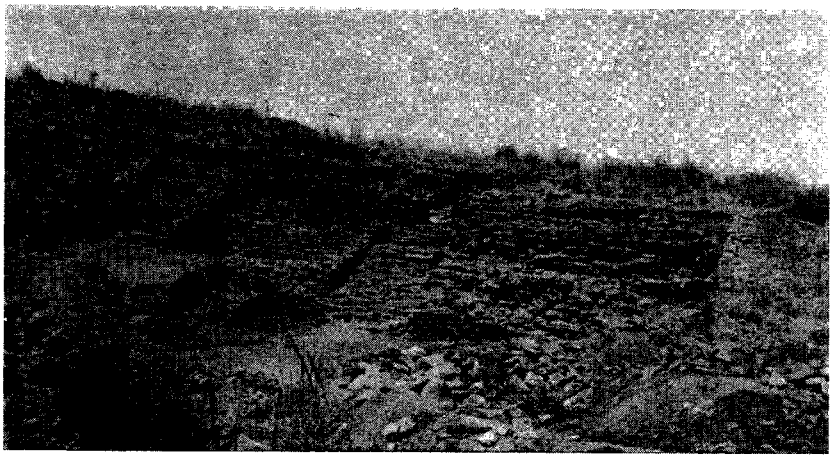
Res. 3 — Tilmen Hüyük: Doğu dış - sur kapısının (= K-1) kuzey bitişiğindeki "F-Binası" açılırken.

Res. 4 — Tilmen Hüyük: "F-Binasından" bir kesim.

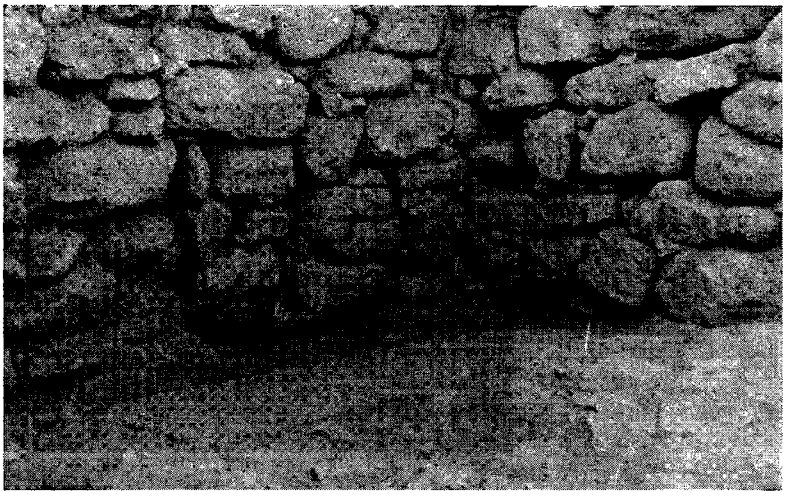
Res. 5 — Tilmen Hüyük: "F-Binasının" güney kesimindeki oda içinde basit bir toprağa gömü (Geç Bronz I).

Res. 6 — Tilmen Hüyük: İç surun merdivenli doğu kapısı (= K-5) açılırken kapıya doğudan bir bakış.

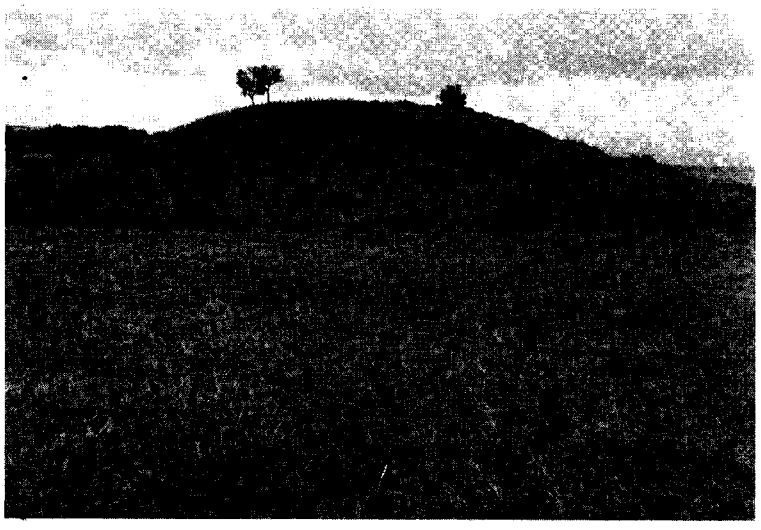
Res. 7 — Tilmen Hüyük: İç surun merdivenli doğu kapısının (= K-5) güney alt kule odası açılışı bitirildikten sonra.

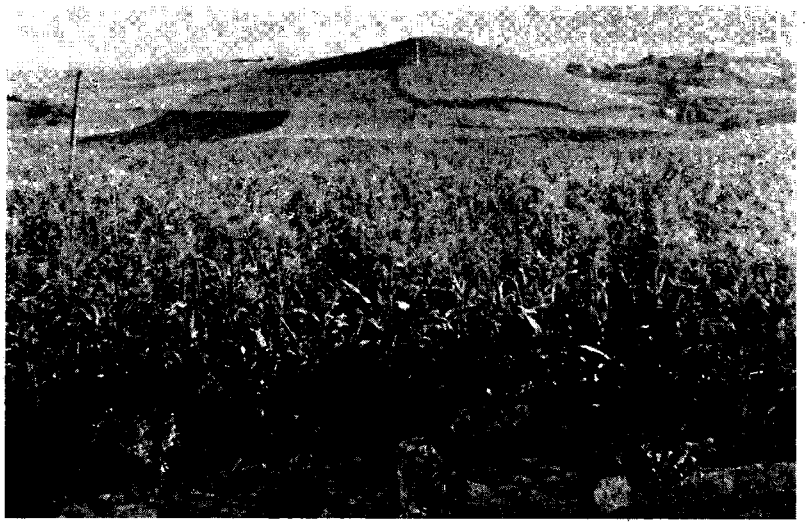
Res. 8 — Tilmen Hüyük: K-5'in güney alt kule odasının döşemesi. Döşeme taşları arasında, eski evreye ait düzgün bir bazalt bloku yatay olarak yerleştirilmiştir.

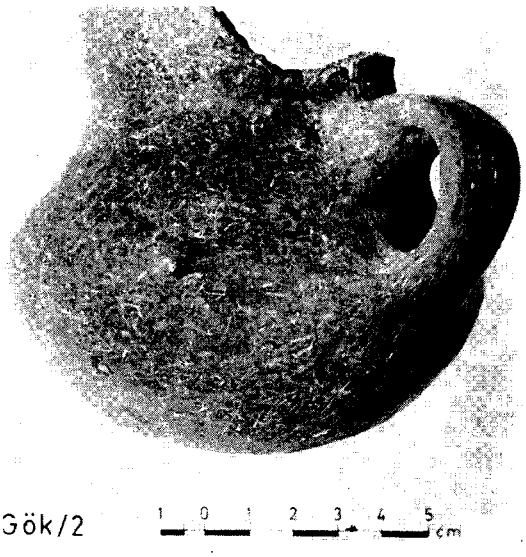
Res. 9 — Tilmen Hüyük: K-5'in hemen doğu önündeki ufak sondaj çukuru.

Res. 10 — Bafra bölgesi: Şirlektepe (Hüyüğün üzerine tütün eklidir).

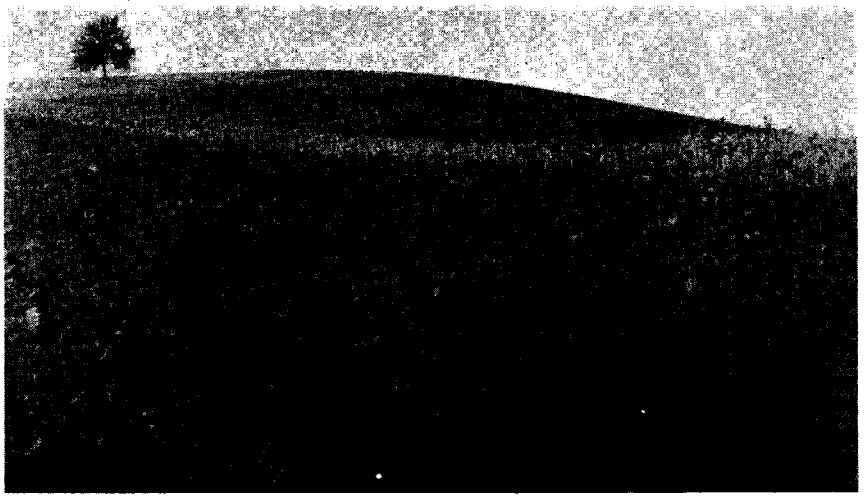
Res. 11 — Alaçam yakını: Gökçeboğaztepe (Hüyük, özellikle kuzeye, Karadenize, hâkim doğal bir yükseklik üzerinde gelişmiştir).

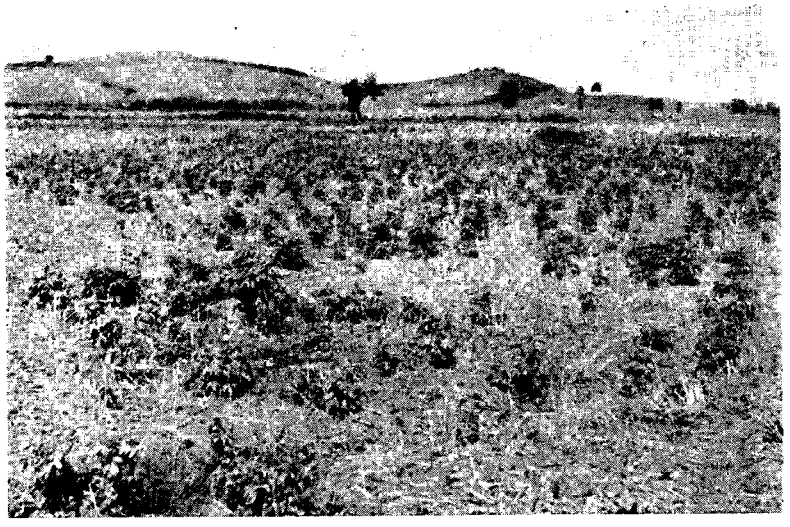
Res. 12 — Alaçam yakını: Gökçeboğaztepe'den topraküstü buluntusu. Eski Bronz 1'in ilk evresine ait olduğu anlaşılan bol saman katkılı bir kap.

Res. 13 — Bafra bölgesi: Tepecik (Kolay) yakınında Kızılırmak vadisi.

Res. 14 — Bafra bölgesi: Kolay bucağının güney - doğusunda ve Kızılırmak nehrinin sekisi üzerinde oluşan düz yerleşme.

Res. 16 — Bafra bölgesi: İkiztepe Hüyüğüne doğudan bakış.

Res. 15 — Bafra bölgesi: İkiztepe köyü yanında aynı ismi taşıyan ve doğal yükseklik üzerinde gelişen Hüyük (Ön planda, Kızılırmağın getirdiği sel birikintileri ile oluşan ova).

AKHİSAR TEPE MEZARLIĞINDA YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR: II

Rüstem DUYURAN

Akhisar şehrinin hemen hemen ortasına raslayan (Tepe Mezarlığı) mevkiinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına rapor sahibinin yönetiminde yürütülmekte olan arkeolojik araştırmalara 1969, 1970 ve 1971 yıllarının ağustos ve eylül aylarında devam edilmiştir. 1968 ve daha önceki yıllarla ilgili çalışmaları anlatan birinci raporumuzda[1] açıklandığı üzre araştırılması öngörülen alanın büyük parçası metrelerce yükseklikte moloz yığınlarıyle örtülü olup dört yandan da modern caddelerle çevrilidir. Bu nedenle her kürek toprağın kazı alanı dışına taşınması zorunludur, ki bu da çalışmaları hem güçleştirmekte hem de yavaşlatmaktadır. Kazı koşullarının olağanüstü güçlükte olmasına karşılık son üç kazı döneminde oldukça önemli sonuçlar alındığını söyleyebiliriz. Çalışmalar şöyle özetlenebilir:

1969 kazı dönemine başlarken önümüzde iki yol vardı: a) çalışmalara 1968 yılında bırakılan yerden, yani absitli salonun içinde ve doğu yanında bulunan moloz yığınlarından başlamak ve böylece ilk olarak bu kesimi açmak, b) yukarda sözkonusu çalışmalar sürdürülürken kazı alanının doğusunda[2] ve öncekine oranla daha alçak olan ve fakat hiçbir kalıntı izi görülmeyen A kesiminde gerekli sondajlar yapmak (Res. 1 ve 2).

Elimizdeki ödenek ve özellikle yukarda değinilen teknik zorunluklar yüzünden birinci yolu izlersek bir veya iki dönem yalnız moloz yığınlarını taşımakla yetinmemiz gerekecekti. Bu nedenle ikinci yolu seçtik ve bir yandan absitli salonun içinde ve doğu bitişiğindeki moloz yığınlarını (1. ci rapor, res. 1 ve 2) taşıtırken öte yandan A kesiminde, absitli salona dikey olmak üzre, dört metre genişliğinde bir araştırma hendeği (Tranşe) açmağa başladık. Hendeğimizin derinliği 1,5 m. yi bulunca birinci raporumuzda sözü geçen ve ayni raporun 3 numaralı resminde görülen "Roma veya erken Bizans devri" mimarlık parçaların-

[1] Türk Arkeoloji Dergisi 1969 sayı XVII-2, sah. 73/76. 1968 kazı dönemi ekibini teşkil eden arkadaşlardan arkeolok Ergon Ataçeri, mutemet Muharrem Tağtekin her üç dönemde de görevlerine devam etmişlerdir. Manisa Müzesi müdürü Kemal Z. Polatkan görevi elverdiği oranda çalışmalara katılabilmiştir. Sikke ve yazıtların incelenmesinde önceden olduğu gibi bu defa da Nekriman Olcay, Cevriye Artuk ve Lütfü Tuğrul değerli yardımlarını esirgememişlerdir. Kazı alanının ilk planlarını yapan y. m. Cevat Emre son üç dönemde aramızda bulunamamış, buna karşılık İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencilerinden y. m. adayı Ceyhan Karasoy büyük bir istekle ekip çalışmalarına katılmış ve mimarlık buluntularını rapor sahibiyle inceleyerek durumlarını kağıda aktarmıştır. Son kazı döneminde bizleri ziyaret ederek kazılar hakkında değerli görüşlerini açıklayan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü sayın Necati Dolunay'a da burada teşekkürlerimizi tekrarlarız.

[2] Birinci raporumuzda (vaziyet plânından) söz edilmesine karşılık bu plân, üzülerek belirtelimki, yayımlanamamıştır. Bu defa buluntuların en son durumlarını gösteren plânı sunuyoruz. Bu plânın esasını y. m. C. Emre'nin çizdiği plân teşkil etmektedir. Ancak A kesimindeki buluntularla ilgili kısımlar ve portikin durumunu gösteren diğer iki plân C. Karasoy' tarafından çizilmişlerdir. Ayrıca birinci raporumuza (Sah. 73). "kazı bölgesinin doğu yarısı" diye geçen cümledeki "doğu" sözcüğünün "batı" olarak düzeltilmesini dileriz.

dan yararlanarak yapılmış temele benzer kalıntılara raslandı. Bunun hemen arkasında ise alt ve üst tarafları profilli iki kaide altlığının (Postament) yerli yerinde (in situ durumunda) bulunmaları, bu kesimdeki çalışmalara belirli bir yön verme olanağını sağladı. Böylece üç yıllık kazı dönemleri sonunda A kesiminin büyük kısmı topraktan arınmış olup burada, aşağıda durumunu kısaca açıklayacağımız, bir portik'in kalıntıları meydana çıkarıldı (Res. 3 ve 4). Ayrıca B kesiminde, kaymakamlık lojmanının ve Tekel İdaresinin bahçelerinde açılan küçük araştırma hendeklerinde söz konusu portik'in in situ durumundaki postament ve stylobat bloklarına raslandı. Elde edilen bu sonucua göre meydana çıkarılan kolonadın boyu 100 metreyi bulmaktadır. 1971 kazı döneminin sonlarına doğru kolonadın önündeki caddenin büyük bir bölümü de topraktan temizlendi.

Bugünkü duruma göre A kesmindeki bulunular hakkında şu bilgileri verebiliriz:

Kolonadın iki sıradan meydana gelen stylobat blokları kum+kireç harçlı moloz taşından yapılmış bir temel üzerine yerleştirilmişlerdir. Temelin önyüzü 0,60 m. derinliğe kadar derzlidir. Bundan sonra 0, 10 m. lik bir çıkıntı teşkil etmek üzere ve yüzü pürüzlü olarak aşağıya doğru devametmektedir (Temelin derinliğini ilerde açacağımız bir hendekle bulabileceğimizi umarız). Stylobat sıraları sarımtrak kalkerden işlenmişlerdir. Alt sırayı teşkil eden blokların genişlikleri ortalama 1,30 m., yükseklik 0,29 m., uzunluk 0,60 - 2,10 m. dir. Üst sıra blokları alttakilere oranla 0,28 m. daha dardır. Böylece iki sıra arasında 0,28 m. lik bir basamak meydana gelmektedir. Üst sıraya oturtulmuş olan postament ve diger organlar duru beyaz veya içinde mavimtrak damarlar bulunan beyaz mermerden yapılmışlardır.

A kesiminin ortasında, aşağıda sözü edilecek absitli bölüme geçişi sağlayan kapının tam aksında olmak üzere, çift sütun taşıyan iki postament mevcuttur. Kuzeydeki postament'in (Res. 5) taşıdığı çiftsütun parçalanmış ve bazı parçaları geç devir duvarlarında kullanılmıştır. Güneydeki postament'in taşıdığı çiftsütun ise hiç kırılmadan yerde yatar şekilde bulunmuştur (Res. 6). Ancak bu bölümün üst kısımları henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamadı.

A kesiminin güneyindeki durum yapının son şeklinin özelliğini açıklayacak niteliktedir. Gerçekten burada postamentler, in situ durumunda bulundukları gibi bunların üstündeki diğer bütün organlar yıkılış sırasındaki durumlarını tam olarak korur şekilde bulunmuşlardır (Res. 7). Sütun kaidelerinin bazıları postamentlerle birlikte, bazıları da ayrı olarak işlenmişlerdir. Herikisinin yüksekliği ortalama: 0,86 m. dir. İki kaide arasındaki aks açıklığı: 2,94-2,96 m. dir. Sütun gövdelerinin hepsi kırılmış ve henüz yerlerinden oynatılmamış olmakla beraber yüksekliklerini 3,90 m. olarak kabul edebiliriz. Bu kesimde bulunan sütun başlıkları İon düzeninde olup ortalama 0,17-0, 18 m. yüksekliktedirler. Bunlar geçici olarak bir beton blok aracılığıyle kaideler üzerine oturtuldu (Res. 8). A kesiminin kuzey tarafında bulunan başlıklardan bazıları İon, bazıları da Korint düzenindedirler. Sonuncuların yükseklikleri 0,55 m. (Res. 9) dir. Ancak başlıkları taşıyan sütunlar çok kırık olduklarından tam yüksekliklerini kesin olarak saptamak olanağını bulamadık.

Her iki düzendeki başlıkların taşıdığı kemerler ayni özelliği gösteriyorlar: Başlıkların üzerine çiftekemer başlangıç blokblokları oturtulmuş ve bunların arasına üç bloktan meydana gelen yuvarlak kemerler yerleştirilmiştir. İki kemer arasındaki boşluk ise bir bloktan yapılmış yarım üçgenlerle doldurulmuştur, ki bunların bazıları rozetlerle süslenmiştir. Kemerlerin üzerindeki diş dizisi ve ondan sonraki kısım tek bloktan işlenmiş olup yüksekliği: 0, 36 m. dir.

Portiğin arka duvarı, absitli bölümlerde olduğu gibi, aralarında kum+kireç harcı bulunan moloz taşlardan işlenmiş ve beş sıra tuğla hatılla kuvvetlendirilmiştir. Duvar kalınlığı 0,85 m. dir. Bu duvarın ön-

yüzünden Stylobatın önyüzüne kadar olan açıklık 5 m. yi buluyor. Çatının ahşap olduğu anlaşılmaktadır. Yıkılış sırasında veya bir müddet sonra meydana gelen yangının ahşap kısımları temamen yaktığı toprak döşeme üzerinde -baştan başa- raslanan ve içinde bol ölçüde kiremit parçalarının bulunduğu yangın tabakası bunu açıkça göstermektedir.

Portikten arka bölümlere girişi sağlayan iki kapı bulundu. Güneydeki kapının durumu henüz tam olarak incelenemedi ise de yukarda söz konusu edilen çift sütun taşıyan postamentlerin tam aksında bulunan ikinci kapının durumu açıklığa kavuştu: Kapının genişliği 1, 72 m. olup eşiği 0,98 m. genişliğinde monolit bir mermer bloktan işlenmiştir. Yan sövelerin daha önceki yapılardan alındığı veya tekrar kullanıldığı anlaşılıyor (Res. 10). Bu kapı Orman idaresinin Santral binasının bitişiğine rasladığından üst kısımlarının tahribe uğradığı anlaşılmaktadır. Santralın yapımı sırasında yazılı bir taşın bulunduğunu duyduk. Bu söylenti doğru ise önemli bir belgenin kaybolduğunu üzüntü ile söyleyebiliriz.

Portiği teşkil eden bloklar birbirlerine demir kenetlerle tutturulmuşlardır. Ayrıca kenetleri sağlamlaştırmak amacıyle bol ölçüde kurşun kullanılmıştır. Bazı sütun gövdeleri ve başlıklarında görülen küçük demir kenetler bunların sonradan onarıldıklarını gösteriyor.

Portiğin önündeki cadde küçük moloz taşlarından işlenmiş ortası kabarıkça bir döşeme ile örtülüdür. Caddenin eski genişliğini tam olarak saptamak olanağı bulunamadı. Modern cadde ile eski cadde yüzeyleri arasında ortalam 1,60 - 1,90 m. lik bir fark vardır ve eski caddenin döşemesi modern caddenin altına doğru uzamaktadır. Ancak bu tür caddelerle bir karşılaştırma yaptığımızda bizim caddenin genişliğini ortalama 10 m. olarak kabul edebiliriz[3].

Yukarda kısaca özetlemeğe çalıştığımız son kazı durumundan anlaşılacağı üzre Tepe Mezarlığı kazı alanının doğu kesiminde boyu 100 m. yi aşan bir portik ile bunun önündeki caddenin önemli bir bölümü ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kalıntıların Roma İmparatorluk devrinde Batı ve Güney - Batı Anadolu şehirlerinde bir çok benzerleri görülen "iki tarafları sütun sıralarıyle çevrili bir direkli" caddeye ait olduğu anlaşılıyor. Bilindiği gibi bu caddeleri sınırlayan portiklerin arkalarında genellikle dükkânlar bulunur. Bazılarında ise, özellikle büyük yapıların önüne raslayan kesimlerinde, dükkân yoktur ve portikin arka duvarında açılmış kapılardan bu yapılara geçilmektedir[4]. Bugüne kadar kalıntıları kesin olarak tanımlamaya yarayacak bir yazıt ele geçmemiştir. Thyateira'da Roma imparatorluk devrinde birtakım stoa - portiklerin bulunduğunu ve bir tanesinin 100 sütunlu olduğunu yazılı kaynaklardan bilinmektedir. Bu nedenle bulunan kalıntılarla 100 sütunluk Stoa arasında bir ilişki kurmak akla gelebilirdi. Ancak bir taraftan söz konusu stoa'nın gerçek durumunun tam olarak aydınlığa kavuşmamış bulunması[5] öte yandan B kesimi-

[3] Side'de meydana çıkarılan direkli caddelerin genişlikleri: 9.60 - 11.60 ve 8.50- 10.50 m. dir. Efes'teki Arkadiane'nin genişliği ise 11 m. dir. Bu örnekleri gözönünde tutarsak bizim caddenin genişliğini ortalama 10 m. olarak kabul edebiliriz. Bu takdirde doğu sütun sırası modern caddenin tam altına raslıyor demektir. Gerçekten burada yapılan kanalizasyon çalışmaları sırasında birçok mimarlık parçalarının bulun duğu ileri sürülmektedir.

[4] A. M. Mansel: Die Ruinen von Side, Berlin, 1963, sah. 517.

[5] A. Fontrier'in Akhisar'dan beş Klm. uzaklıkta bulunan Meder köyünde görüp kopyasını aldığı bir yazıtta (B. C. H., 1887, 100, No: 23) Thyateira'daki yapılardan sözedilirken yirmibeş erot'la süslü (yüzsütunlu (Hekatontastyle) sözcüğü geçmektedir. Bu (yüzsütunlu) yapı sözcüğü daha sonra yazılan eserlerde stoa - portik olarak görülüyor. Hatta W. Ramsay (Cities and Bishoprics of Phrygia 1897, sah. 433'te) bunun "açık olarak 100 sütunlu uzun bir stoa.." olduğunu ileri sürüyor. Bulabildiğimiz kaynaklarda bu konuda daha fazla ayrıntılı bilgiye raslayamadık. Ancak bu yapının agoraya yakın bir yerde bulunması ve bir yapının parçasını teşkil etmesi bakımından uzun bir portikten ziyade hipostil bir salon halinde olması akla daha yakındır.

nin henüz tam olarak incelenmemiş olması gibi nedenlerle böyle bir adlandırmayı vakitsiz bulmaktayız. Bugün için söylenebilecek şudur: Kolonadın in situ durumunda bulunan alt kısımları ve başlıkları M.S. II. ci yüzyıl yapıtlarıyle karşılaştırılabilinir. Kemerlerin yapılışları ve biçimleri ise Spalato'daki Diocletian sarayının kuzey giriş kapısında (Porta Aurea) ve özellikle Sarayın içindeki Peristyl kolonadlarında görülen yapım özelliklerine çok uymaktadır. Bilindiği gibi bu Saray M.S. 4. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir[6].

Portik'in toprak döşemesini örten yangın tabakasının altında ve içinde bulunan sikkelerin çoğu M.S. IV. yüz yıla ait olup en yenileri Arkadius (395-408) devri sikkeleridir.

A kesimindeki çalışmalar sürdürülürken absitli salonun içindeki moloz yığınıda hemen tamamiyle boşaltılmıştır. Burada açılan bir araştırma hendeğinde Roma devri seramik parçacıklarıyle dolu toprağın aşağıya indikçe saflaştığı ve nihayet 4,30 m. de ana toprağın başladığı görüldü. Temeller ana toprağa kadar inmekte olup yapım bakımından üst duvarların özelliklerini taşımaktadırlar (Res. 11).

Kazılar sırasında taşınabilir buluntulara az ölçüde raslanmıştır. Bunların kataloğunu arkeolok E. Ataçeri hazırlamakta olup son raporumuza ekli olarak sunacağız. Şimdilik pişmiştopraktan yapılmış bir baş ile bir Hacıyağı kabı'nın fotoğraflarını sunmakla yetiniyoruz (Res. 12).

Bazı gözlemler ve işlemler:

1) Thyateira'nın akropolisini Memleket Hastanesinin kurulu bulunduğu tepeciğin teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Gerçekten burası modern şehrin kuzeyinde oldukça yüksek bir tepe halindedir ve yöresinde antik devre ait birçok mimarlık parçaları görülmektedir. Hastahane binası yapılırken açılan temel çukurlarında eski yapı kakalıntılarına raslandığı bugün Akhisar'da herkesin bildiği bir gerçektir. Son kazı döneminde Hastane tepesinin batı eteğinde (Kethüda mahallesi, 45. ci sokak) bu günki sokak döşemesinin hemen altında yumurta dizisi ve çiçeklerle süslü bir saçaklık bloku ve bazı duvar kalıntılarına raslandı. Hastahane pavyonlarının çevrelediği orta bahçede yapılacak araştırmaların önemli sonuçlar vermesi umulur.

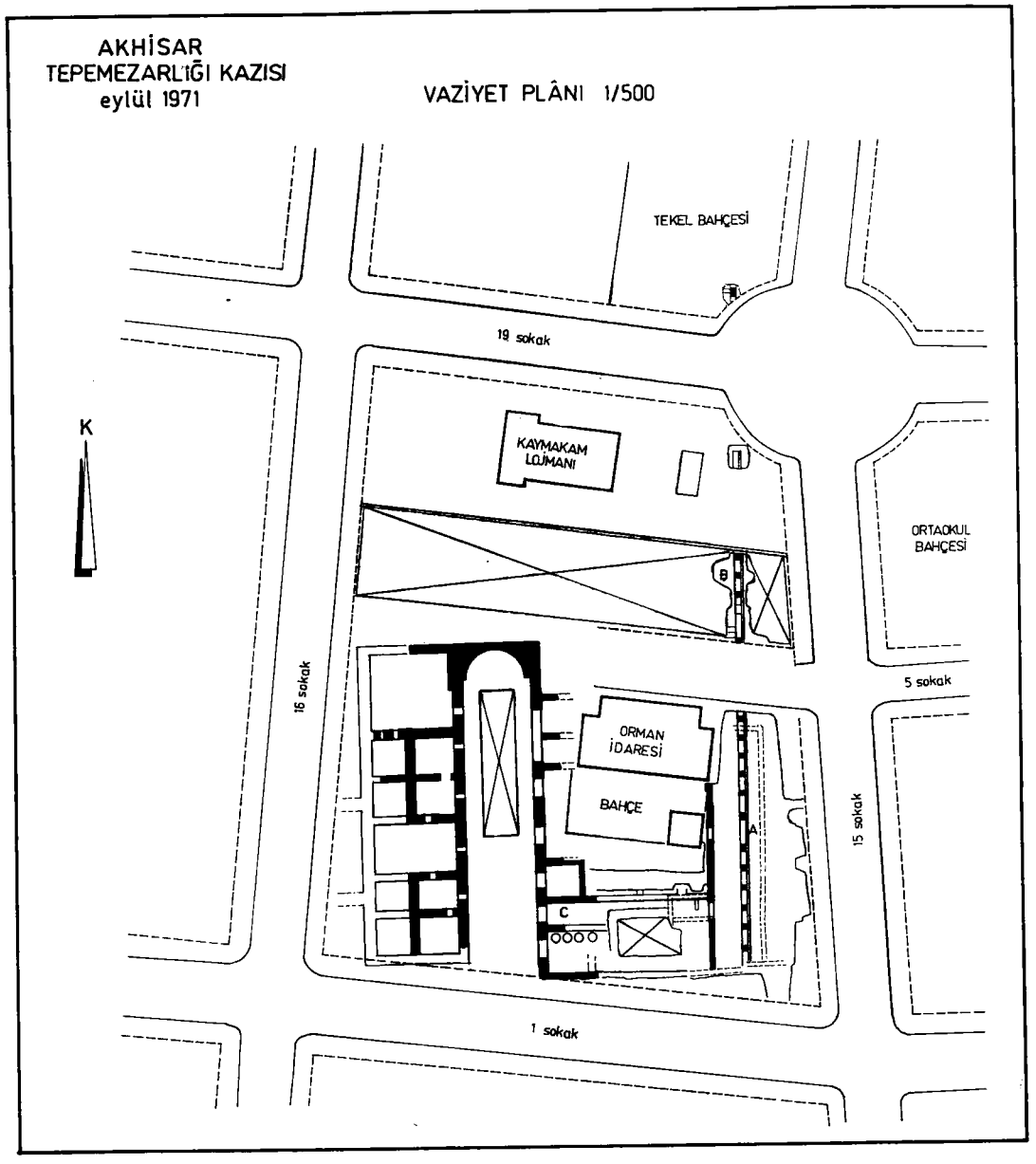
2) Thyateira ve yöresinde yüzlerce yazıt derlenmiş olmasına karşılık bugün bunların pek azı emniyet altına alınmış bulunmaktadır; çoğunun ne oldukları bilinmemektedir. Özellikle Şehrin yöresindeki mezarlıklar kaldırıldığı sırada büyük kısmının kaybolduğu anlaşılıyor. Çalışmalarımız sırasında Şehrin içinde ve yöresinde rasladığımız eserleri kazı alanına taşıdık. Bunların içinde önceden bilinenler olduğu gibi[7] henüz yaınlanmamış olanları da vardır. Ekibizmiz üyelerinden epigrafist L. Tuğrul bu konudaki çalışmalarının sonuçlarını ayrıca bildirecektir.

3) Akhisar'ın 6 Kl. Güneyine raslayan Kenes köyü arkeolojik araştırma bakımından özel bir önem taşımaktadır. Bugün Akhisar yöresindeki bir çok köylerde bulunduğu bildirilen antik kalıntılardan bir eser kalmamış olmasına karşılık bu köyde, özellikle mezarlığında, birçok mimarlık parçaları ve yazıtlar görülmektedir. Yabancı bilginlerin geçen yüz yıldaki araştırmaları sırasında[8] stratejik önemine ve buluntularının zenginliğine değindikleri bu köyde gerekli arkeolojik araştırmalar küçümsenmeyecek sonuçlar verebilirdi.

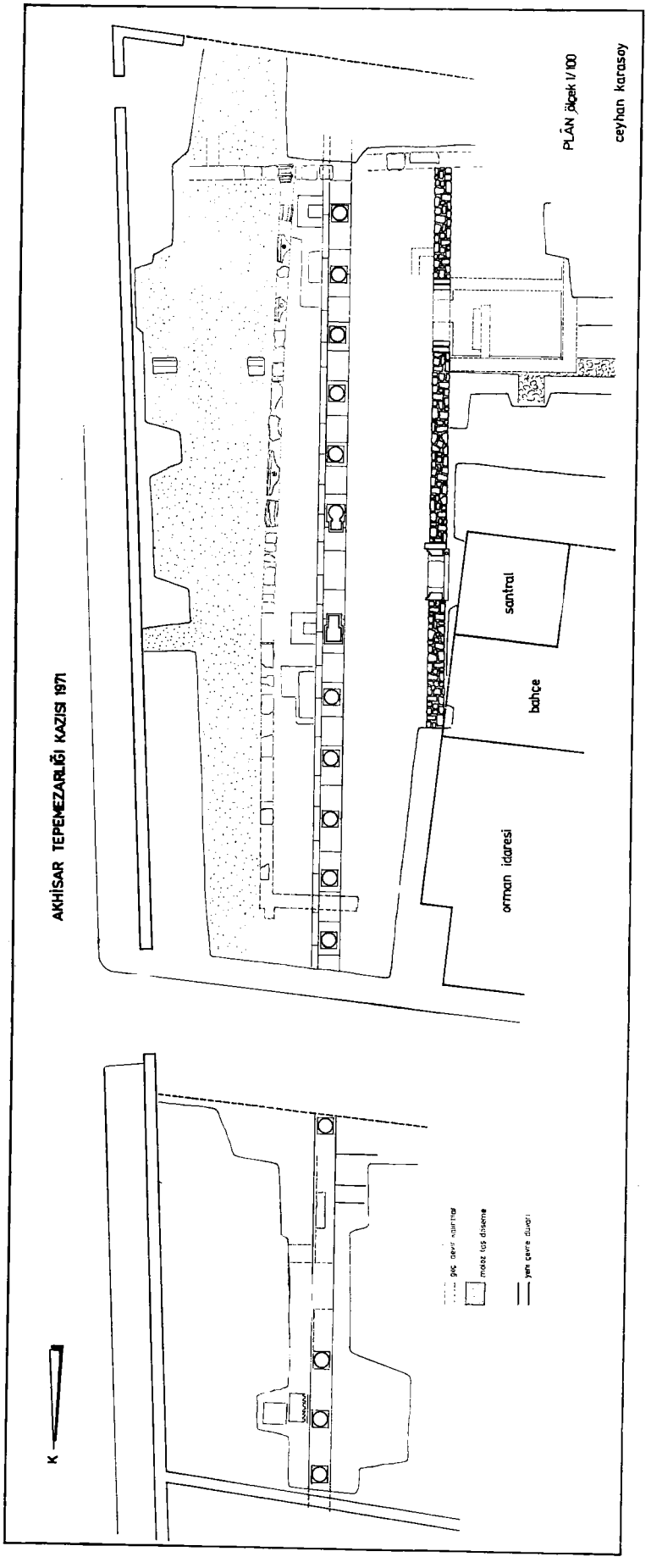
[6] R. Naumann (Die Agora von Smyrna, 1950, Taf. 23, d) İzmir Devlet Agorasından bahsederken A kesiminde çifte sütunların taşıdığı kemerbaşlangıç taşlarına benzer örnekler vermektedir. Ancak buradaki çalışmalarımız tamamlanmadığından bunun üzerinde ilerde duracağız. Spalato için bak: G. Niemann: D. Palast Diokletians in Spalato, Wien, 1910. Özellikle renkli resimler için: H. Kaehler: Rom und seine Imperium, Baden - Baden, 1962, sah. 209.

[7] Önceden bilinenler arasında örneğin Spon ve Wehler'in daha 17. ci yüzyılın ikinci yarısında inceledikleri anıt kaidesini zikredebiliriz. (Bu yazıtı en son ve etraflı olarak L. Rober (Hellenica, vol. VI 1948, sah. 75.) incelemiştir.

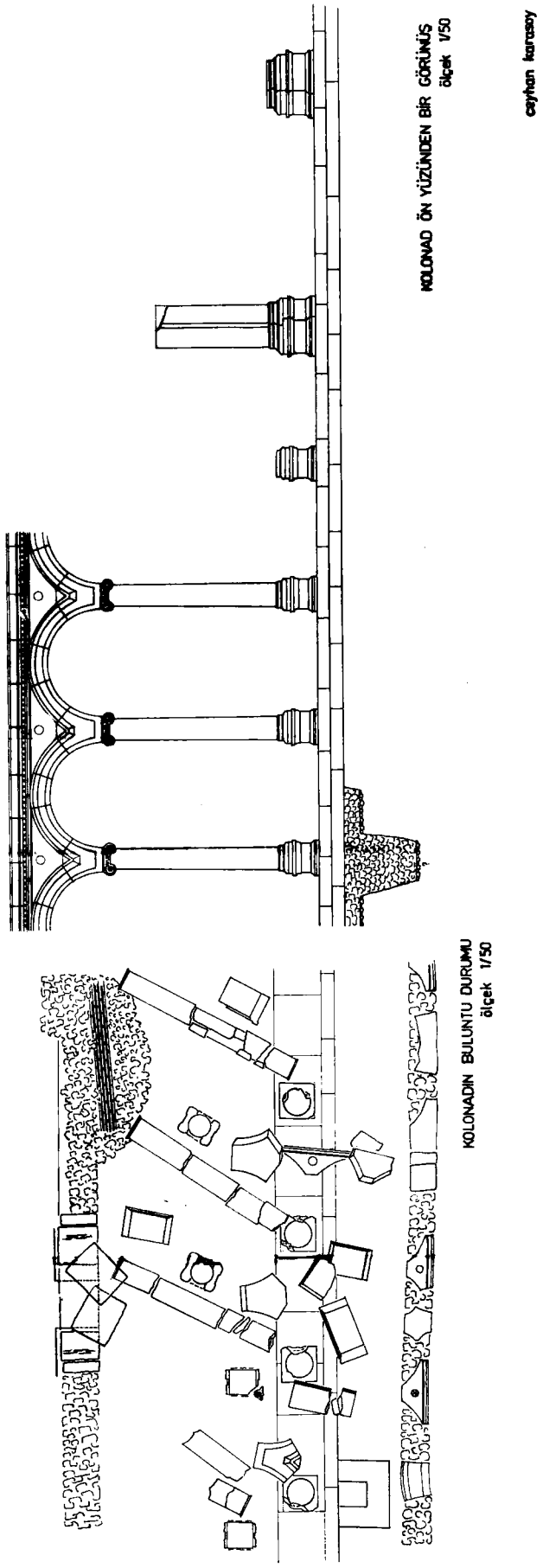
[8] Örneğin K. Buresch: Aus Lydien, Leipzig 1898, sah. 35 te Kenes'in mezarlığından bahsederken "antik taş bloklar ve sütunların kaynaştığı.." deyimini kullanmaktadır.

AKHİSAR
TEPEMEZARLIĞI KAZISI
eylül 1971
VAZİYET PLÂNI 1/500
K
TEKEL BAHÇESİ
19 sokak
KAYMAKAM LOJMANI
ORTAOKUL BAHÇESİ
B
5 sokak
16 sokak
ORMAN İDARESİ
BAHÇE
A
C
15 sokak
1 sokak

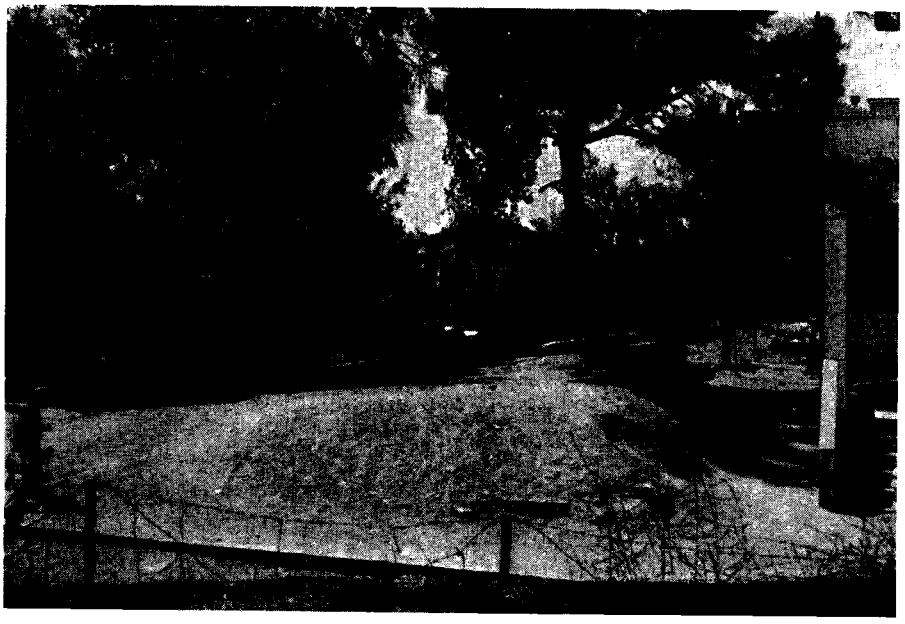
Plân 1

AKHİSAR TEPEMEZARLIĞI KAZISI 1971
PLÂN ölçek 1/100
ceyhan karasoy
santral
bahçe
orman idaresi
K
yeni çevre duvarı
mozaik taş döşeme

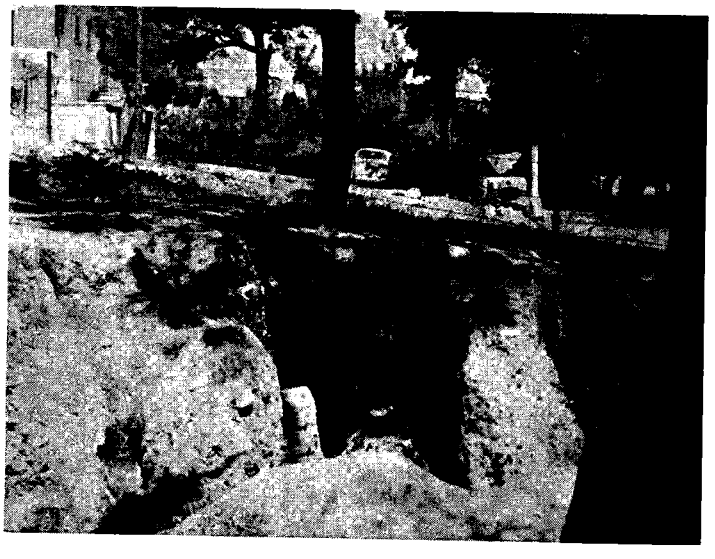
Plân 2

KOLONAD ÖN YÜZÜNDEN BİR GÖRÜNÜŞ
ölçek 1/50
cayhan karasoy
KOLONADIN BULUNTU DURUMU
ölçek 1/50

Plân 3

Res. 1 — A kesimi kazıdan önce: Kuzeyden görünüş.

Res. 2 — A kesimi kazıdan önce: Güneyden görünüş.

Res. 3 — A kesimi kazıdan sonra: Kuzeyden görünüş.

Res. 4 — A kesimi kazıdan sonra: Güneyden görünüş.

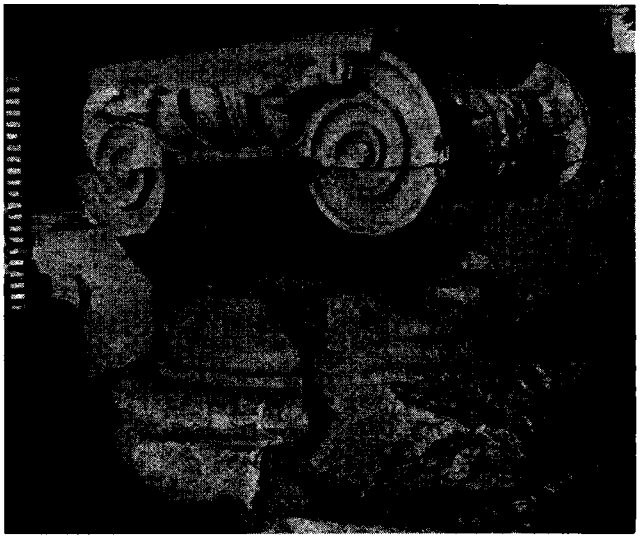
Res. 5 — Kuzey çift sütun Postamenti.

Res. 6 — Güney çift sütun Postamenti.

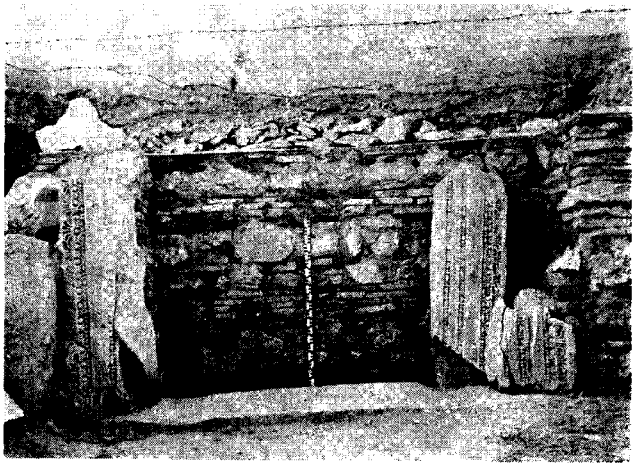
Res. 7 — A kesimi güneyindeki buluntular.

Res. 8 — İon sütun başlığı.

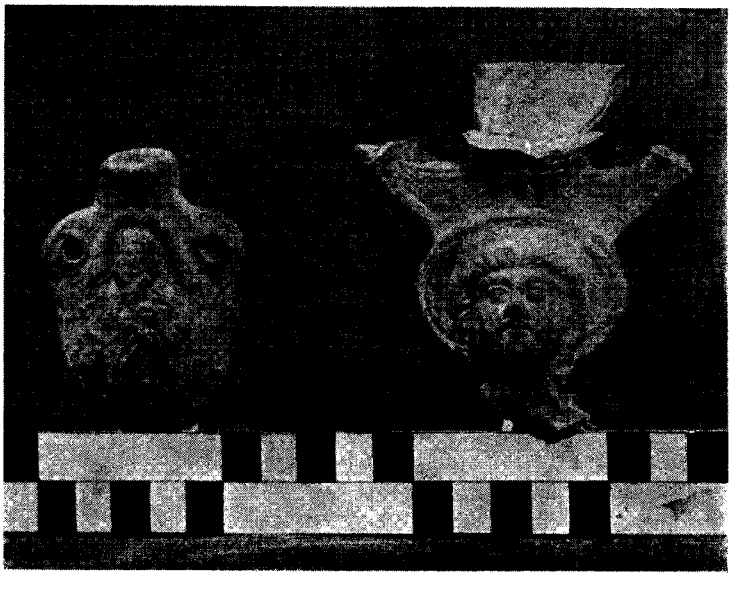
Res. 9 — Korint sütun başlığı.

Res. 10 — Portikten apsitli kesime girişi sağlayan kapı.

Res. 11 — Apsitli salondaki tranşe.

Res. 12 — Küçük buluntulardan iki örnek

1971 YILI ENEZ (AİNOS) ARAŞTIRMALARI*

Prof. Dr. AFİF ERZEN

Şehrin coğrafî mevkii:

Eskiçağda Ainos adını taşıyan Enez, Ege denizinin kuzey sahilinde ve Meriç (antik Hebros) nehrinin denize döküldüğü sahada, denizden 25.00 m. yükseklikte, orta Miosen devrine ait sarp kalker bir yarımadanın üzerinde kurulmuş çok eski ve önemli bir şehirdir.

Akropol tepesi batıda, güneybatıda ve Meriç nehrinin mansabına doğru olan tarafta dik yamaçlarla son bulur. Bu cihetten surlar daima iyi korunmuştur ve denizden bakıldığında fevkalade muhteşem bir manzara arzederler. İnsan kendini zaptedilmez bir deniz şehri karşısında hisseder. Öyle görünüyor ki, bütün tarih boyunca düşman kuvvetlerinin hücumları daha çok denizden gelmiştir[1]. Şehrin tarihinde coğrafî faktörlerin büyük rolü olmuştur. Enez'in bugünkü topografik durumu ile Eskiçağdaki durumu arasında hayli farklar vardır. Yüzyıllar boyunca çok miktarda alüvyon sürükleyen Meriç nehri, yatağını süratle doldurmuştur. Eski yazarların verdikleri bilgiler ve eski haritalardaki duruma göre, eskiçağda bugünkü Meriç nehrinin denize döküldüğü sahanın büyük bir körfez teşkil ettiği ve Enez'in "çifte limanlı" tipik bir liman şehri olduğu anlaşılmaktadır. (Bk. res. A)

Enez Eskiçağda bütün doğu Trakya'nın en önemli liman şehri olduğu gibi, coğrafî mevkii bakımından Meriç, Karadeniz'e kadar uzanan münâkaleye de hâkim bulunuyordu. Ayni zamanda Enez Ege denizini doğu Trakya'nın iç kısmına ve buradan da orta Meriç yatağı aracılığıyle Balkan yarımadasının batı kısmına bağlayan su yolunun başında bulunan ve bu yolu kontrol eden bir limandı[2].

Antik şehrin kısa tarihçesi:

Eskiçağda Ainos (Αἶνος) adını taşıyan Enez'in adına Homeros'un *İlias* destanında da rastlanmaktadır (*İlias*, IV, 520)[3]. Antik yazarlar Ainos'un ilk önce Aiolialılar, daha sonra ise Mytilene (Midilli) ve Kymeliler tarafından bir koloni olarak kurulduğunu yazmaktadırlar[4]. M.Ö. VI. yüzyılın sonlarında, Darius'un 513 tarihinde yaptığı İskit Seferinden sonra Trakya ve dolayısıyle Enez, Pers imparatorluğunun hâkimiyeti altında girdi. Salamis deniz savaşından sonra Attik - Delos Deniz Birliğine dahil oldu ve böylece Atina ile sıkı bir kültür münasebetine de girdi. M.Ö. 454'ten itibaren Enez, Deniz Birliğine 12

* Geniş bilgi için bk.: A. Erzen, "Enez (Ainos) Araştırmaları", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, I (1972), s. 235-248, Lev. I-XXI.

[1] Krşl. A. Ardel, "Keşan - Enez Bölgesinde Coğrafî Müşahedeler", Coğrafya Enstitüsü Dergisi, V/10 (1959), s. 140.

[2] St. Casson, Macedonia, Thrace and Illyrica, Oxford, 1926, s. 23, 34, 255; J. M. F. May, Ainos, its History and Coinage, Oxford, 1950, s. 1-8.

[3] St. Casson, ayn. esr., s. 125 ve 174'te Enez'deki prehistorik iskân yerlerinden bahsetmekte ise de delillerini vermiştir.

[4] Herod. VII, 58; Thuk. VII, 57; skyl. 76.Bk. D. H. Müller, "Ainos", RE, I/1 (1893), süt. 1028 vd.; Besevlief, La Colonisation Greque de la Cote Septentrional de la mer Egèe dan l'Antiquité, Belomovski Pregled, I, 1942, pp. 157-178; Bérard, L'expans et la Colonis Greques, 94 vdd.

talent ödemekteyken, 439'da 10 talent ve daha sonra 4 talente kadar düşen meblağlar ödemiştir. Enez'in henüz 415 tarihlerinde Attik - Delos Deniz Birliğinde olduğu ve Atinalılar'ın Sicilya seferine katıldıkları görülmektedir (Thuk. IV, 28 ve VII, 57). Şehir, Kral Barışı ile bağımsızlığa kavuşmuşsa da, sonra Mekodonya hâkimiyeti altına girmiştir. Hellenistik çağda Mısır hâkimiyetinde kalan Enez, M.Ö. 190 yılında Romalılar tarafından tekrar bağımsızlığa kavuşturulmuş, Geç Antik çağda ise Küçük Rhodope bölgesinin başşehri olmuştur[5].

Enez Ortaçağ da, Bizanslılar zamanında Semadirek (antik Samotrake) ve İmroz (İmbros) adalarını da içine alan bir prensliğin müstahkem merkezi idi. Bizanslılar'ın son devrinde Enez'e Cenovalı Gattelusi ve Doria aileleri hâkim olmuşlardır. Enez 1456 yılında Fatih Sultan Mehmed'in kumandanlarından Has Yunus Bey tarafından denizden ve karadan kuşatılmak suretiyle zaptedilmiştir[6].

1971 yılında yapılan sondaj ve araştırmalar:

Enez'de şimdiye kadar yapılan araştırmalar daha çok topografya, epigrafya veyahut da müzelere intikal etmiş olan şehir sikkeleri üzerinde yapılan etütlerdir. Topraküstü araştırmalar ve yazılı kaynaklar Enez'in tarihini açıklamaya yeterli değildir. Bu itibarla antik çağda çok önemli bir merkez olan ve aynı zamanda Çanakkale Boğazı'ndan geçip Avrupa'ya giden büyük yolun üzerinde bulunan Enez'de kazılar yaparak, Balkanlarla Anadolu arasındaki tarihî münasebetleri aydınlatmayı hedef bildik.

Fakültemiz tarafından Edirne'de kurulmuş bulunan "Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü" nün de faaliyet çerçevesi içinde olarak, bu enstitünün müdürü sıfatıyle Enez'de kazı ve araştırma yapmak üzere Edebiyat Fakültesi Dekanlığına müracaat ettim. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün kazı ruhsatı ve Edebiyat Fakültesinin malî desteğiyle yapılan kazılar, başkanlığım altında, Prof. Dr. Oktay Akşit, Asistan Taner Tarhan, Asistan Mehmet Özsait, Asistan Veli Sevin, Arkeolog A. Atılgan Çilingiroğlu, Arkeolog Oktay Belli, Desinatör Fırat Düzgüner'den kurulu bir heyet tarafından yürütülmüş olup, Eylül ayının 20'sinden Ekim'in 20'sine kadar bir ay devam etmiştir.

İlk yıl aşağıda zikredilen yerlerde sondaj ve araştırmalar yapılmış, şimdiden ilgi çekici neticeler alınmaya başlanmıştır[7].

A —*Kale İçi deneme sondajları:* Kale içindeki ilk iki sondaj çukuru, kale ana giriş kapısının (Bk. res. 1, 2) sağında ve hemen hemen kalenin ortasına yakın bir alanda açılmıştır. *Kİ 1* olarak adlandırdığımız, en batıdaki sondaj çukuru 4 X 4 m. boyutlarındadır. Bu çukurdaki çalışmalarda 7.50 m. derinlikteki anakayaya inilmesine rağmen, ortalama 2.00 m. derinlikteki, basit geç devir iskânından başka hiç bir iskân ve muntazam kültür katlarının izine rastlanmamıştır. Küçük buluntu olarak, bol miktarda Bizans ve Osmanlı çağı sırlı keramik ve porselen parçaları, çok az olarak Roma çağı *terra sigillata* tipi keramik parçaları, M.Ö. IV. yüzyıl özelliklerini gösteren, siyah vernikli ve içleri stampa çiçek motifleriyle bezeli Attika yapısı veya taklidi küçük tabak parçaları, karışık durumda ele geçirildi. Ortalam 7.30 m. derinlikte, münferit olarak ele geçirilen küçük bir parça ise, bu çukurun en eski eserini temsil etmektedir. Bu buluntu M.Ö. VII. yüzyıla ait, çok ufak bir keramik parçasıdır. Bu durumu ile kabın şeklini bile tayine imkân yoktur. Üzerinde sadece, başını yere doğru

[5] D. H. Müller, göst. yer., ve orada zikredilen antik kaynaklar; Chr. D., Kleine Pauly, I (1964), süt. 177.

[6] Bk. A. Ardel, ayn. esr., s. 141; S. Eyice, "Enez'de Yunus Kaptan Türbesi ve Has Yunus Bey'in Mezarı Hakkında Bir Araştırma", Tarih Dergisi, XIII (1963), s. 141-158; S. Eyice, "Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler", Belleten, 131 (1969), s. 348-351.

[7] Bu araştırmamız için gerekli ödeneğin ayrılması hususunda desteklerini esirgemeyen Edebiyat Fakültesi Dekanı ile Yönetim Kurulu üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

uzatmış bir yaban keçisinin boyun kısmının görülebildiği bu parça, anlaşılacağı gibi, başlıca konusu bakımından "Yaban Keçisi Üslûbu" adı verilen Şarkkâri devir bezeme özelliklerini göstermekte olup, kirli beyaz renkli bir astar üzerine siyah boya ile yapılmıştır.

Bu sondaj çukurunda ele geçirilen ilgi çekici buluntulardan biri ise, düz olan yüzüne, stilize hatlarla yapılmış "Kerykeion" tasviri bulunan 3 cm. çapında bir disktir. Pişmiş topraktan yapılmış olan diskin arkası hafif bombeli bir şekil gösterir. M.Ö. 478 yıllarına tarihlenen en eski Ainos sikkelerinin ve özellikle M.Ö. 400 yıllarına tarihlenen bir Maroneia sikkesinin arka yüzünde buna benzer bir Kerykeion tasvir edilmiştir[8]. Ancak, gerek Ainos ve gerekse Maroneia sikkelerinde görülen Kerykeion tasviri, gerçeğe uygun bir "asâ" şeklinde tasvir edildikleri halde, bizim diskimizin üzerindeki tasvir asâ değil, adeta üç ayak üzerinde yükselen bir "Kerykeion anıtı"nı tasvir etmektedir. (Bk. res. 3) Gerek kale içi ve gerekse şehir içi araştırmaları sırasında, sadece baskı kalıbı değişiklikler gösteren, aynı büyüklükte 4 adet daha disk ele geçirilmiştir.

Kİ 2 olarak adlandırılan ikinci deneme sondajı yine 4 X 4 m. boyutlarında ve kuzey -güney yönünde açılmış olup, *Kİ 1* sondajının 20.00 m. doğusundadır. (Bk. res. 4) Bu çukurda da erken devir iskân katlarına rastlanamamıştır. Ele geçirililen keramik parçalarının büyük bir kısmı yine Bizans-Osmanlı devrine aittir. Çok ufak parçalar halinde bulunan, üzerleri tamamen, parlak siyah bir vernikle boyanmış, stampa çiçek (genellikle lotüs, palmet) motifleriyle bezeli M.Ö. IV. yüzyıl Attika ihracatı keramikler ise, ortalama 3.00 m. den itibaren 7.00 m. derinlikteki anakaya üzerine kadar devam etmişlerdir. Ayrıca yine bu çukurda, IV. yüzyıl keramikleriyle karışık bir vaziyette, Hellenistik çağ parçaları da ele geçirildi. Çok ufak parçalar halinde bulununan Hellenistik çağ keramikleri, siyah bir vernikle boyanmış olup, üzerleri yumuşak kil damlacıklarıyla yapılan (Barbotin tekniği) bitki ve yaprak motifleriyle bezenmiştir.

Yine bu sondaj çukurunda, 0.75 m. derinlikte tespit edilen Bizans çağına ait taş döşemeden (Bk. res. 5) yaklaşık olarak 1.50 m. aşağıda, kurşun bir Bizans mührü ele geçirilmiştir ki, gerek işçilik ve gerekse tarihî bakımdan çok kıymetlidir. Çok iyi korunmuş bir durumdaki bu mührün arka yüzündeki yazıtından da anlaşılacağı gibi, mühür Bizans İmparatoriçesi Theodora zamanında yapılmıştır. Ön yüzünde İsa'yı kucaklamış bir Meryem tasviri, arka yüzünde de, ortada İmparatoriçe Theodora ve bunun iki yanında da Grekçe olarak şu yazıt yer alır:

ΤЄΟΔ	ΛγΚ
ΟΡΑЄ	ΑΙΝΑ
ЄЄΒЄ	ΗΠΑΛ
ΑΤΗΑ	ΑΙΟΛΟ
ΙγΤ	ΓΗΝΑ

Kale ana giriş kapısının solundaki Fatih Camii'nin önündeki geniş alanın ortasında 4 X 4 m. boyutlarında açılan *Kİ 3* sondaj çukurunda da 6.80 m. derinlikteki anakaya üzerine inilmiş olmasına rağmen, iskâna delalet eden hiç bir bina kalıntısına rastlanmamıştır.

Görüldüğü gibi, *Kİ 1*, *Kİ 2* ve *Kİ 3* deneme sondajları erken devir Grek iskânının tespiti bakımından en ufak bir ipucu vermemiş olup, sadece akropoldeki dolgu tabakasının kalınlığı ve kalenin Roma çağında da esaslı bir iskâna sahip olmadığı hakkında bir fikir edinmemizi sağlamıştır. Ancak, her üç deneme sondajı da, aşağı yukarı kalenin orta kısımlarına rastlayan alanlarda açıldığından şu sonuca varılmıştır: Şehrin erken devir Grek akropolü buralara kadar yayılmamış olup, daha dar bir alanda ve muhtemelen daha yüksek kısımlar üzerinde yer almış olmalıdır. Nitekim Fatih Camii'nin üzerinde kurulduğu kısımla birlikte, kalenin en yüksek bölümünü teş-

[8] Bu iki sikke için bk. C. Seltman, Greek Coins, London, 1965, lev. 29; Krşl. J. F. M. May, ayn. esr., II, period 1.

kil eden ve geç devir surlarının önünde açtığımız *Kİ* 4 sondaj çukuru, erken devir Grek iskânının tespitini mümkün kılmıştır. Bu sondaj çukurunda, 5. 80 m. derinlikte, çukuru doğu - batı doğrultusunda kateden, mahallî tortul kalker taşlarından yapılmış, çok iyi işçilik gösteren bir duvar tespit edilmiştir. Çok dar bir alanda çalışılıp, kazının son günlerinde bulunduğundan tespit edilen bu duvarın üzerinde şimdilik ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştır. Ancak, gerek duvarın önünde ele geçen buluntulara ve gerekse bu duvara bakarak kesinlikle söyleyebiliriz ki, bu alan antik Ainos şehrinin en eski Grek devri akropolünü temsil etmektedir.

Duvarın önünde ve 1.00 X 1.50 m. lik çok dar bir alanda, hemen hepsi 6.00 ilâ 7.30 m. arasında değişen derinliklerde ele geçen küçük buluntular arasında şunları sayabiliriz: üzerinde otlayan bir yaban keçisinin tasvir edilmiş olduğu tabak parçası. "Yaban Keçisi", "Rodos" veya "Kamiros" üslûbu denen Şarkkâri üslûpta bezenmiş olan bu doğu Grek keramiği parçası, VIII. yüzyılın sonları ve VII. yüzyılın başlarına aittir. Figürler, kirli beyaz bir astar üzerine, siyah boya ile yapılmış olup, zemin rozetlerle doldurulmuştur. Hayvan frizli bir diğer parça ise erken Korint yapısıdır. Üzerinde, oturmuş "kanatlı sfenks" tasvirlerinin yer aldığı tabak parçası, kirli beyaz bir astar üzerine siyah ve koyu kırmızı renklerle bezenmiş olup, fırça ve kazıma tekniğinde yapılmıştır. VII. yüzyılın sonu ve VI. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenir. Bunlardan başka, sırf palmet ve lotüs gibi çiçeklerle, açık sarı bir astar üzerine turuncu renkte, fırça ile bezenmiş doğu Grek malı Şarkkârî keramik parçaları ile Korint skyphoslarına ait bazı kulp ve dip parçaları da ele geçirilmiştir. Şarkkâri devir özelliklerini gösteren bu parçalarla birlikte, IV. yüzyıla ait, parlak siyah bir vernik üzerine çizilmiş olan kırmızı figürlü keramik parçalarına (Bk. res. 6) ve yine IV.-III. yüzyıllara ait siyah vernikli kantharos diplerine rastlandı. Şimdilik fikir yürütmek pek erken olmakla birlikte, yine bu çukurda ele geçen bazı tek renkli kurşunî keramiklerin Aiol keramiğine büyük bir benzerlik gösterdiği de söylenebilir. Buluntular arasında en ilgi çekici olanı terrakota bir antifix'dir. Üzerinde kabartma şekilde oturmuş bir aslan tasviri yer alır. Başını geriye çevirmiş, ağzı açık, kükrer durumdaki aslan sağ, ön ayağını dirsekten yukarı doğru bükmüş bir durumda gösterilmiştir.

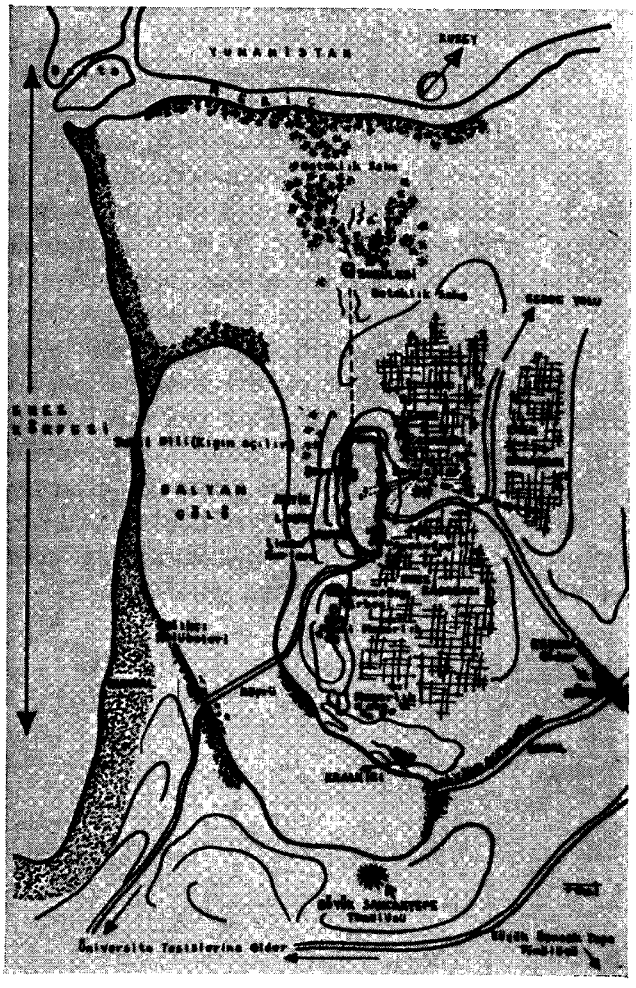
B — *Şehir içi deneme sondajları:* Akropolün kalın bir döküntü tabakasıyle kaplı olması, bizi şehir içinde de bazı sondajlar yapmaya sevketmiş ve şehir içinde, biri kalenin yaklaşık olarak 250. 00 m. kuzeyinde Sağlık Ocağının bahçesinde, diğeri ise kalenin yaklaşık olarak 200.00 m. doğusunda Hasan Keskin'in bahçesinde iki sondaj çukuru açılmış, fakat her iki sondaj da beklenen sonucu vermemiştir. Sağlık Ocağının bahçesindeki sondajda en çok IV. yüzyıl özelliklerini gösteren, stampa tekniğinde palmet motifleriyle bezeli ve tamamen siyah vernikli küçük tabak parçaları, Hellenistik çağa ait "Barbotin tekniği" ile bezenmiş keramikler ve iki adet de, yukarıda zikrettiğimiz, üzeri "Kerykeion" baskılı disk ele geçti. Ayrıca, üzerinde kabartma şekilde, daldaki bir üzümü koparmak üzere uzanmış Eros tasvirinin yer aldığı kandil de zikre değer buluntulardandır.

C — *Kale içi Bizans çağı şapeli kazısı:* Heyetimiz, bu sondaj çalışmalarından başka, kale içindeki küçük bir Bizans şapelini de, üzerini kapatan molozları tamamen temizleyerek gün ışığına çıkarmıştır. Akropolün güneybatısında ve güney surlarına bitişik durumda inşa edilmiş bulunan bu küçük şapel, (Bk. res. 7) apsis çıkıntısı hariç içerden 16.80 m. uzunlukta ve 7.60 m. genişliktedir. Tek nefli olan yapı son derece basit, ince uzun bir plân göstermekte olup, apsis doğuya, giriş kısmı ise batıya bakmaktadır. Zemini tamamen dikdörtgen şekilli kalker taş levhalarla kaplı olan şapelin bu döşemesi kısmen tahrip edilmiş ve taşlar yerlerinden sökülmüştür. (Bk. res. 8, 9) Duvarlarda yer yer fresko izleri görülmektedir. Freskolar ince bir sıva tabakasının üzerine vurulmuş, beyaz renkli ba-

dana üzerine, koyu kırmızı ve sarı renklerle yapılmış, genellikle baklava dilimi ve üçgen motiflerinden meydana gelmektedir. Yapının ayakta kalabilmiş durumdaki kuzey duvarının dış yüzündeki taş işçiliği de dikkat çekicidir[9]. Apsis yuvarlağının bitim noktasından güneye doğru uzanan doğu duvarı ve bütün güney duvarı, diğer kısımlardakine kıyasla daha az itinalı bir taş işçiliği göstermekte ve adeta bir tadilâta işaret etmektedir. Ancak, güney duvarı ve apsis kısmındaki fresko kalıntılarına bu kısımlarda da rastlanmış olduğundan, hiç olmazsa freskoların son tadilât sırasında yapıldığı ortaya çıkar.

Şapelin orta kısmında, kaplama taşlarının sökülmüş olduğu yerde yaptığımız bir sondaj sırasında, kalkerden gayet basit, süssüz bir tekne ve çok hafif bir şişkinlik gösteren kapaktan meydana gelen iki basit lâhit meydana çıkarıldı. Şapelin döşemesinin altına yapılmış olan bu gömülerden birinde, kemikleri âdeta süngerleşmiş, fakat üzerindeki elbiseleri kısmen sağlam bir iskelet meydana çıkarılmıştır. Elbise kırmızı - kahverengi olup, bir rahip olduğunu sandığımız ölünün, boynundan ayak uçlarına kadar inen, uçları püsküllü şerit parçalar halinde de olsa gayet sağlam kalmıştır. (Bk. res. 10) Şapelin güney duvarına bitişik bir durumdaki ikinci lâhdin içinde de kemikleri çok dağınık durumda bir iskelete rastlandı. Şapelin planı asistan Taner Tarhan tarafından çıkarılmış ve etrafı Enez Belediyesi tarafından dikenli telle çevrilerek, Enez kalesinin ilgi çeken bir tarihî eseri haline gelmiştir.

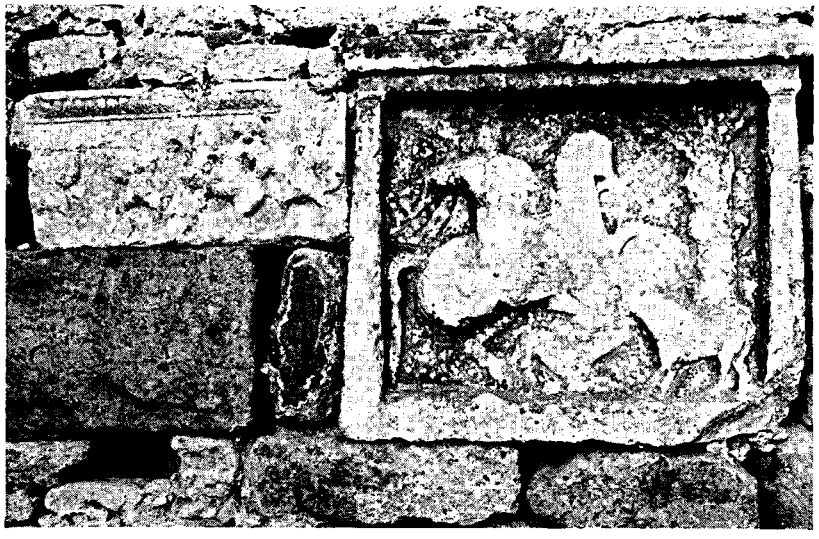
[9] Bk. S. Eyice, "Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler", Belleten, 131 (1969), s. 350, res. 70.

A. Enez ve civarının Topokrafik krokisi

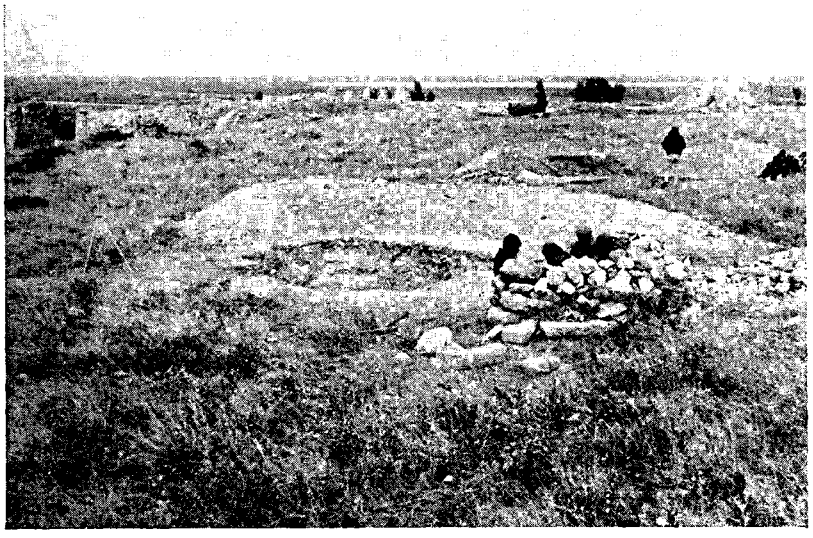
Res. 1 — Doğu Ana Giriş Kapısı

Res. 2 — Kapının solundaki duvar içinde kullanılmış devşirme Malzeme

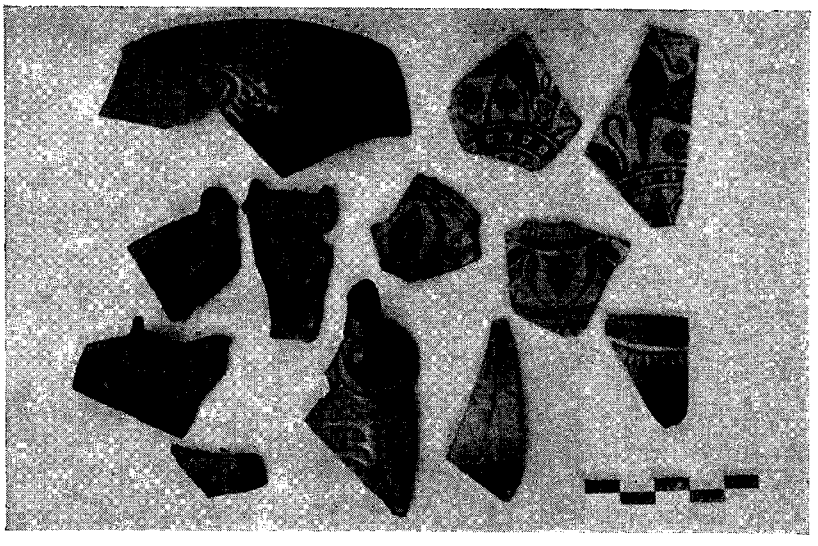
Res. 3 — Kerykeion baskılı disk

Res. 4 — Ki 2 Sondaj çukurundan genel görünüş. Arkada Ki 1 Sondaj çukuru

Res. 5 — Bizans çağına ait taş döşeme

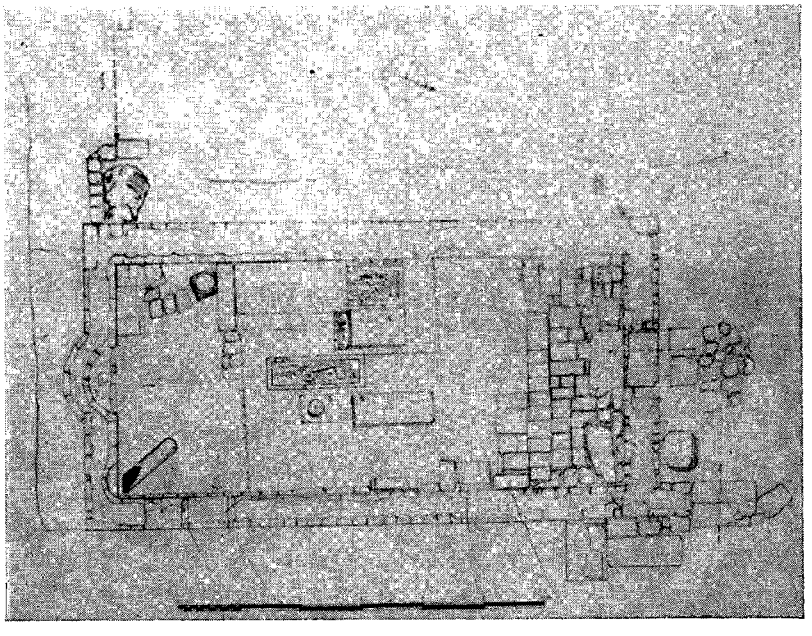
Res. 6 — Ki 4 Sondaj çukurunda ele geçirilen çeşitli devirlere ait grek keramikler

Res. 7 — Kale içindeki Bizans Şapelinin genel görünüşü

Res. 8 — Şapolin tamamen temizlendikten sonraki durumu

Res. 8 — Şapolin Plânı

Res. 10 — Lâhit içersinde elbiseli iskelet

ISTANBUL ÜNİVERSİTESİ PREHISTORYA KÜRSÜSÜ TEPECİK KAZILARI (ELÂZIĞ)

Yazan: UFUK ESİN

A. 1969 Yılı Tepecik Kazısı (Elazığ)

1969 yılı Tepecik kazısı 24 Temmuz-29 Ekim tarihleri arasında yürütülmütür. Höyük üzerindeki kazı işlemi 1 Ağustos-10 Ekim tarihleri arasında yapılmış, geri kalan zaman kazı malzemesinin arşivlenme, depolama işlerine ayrılmıştır.

Kazı ekibi bu satırlarını yazarının dışında İkinci Başkan antropolog - arkeolog Güven Arsebük, Kazı mimarı Yük. Müh. Mim. Alpaslan Koyunlu, desinatör Ayşe Haznedar (Özkan), öğrencilerinden açma başları Mehmet Özdoğan, Yıldıray Özkan, Savaş Harmankaya, Sedat Göksu, açma yardımcıları Ali Harmankaya, Engin Özensel, Kutsal Özer, atölye başları Serap Özden, Ömer Develioğlu, fotoğrafçı Turhan Birgili, çizim yardımcısı Mustafa Büyükkolancı'dan meydana gelmiştir. Konuk üye olarak, restoratör Satılmış Sapsızoğlu, öğrencilerinden Beyhan Sezer, Orhan Atvur, oğuz Girit kısa sürelerle kazı ekibine katılmışlardır. Ayrıca kürsümüz öğrencilerinden Sevil Gülçur, Engin Sevgen, Oğuz Girit Norşun Tepe, Behin Aksoy, Ülge Göker Aşvan, Mahmut Mutlak ve Orhan Atvur da Ağın kazı ekiplerinde yer almışlardır.

Kazı ekibimiz başta Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Hikmet Gürçay'a, sayın Burhan Tezcan'a, Elazığ Valisi sayın Zekeriya Çelikbilekli'ye İçmeler Bucak Müdürü sayın Zeki Yazıcı'ya, Müze Müdiresi Ferhan Memişoğlu'na, Elazığ ili idarecilerine, Karayolları, DSİ, YSE Elâzığ Bölge Müdürlükleri'ne gördüğü her türlü yardım ve ilgiden dolayı teşekkürü borç bilir.

Kazı süresince öğrencilerin eğitimleri bakımından tatil günlerinde bölgedeki kazı ve ören yerleri gezilmiş Tepecik kazı evinde Korucu ekibi Başkanı Prof. Güterbock Hitit mühür baskıları ve bulleleri ile Korucu Tepe bulleleri, Dr. Van Loon Korucu Tepe ve Mureybit kazıları, Dr. Hauptmann Norşun Tepe kazısı hakkında ayrıntılı ve tartışmalı birer konuşma yaparak verimli bilgilerinden yararlanmamızı sağlamışlardır.

Kazı: Uygulama Plânlaması

1968 yılı kazı amaçları ve sonuçlarına dayanarak 1969 yılı Tepecik kazısı uygulama planlaması saptanmış ve kazılar bu amaçlar ışığı altında yürütülmüştür[1]. Böylece:

I. Tepecik höyüğünün kültür tabakalarının tesbiti için 9-K I-II/f-k (res. 1-4) plankerlerinde eski 1968 yılı "YB" açması içinde, hüyük merkezile batı terası arasındaki bağlantının kurulabilmesi için 8-H I-VI/h (res. 2, 3, 5) karelerinde, doğu terasının stratigrafisini tesbit ve ana toprağa varılması amacile 8-0 I-V/a-e plânkarelerinde (res. 2, 3, lev. 2) derinlik sondajları ele alınmıştır.

II. Höyük üzerinde ve teraslarında çeşitli devirlere ait yerleşme düzenlerinin saptanması için 9, 8, 7-L (res. 2, 3, lev. 1),

[1] Bu amaçlar için bk. Esin, *TAD* XVIII/1, 1969 (1970), s. 51-53, 55 ve Esin, *Keban Projesi* 1968"in içinde s. 148-149, p. 160-161.

9, 8, 7-H, İ, K (res. 2, 3, 10, 6, 7, lev. 1), 14, 15-H ve 14-İ (res 2, 3, 8, lev. 1), 6, 7-N, O (res. 2, 3, 9) plânkarelerinde çalışılması öngörülerek uygulamaya geçilmiştir.

Kazı Uygulaması

I. *Derinlik sondajları: 9-K, 8-H, 8-0 açmaları*

9-K I-II/f-k (res. 1-4) ve 8-H I-VI/h (res. 2, 3, 5) karelerinde yapılan derinlik sondajlarında 9-K'da 7.14 m. derinliğe inilmiş, 8-H'da 9.95 m. derinlikte, 1968 de bulunan 102 no. lu Eski Tunç Çağı döşemesine ulaşılmıştır[2]. Böylece iki sondaj "YB" açması içinde birbirine bağlanmış ve höyüğün en üst tabakasından 10.00 m. derinliğe kadar uzanan tabakalar saptanabilme olanağına kavuşmuştur. Bu iki sondaj yardımiyle şimdilik 13 kültür toprağı tabakası yukardan aşağı 1 den başlıyarak numaralanmıştır. Höyüğün akropol kısmında (merkezdeki tepe düzlüğünde) Orta Çağa ait mezarlığın 3 üncü tabakaya kadar yer, yer inmesinden, ayni zamanda 8-H'da toprak akıntısı yüzünden gene 3 üncü tabakaya kadar üstteki tabakaların iyi korunamadıkları görülmüştür (res. 10). Buna rağmen hemen yüzey toprağının altından başlayan ilk iki tabakanın yer yer ayrıntılı olarak diğer açmaların yardımıyla da evreleri saptanabilmiştir.

1 inci tabaka yukardan aşağı 1a , 1b ve 1c olmak üzere üç alt evrelidir. 1 a Orta Çağa ait mezar çukurlarile kaplıdır. Altındaki tabakaları yoğun bir şekilde bozmuştur. Höyük merkezinden başlıyarak doğu ve batı yamacı üzerinden güneye doğru yayılır. İnce bir yangın tabakası 1b ve 1c tabakalarını birbirinden ayırır. Bunlara ait taban parçaları ve taş temel duvar kalıntıları yer yer bulunmuştur. Bu tabakalarda ele geçen çanak çömlek Altınova ve Aşvan bölgelerine özge bir demir çağı çanak çömlek türüdür. Kırmızı, ağız kenarı yivli şeritli, boz, kahve ve siyah renkli türler gösterir. Hepsi kabaca bir hamurdan elde yapılmıştır. Çark yapımları nadirdir. 1b'den bej renkli Urartu kâselerine benzeyen profiller azdır. Norşun Tepe'de bunların en iyi örnekleri bulunmuştur. Demir çağı tabakaları yukarda anlatılan nedenle Tepecik'te çok iyi korunmamıştır. 2 inci tabakada her biri yer yer 3 evre gösteren 2a ve 2b tabakaları bulunmuştur. 2a'nın son iki evresi Eski Demir Çağı karekterini yansıtan buluntular verirken, en eski evresinde Hitit devri çanak çömlek tiplerinin artması ile dikkati çeker. $2a_3$ böylece Son Tunç Çağı'na geçiş sürecini kapsar. Son Tunç çağı en iyi $2b_{1-3}$ evrelerinde gözlenebilir (res. 2, 3, lev. 1). $2b_3$'e ait taş temel duvarlarının zaman zaman tamir edilerek $2b_2$ ve $2b_1$ de de uzun süre kullanıldığı izlenebilmiştir. Bu tabakalarda, hem 2a, hem 2b ye ait bol sayıdaki silo ve çöp çukurlarının alttaki yapı katlarını önemli şekilde bozduğu görülmüştür. Buna rağmen 2b yapı kalıntıları 2a'ya kıyasla daha iyi ele geçmiştir.

3 üncü kültür tabakası içinde de 2 çok yoğun, 1 daha az yoğun yangın molozuyla ayrılmış şimdilik 3 evre görülebilmektedir. Bunlardan 3a ve 3b'nin yapı kompleksleri 9, 8, 7-H, İ, K ve 7-L karelerinde bulunmuştur (res. 2, 3, 6, 7, 10, lev. 1) .

3 üncü tabakadan 8'inci tabakaya kadar Orta Anadolu'nun büyük Hitit merkezlerinden tanınan boya bezekli kaplar dahil, tipik Hitit çanak çömleği ile karşılaşılmıştır[3]. Bunların yanında bol miktarda bu bölgede çok bulunan gri - siyah çark işi bir mal ele geçmiştir. Keban bölgesinin Orta Tunç çağı için özgül (karakteristik) olduğu sanılan bu mallar daha çok çömlek - küplerde ve ayaklı kaplarda kullanılmıştır. Kapların dudakları çok kez abartılarak dışa dönük şekillendirilmiş ve bazan üzerlerinde kabartma şeritlerle bezekler yapılmıştır. Bunların kahve rengi bir çeşitlemesinin yapımı 8 inci kültür toprağı tabakasından itibaren başlamış duygusunu verir.

9 ve 10 uncu tabakalarda bu malın öncüleri çark yapımı, mat siyah ve kahvemsi gri olarak bulunmuştur. Ayrıca 8 inci taba-

[2] Esin, *Keban Projesi* 1968'in içinde lev. 26: 1-3.

[3] Benzerleri için bk. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, 1963, s. 31-32, ayrıca Palmieri, *ORIGINI* III, 1969, s. 61, fig. 34; s. 63, fig. 35.

kadan itibaren Khirbet Kerak yada Karaz malları olarak arkeoloji yazınında tanınan malların 9 ve 10 uncu tabakalarda bollaşmağa başladığı görülür. Böylece 8-10 tabakaları Orta Tunç Çağı'ndan Eski Tunç Çağı'na geçiş sürecini içerir.

11-13 üçüncü tabakalar tamamen Eski Tunç Çağı'na özge mallarla karşımıza çıkmaktadır[4]. 9-K'da erişilen 13 üncü kültür tabakasından, 7.14 m. den itibaren 18.00 m. derinliğe kadar Eski Tunç Çağı tabakalarının birbirini takip ettiği 8-0 derinlik sondajı yardımıyla anlaşılabilmiştir.

8-0 I-V/a-e plânkarelerinde yapılan 5X 5 m. lik sondajda (res. 2, 3, lev. 2) yüzey toprağından başlıyarak 14 kültür toprağı tabakası saptanarak 18.00 m. derinliğe kadar inilmiştir. İlk üç tabaka, höyük akıntısı ve köylülerin toprak çekmek amaciyle meydana getirdikleri bozukluklardan dolayı Demir, Son ve Orta Tunç Çağları buluntulariyle Eski Tunç çağı buluntularını karışık olarak vermiştir. Bu karışıklık 4 üncü tabakadan itibaren yerini yalnızca Eski Tunç Çağı buluntularına bırakmıştır. 5 inci kültür toprağından sonra Karaz ya da Khirbet Kerak mallarında siyah graphit kullanılmasıyla çok parlak örnekler yapılmıştır. 11 inci kültür toprağından sonra da açık renk, bej - devetüyü, kırmızı açıklı bir malla, bazan çark işi bol saman katkılı çanak çömlek (Amuk ovasının Chaff-faced Simple Ware'i)[5] artmağa başlamıştır. Eski Tunç Çağı I in eski evrelerini yansıtan bu tabakalar 14'üncü kültür toprağı tabakasına kadar devam etmişlerdir. Bu arada 8-0 III plankaresinde 12, 13 ve 14 üncü tabakalarda bir zelzele çatlağından M.Ö. İkincibinyıla ait olabilecek az miktarda çark işi kap parçalarının üstten sızdığı görülmüştür (lev. 2). Ayni tarzda zelzele çatlakları höyüğün güney terasındaki 14, 15-K, 9-K (res. 4) plânkaresinin doğu duvarında, Korucu Tepe'de de gözlenebilmiştir.

Keban Barajı danışman jeologlarından Mr. Tilford'un bölgede yaptığı araştırmalara dayanarak verdiği bilgiye göre Tepecik höyüğü çevresinde ana toprağa varılmadan ele geçebilecek olan Eski Tunç Çağı'ndan daha eski tabakaların yer suyunun altında kalmış olma ihtimalleri büyüktür.

II. Höyük üzerinde çeşitli devirlere ait yerleşme düzenlerinin saptanması için yapılan çalışmalar. 9, 8, 7-L Plankareleri açmaları (res. 2, 3, lev. 1)

Derinlik sondajlarında elde edilen 1 ve 2 inci tabakalar bu kesimlerde yer yer daha iyi korunmuş olarak ele geçmiştir. 2a dan kalan taş temel duvarları 2b ye kıyasla azdır (lev. 1). 2b tabakası 3 evresile birlikte daha iyi korunmuş olarak ele geçmiştir. Taş temel duvarlarının yüksekliği bazan 1,5 m. ye ulaşır. Duvarlar kuru duvar tekniğinde yapılmıştır. 2b2 duvarları işçilik yönünden daha itinalıdır. Yapılar genellikle 4- gen plânlıdır. Aralarında dar koridorlar bırakılmış, ya da kısmen ayrık düzende yapılmıştır. Fakat gene de hepsi, birbirine bağlı daha büyük bir kompleksin parçalarıymış duygusunu verir. Fırınlar daha çok oda duvarlarının, ya da bina duvarlarının dış yüzlerine dayandırılmıştır. Bazan yapı dışında da büyük ocaklara rastlanır. Bunların bulunduğu yerlerin bir çeşit avlu olması düşünülebilir. Genel olarak ayni mekânların 2b'nin her üç evresinde de tamir görerek kullanıldıkları söylenebilir. Çanak çömlek Hitit çanak çömleğinin yakın benzerlerini ya da gerçek Hitit mallarını içerir. Yayvan tabakalar, küpler, derin kîseler, ince boyunlu kulplu testiler boldur. Bej, açık kırmızı, kahverengi yapıtlar olarak gözükürler.

Bu alanda düğme veya disk biçimli, alçı taşından yapılmış bir mühür (T. 69-607) yangın geçirmiş ve kırılmıştır. Üstündeki yazı okunamamaktadır. Von der Osten ve Güterbock bu mühürlerin Eski Hitit Devleti zamanda ortaya çıktıklarını, fakat bu tipin asıl Hitit İmparatorluk dev-

[4] Krş Esin, a. y., s. 155-157, p. 167-170; Palmieri, a. y., s. 25, fig. 10, 17, boyalılar için bk. Palmieri, a. y. s. 40, fig. 21: 1, 3-8, 11; s. 38, fig. 19: 1-4, 6-15, 17-21; s. 39, fig. 20: 1, 3, 5, 6-13, 16-17.

[5] Bk. dip not. 19.

rinin son evrelerinde bollaştığı fikrindedirler[6].

8-L plankaresinde 2b' evresine ait bir diğer mühür de kireç taşındandır. Geçirdiği yangın sonucu çok harap olmuştur (res. 21, T. 69-683). Sapı kırık olmasına rağmen bunun çekiç başlı damga mühürlerinden olduğu kolaylıkla anlaşıabilmektedir. Baskı yüzünde bir dış, bir iç halka vardır. Dış halkada rozet, fiyonga ve üçgenden ibaret bir kenar suyu, iç halkada henüz tam okunmamış Hitit Hieroglifi ile yazılmış bir isim yer alır. Bu belki Luvice bir addır. İç halkadaki hieroglif işaretleri, bir koç veya boğa başı, altta solda ve sağda birer üçgen ve alt sağda bir kolu daha kısa oktan oluşmuştur. Bu arada ok işareti ile soldaki üçgen arasında pek okunmayan, fakat üçgene benzeyen bir işaretin daha varlığı sezinlenebilmektedir. Von der Osten çekiç başlı damga mühürlerin Eski Hitit Devleti zamanından sonra da kullanılabileceğini ileri sürerken Güterbock bunun Eski Hitit Devleti zamanına tarihlendirilmesini önermektedir[7]. 2b evresine ait bu kesimde ele geçen mühürlerden böylece birincisi Büyük Hitit İmparatorluk devrine, diğeri ise Eski Devlet zamanına tarihlendirildiğinde çekiç başlı mührün ancak ikinci kere kullanılmış olması akla daha yakınkındır. Bu tarihlendirmede 2b tabakasının Büyük Hitit İmparatorluk zamanına rastlaması gerektiği hakkında diğer buluntular da yardımcı olmaktadır. Ayrıca 8-K plankaresinde gene 2b tabakasında bulunan fritten yapılma bir silindir mühür (res. 22-23, T. 69-895) by fikri daha da doğrulamaktadır.

9, 8, 7 - H, İ, K Plânkareleri Açmaları (res. 2, 3, 10, lev. 1)

Yüzeyden itibaren ilk iki tabakanın burada gene Orta Çağ mezar çukurları ve demir çağı silo çukurları tarafından yoğun tahribi ile karşılaşılmıştır. 2a'ya kıyasla 2b evresi burada da daha iyi korunmuştur. 9-H, İ kareleri içinde taş döşeli yuvarlak bir döşeme ele geçmiştir (lev. 1). Bu döşemenin ortası ile çemberi arasında haçvari bir kanal yer almış ve yapıt 4 parçaya bölünmüştür. Döşemenin üstünde yangın geçirmiş bitki kalıntıları bulunmuştur. Bu döşemenin bir silo tabanı olabileceği önerilebilir. Bu gelenek Mersin'de çok eskiden beri görülmüştür[8]. Bu döşemenin dışında bu alanda toprak içine açılmış ayni zamana ait büyük silo çukurları boldur. "A" odası da bu evreye girer. 9-*İ* karesindeki bu evin 3 duvarı ve kısmen yassı taşlardan yapılmış döşemesi ele geçmiştir (lev. 1). Yönü daha batıya kaymıştır.

8-K plankaresinde gene 2b'ye ait mekanlardan biri içinde yukarda sözü geçen silindir mühür, ele geçmiştir (res. 22-23, T. 69-895). Mühür Mitanni mühürleri içinde Kerkük stilinde olanlara yakındır. Üzerinde palmet başlıklı bir hayat ağacı, iki yanında antitetik olarak 2 insan figürü, bunlardan birinin arkasında bir dağ keçisi veya geyik, hayat ağacının bir yanında da bir sunak kazınmıştır. Von der Osten bu tip Kerkük mühürlerinde Assur etkisinin belirgin olduğunu ileri sürerek Hitit İmparatorluk devrinin sonlarına tarihlendirilmeleri gerektiğini savunur[9]. Böylelikle 2b tabakasının tarihlendirilmesinde Büyük Hitit İmparatorluk devrinin düşünülmesi ağırlık kazanmaktadır.

2b'ye ait taş temel duvarlarının altında ve tabanlarının altında büyük bir yangın molozu 3a tabakasile 2b'yi kesinlikle ayı-

[6] Von der Osten, *Altorientalische Siegelsteine der Sammlung Hans Silvius von Aulock*, 1967, s. 45-46, res. 26; Güterbock, Siegel aus Boğazköy II, s. 1, 4, 9; Alişardaki benzerleri için bk. *OIP* XXIX, s. 414-423, fig. 476, 477 ve fig. 476: a 385, c 700.

[7] Von der Osten, a. y., s. 45, res. 3: 11, 12; s. 139, no. 86-88; Güterbock, a. y. Tf. IV, no 124, Tf. VI, no. 221 (krş. biçim yönünden), s. 18, no. 10, 11 (krş. boğa başı işareti için), no. 152, no. 186 (koç başı için), s. 77 no. 2m2, s. 31, 32: c (rozet, üçgen ve fiyonga için); ayrıca bk. *OIP* XXIX, s. 419, fig. 479: c 2251.

[8] Garstang, *Prehistoric Mersin*, 1953, lev. II d, lev. III b, lev. V a, c, e.

[9] Von der Osten, *Ancient Oriental Seals*, 1936, OIP XXII, s. 8, lev. XXI, 289; Frankfort, *Cylinder Seals*, 1939, s. 182-184, Text fig. 44, 47, 49, 50, 52, 54, lev. XLIII: d; bk. ayrıca *OIP* XXIX, s. fig. 479: d 1912.

rır. 3 üncü tabakanın 3a 3b ve 3c diye adlandırılan evreleri bu kesimde daha rahatlıkla izlenebilmiştir (res. 2, 3, lev. 1). Buradaki yapılar 3b'de yapılan ve sonra 3a'da da kullanılmış olan teras duvarlarına yasalandırılmıştır. 3a tabakası yapılarının taş temel duvarları üstündeki kerpiç tuğla duvarları kısmen korunmuştur (res. 7, lev. 1). 3a tabakasında A, A', B, C, H ve I mekânları bulunmuştur (res. 2, 3, 10, 7, lev. 1). B mekanı ile H mekanı arasındaki alan (lev. 1) bir fırınlar ve ocaklar kompleksi ile kaplanmış ve büyük bir yangınla kerpiç aksamları tuğlalaşmış, kısmen de fazla ısıdan dağılmış durumda bulunmuşlardır. C mekânlarının kuzey doğu kısmı bir mutfak şeklindedir. Burada da iki ocak arasında bir fırın yerleştirilmiştir. Ocaklardan birinin ön kısmı taşla döşelidir ve iki gözlüdür. Bu kısımda taban tamirlerinden 3a'nın evreleri daha yakından izlenebilmektedir. I mekanının doğu duvarına bitişik büyük bir fırın, tabanın altında daha eski bir tamir evresine ait bir ocak ve 2b taş temel duvarının altında ahşap bir bölmeyle ayrılmış iki gözlü bir ambar yeri bulunmuştur. Bir gözde buğday, bir gözde arpa saklanmıştır (lev. 1, res. 2, 12, 13). Bu tabakada ele geçen Hitit kapları ya da yakın benzerleri arasında tabaklar, küpler, çömlekler ve çömlek - küpler çoktur. Buna karşılık gaga ağızlı kaplar azdır. Ayrıca koyu zemin üzerine açık renk boyalı Allalah (Mitanni) devri çanak çömlek parçaları gerek 2b ve gerekse 3a tabakaları sürecinde Tepecik'de Mitanni etkisinin süregeldiğine işaret eder[10].

3a ile 3b arasında gene büyük bir yangın tabakası yer alır. 3b evresinde (res. 2, 3 6, 7, 10, lev. 1) B_1, B_2, C_1, C_2, D_1, D_2, F_1, F_2 ve G mekanları gene taş temel üzerinde kerpiç duvarlarla yapılmışlardır. 4-gen plânlıdırlar. Yalnız kerpiç duvarlar yangın ve sonradan 3a tabakası sahipleri tarafından çok tahrip edilmiş durumdadır. F_1 mekanının tabanında bulunan çanak çömleğin yanında gümüş kaplama bir boyun halkasile gümüş bir yüzük ele geçmiştir (res. 25). F_2 ise bir avluymuş duygusunu verir (res. 6, 7, lev. 1). F_2, D_1 ve bunların yaslandığı kuzey - doğu/güney - batı yönünde uzanan teras duvarı bu evrede daha büyük taşlardan kuru duvar tekniğinde yapılmıştır. Bu tabakada gene Hitit çanak çömleği örneklerinin daha eski tipleri ele geçmiştir[11]. Boya bezekli küpler (res. 31), matralar, yüksek, düşey kulplu maşraplar (res. 30) örnekler arasındadır. İki yüzü kazı bezekli hemattiten disk biçimli bir mühür (T. 69-1457) ve bir fayans amulet gene bu tabakanın ürünlerindendir. Disk biçimli mühür bu tabakanın Eski Hitit Devleti zamanına tarihlendirilebileceğini düşündürürken[12] matra tipi kaplar Eski Hitit Devleti zamanının sonlarına konmasına yol açarlar. F_2 mekanında 3b evresinin özdenlikle iki alt evresi belirgin bir şekilde gözlenebilmektedir. Böylece tabakanın Eski Hitit devleti zamanında daha eskiden başlayarak sonuna kadar sürdüğü önerilebilir.

Arslantepe'de (Malatya) boyalı Hitit kapları Va tabakasında bulunurken, Tepecik'in 3b'sinin eski evresine ait çanak çömlek Arslantepe'nin Vb evresine yaklaşır[13]. 3c evresine ait tabanlar Tepecik'te C1, C2 mekânlarında saptanabilmiş, fakat bu evre yeterince daha kazılmamıştır.

14, *15-H ve* 14-*İ Plankareleri açmaları* (res. 2, 3, lev. 1, res. 8).

14-H, İ, K, L ve 15-G plankarelerinde 1968 yılında Eski Tunç Çağına ait kerpiç evler ve duvar kalıntıları ele geçmişti.

[10] Benzerleri için bk. Hrouda, *Die bemalte Keramik des zweiten jahrtausends in Nordmesopotamien* und Nordsyrien, s. 10-11, lev. 4: 3, 6: 2 üst sa,ğ lev. 7: 2; Woolley, *Alalakh*, 1955 lev. CVII: f, c. Tepecik-tekilerin tam ayni olmamakla birlikte yakın benzerleridir.

[11] Fischer, a. y., s. 50-52, res 8/4, lev. 49: 488 ve lev. 16: 182, 183, lev. 17: 211, 212, 214; Palamieri, a. y., fig. 35.

[12] Von der Osten, *Altorientalische Siegelsteine der Sammlung von Hans Silvius von Aulock*, 1957, s. 45, form: 2, res. 3: 17, 18; *OIP* XXIX, s. 417, fig. 478: e 2234 le birlikte üst sıra, Koşay-Akok, *Alaca Höyük 1940-48*, 1966, s. 50 ve lev. 33 Al. 1. 75, Al. 1. 52.

[13] Palmieri, a. y., fig. 35: Va boyalıları, fig. 34 Vb çanak çömleği.

1969 yılında 14-H ve 14-İ plankarelerinde 4 üncü tabakada bu kerpiç evlerin devamı bulunmuştur. Evlerin içindeki bazı ocakların 7 tamir evresi geçirdiği anlaşılmıştır. Eski Tunç Çağı'nın biraz daha eski evresine ait olan bu evlerin duvarlarında 2 evre açıkça görülmektedir (lev. 1, res. 8). Ele geçen buluntular Tarsus'un ETÇ II devrine yakındır[14]. Özdenlikle Eski Tunç Çağı'nın boya bezekli çanak çömleği en güzel örneklerini bu açmalarda vermektedir.

6, 7.-*N, O Plankareleri Açmaları* (res. 2, 3, 9).

8-0 derinlik sondojıdda olduğu gibi bu alanda da 4 üncü kültür toprağından itibaren Eski Tunç Çağı buluntularile karşılaşılmış ve bir yapı grubu gün ışığına çıkarılmıştır. Yapı grubu 5 evrelidir. İki gözlü ve sonradan bir odacığın daha kendisine eklendiği anlaşılan taş temelli yapı kesimi bir ambar şeklinde kullanılmıştır. Buna bitişik kerpiç duvarlı yapıtın da ocak tabanlarile anlaşıldığına göre iki evresi vardır. Doğu duvarına bitişik olan ocağın tabanında boya bezekli bir çömlek - küp kırılarak, döşenmiş bir şekilde bulunmuştur. Kuzey duvarına bitişik olan ocak ise yapının daha eski evresini yansıtır. Bu kerpiç yapıt kompleksi, taş temelli ambar yapıtından daha sonra yapılmış olmalıdır. Her ikisinin altında büyük taşlardan yapılma, gene büyük bir mekana ait olması gereken bir temel bulunmuştur. Bu mekan ise bu yapı grubunun şimdilik en eski evresini yansıtır. 4-gen plânlıdır ve açmanın batı duvarı ile kısmen de kuzey duvarının içine girerek henüz kazılmamış olan alanda devam etmesi gerekir.

1969 yılında Tepecik höyüğünde ele geçen bitki kalıntıları Prof. Dr. Van Zeist tarafından incelenmesi ve çift sıralı arpa (hordeum disticum), ekmeklik buğday (Triticum aestivum), kara buğday (Triticum diccocum - Emmer) mercimekgiller (Lens), Pisum, Cicer, Cicia ervilia gibi ot türleri ve üzüm (Vitis) tesbit edilmiş, bütün bu bitki türlerinin Eski Tunç Çağı'ndan itibaren Tepecik'te bilindiği ortaya konabilmiştir.

[14] bk. Goldman, *Tarsus II, 1956*, levhalar cildi, fig. 239: 78 a, fig. 242: 17 c, fig. 245: 179, 181-187, 248-e' 40, 252: 296, 254: 235-238, Mellink, *AJA* 74, 1970, s. 164.

ÖZET

1969 yılında Tepecik höyüğünde 9-K, 8-H, 8-O derinlik sondodajlarıyla höyük stratigrafisi hakkında tamamlayıcı bilgilere kavuşulmuştur. Orta Çağ mezarlığından önce Demir Çağı tabakalarından Eski Tunç Çağı başlarına kadar, M.Ö. Birincibin yılın başından M.Ö. Dördüncübin yılın sonuna kadar uzanan tabakalar saptanabilmiş ve tepenin akropol kısmı ile batı ve doğu terasları arasındaki bağlantılar stratigrafik yönden kurulabilmiştir.

Yerleşme düzeni kısmen aydınlatılabilmiştir. Buna göre Demir çağı tabakaları höyük tepe düzlüğünde yer yer bulunmaktadır. M.Ö. İkinci bin yıla ait Son Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı tabakalarına ait yapıları daha çok tepe düzlüğünün kuzeyi ile kuzey batısından ayni yöndeki yamaçlara doğru teraslamalarla devam ederek yayılmıştır. Bunlara karşılık Höyüğün doğu ve güney teraslarında Eski Tunç Çağı'na ait yapılar ve buluntular elde edilmiştir.

Jeofizik ve arkeolojik sistematik yüzey araştırmalarından, höyüğün akropol ve güney terasındaki kerpiç evler kesiminde olumlu sonuçlar alınabileceği bir kez daha dikkati çekmektedir.

B. 1970 Yılı Tepecik Kazısı (Elazığ)

1970 yılı Tepecik Kazısı 20 Ağustos-5 Aralık tarihleri arasında sürmüştür. Kazı çalışmaları 20 Kasım'da sona ermiştir. Geri kalan süre içinde daha önceki yıllarda olduğu gibi kısmen çizim, depolama ve arşivleme çalışmaları yapılmıştır. Kazı ekibi yazarın dışında kürsü üyelerinden İkinci Başkan antropolog - arkeolog Güven Arsebük, kazı mimarı Yük. Müh. Mim. Alpaslan Koyunlu, desinatör Ayşe Haznedar (Özkan), restoratör Satılmış Sapsızoğlu ve öğrencilerden açma başları Mehmet Özdoğan, Yıdıray Özkan, Savaş Harmankaya, Sedat Göksu, Ali Harmankaya, açma

yardımcıları Tarık Musa, Ercan Sanus, atölye ve ev idarecileri Azize Yener, Kutsal Özer, Füsun Erin, fotoğrafçı Turhan Birgili ve çizim yardımcısı öğrenci Mustafa Büyük-kolancı'dan meydana gelmiştir.

Tepecik Kazısı Norşun Tepe, Korucu Tepe, Istanbul Üniversitesi - Chicago Üniversitesi Karma Prehistorya Projesi kazı ekipleri tarafından ziyaret edilmiş, değerli fikirlerinden yararlanmamızı sağlamışlardır.

Profesör Dr. Braidwood tarafından Tepecik kazısı üyelerine İlk Üretimciliğe geçiş evresi hakkında (Mezolitik'ten Neolitik devre geçiş) ayrıntılı ve tartışmalı bir konuşma yapılmıştır.

Öğrencilerin eğitimi için yapılan inceleme ve araştırma gezileri gene tatil günlerinde sürdürülerek, bölgedeki kazı ve ören yerlerine gidilmiştir.

Tepecik kazı ekibi başta Sayın Hikmet Gürçay, Burhan Tezcan ve Elazığ Müze Müdiresi Ferhan Memişoğlu olmak üzere Eski Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne gösterdikleri yakın ilgi ve yardımlardan dolayı teşekkürü borç bilir.

Ayrıca kazımızı sık sık ziyaretleriyle her türlü yardım ve ilgilerini esirgemeyen Sayın Elazığ Valisi Zekeriya Çelikbilekli'ye, İçmeler Bucak Müdürü Sayın Zeki Yazıcı'ya, DSİ, YSE ve Karayolları Elazığ Bölge Müdürlükleri'ne, Elâzığ ili tüm idarecilerine ne kadar teşekkür etsek azdır.

Kazı Amaçları

1968 - 1969 yılları kazı verilerine ve 1968 - 69 yıllarında sürdürülmüş olan amaçlara dayanılarak[15] 1970 yılı kazı uygulama planı yapılmıştır: Buna göre:

1. Höyük üzerindeki çeşitli devirlere ait yerleşme düzenlerinin saptanmasına devam edilmesi (res. 2, 3 - Yeni ve Eski höyük açmaları).

2. Höyüğün akropol kısmı (tepe düzlüğü) ile kuzey, doğu ve güney yamaçları üzerinden kuzey, doğu ve güney terasları arasındaki bağlantının kurulması için kademeli açmaların uygulanması (res. 2, 3, 10, lev. 1)

3. Güney terası ile doğu terası arasındaki bağlantının kurulabilmesi için 1969 da kazılan tabakaların daha altındaki tabakaların gün ışığına çıkarılması (res. 2, 3, 8, lev. 1, 2)

4. Stratigrafinin ana toprağa kadar tesbit edilmesi için 8-O plankaresi derinlik sondajına devam edilmesi (res. 2, 3, lev. 2)

Kazı Uygulaması

1.-2. 1968-69 yıllarında yapılan çalışmalarda özdenlikle 9-K I-II/f-k (res. 1-4) ve 8-H 1-VI/H (res. 5) plankarelerinde genel olarak höyüğün akropol düzlüğü ile luzey ve batı kesimleri tabakaları aydınlatılabilmişti. Böylece Eski Tunç Çağı'na kadar inen 13 kültür toprağı tabakası elde edilmişti. Bunlardan 1a Orta Çağ mezarlığını, 1b-c Demir Çağı'nı, 2a 1-2 Eski Demir Çağı'nı, 2a 3 Demir Çağı'ndan Son Tunç Çağı'na geçişi, 2b 1-3 Son Tunç Çağı'nı, 3a-b Orta Tunç Çağı sonu ile Orta Tunç Çağı'nı, 3c-7 Orta Tunç Çağı'nı, 8-10 Orta Tunç Çağı'ndan Eski Tunç Çağı'na geçişi, 11-13 Eski Tunç Çağı'nın son evrelerini belgeleyen buluntular vermişti. 1969 da 14 kültür toprağı tabakası saptanan 8-O derinlik sondajında 1970 yılında ana toprağa ulaşılabilmiş (lev. 2) ve 15 inci kültür toprağı tabakasından itibaren de kalkolitik tabakalarla karşılaşılmıştır. 26 ıncı kültür toprağı tabakasından itibaren de kalkolitik çanak çömleğin yanında neolitik karakterli çanak çömleğe rastlanmış ve bu durum ince bir tabaka halinde ana toprağa kadar süregelmiştir. Buna karşılık 1968'de başlamış olan 10-K ve 11-K açmalarında (res. 2, 3, 10, 15-20, lev. 1) Orta Çağ ve Demir Çağı kalıntılarının bozduğu tabaka-

[15] Bu amaçlar kısaca özetlenecek olursa, eski eserlerin süratle ve belge kaybı olmaksızın kurtarılması, arkeolojik sistematik yüzey araştırması ve jeofizik yönetmelerinden yararlanılıp yararlanılamıyacağının tesbiti, çeşitli devirlere ait yerleşme düzenlerinin ışığa çıkarılması, en önemli noktalardan biri olarak da mümkün olduğu kadar çok sayıda arkeoloji öğrencisinin bilimsel ve uygulamalı kazı yöntemleri yönünden, modern müzecilik anlayışlarına uygun olarak eğitilmesile, yakın gelecekte bu eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmak şeklinde toplanabilir.

nın Eski Tunç Çağı'na ait olduğu görülmüştür. 9-K derinlik sondajında (res. 4) bu Eski Tunç Çağı tabakasının dik bir yamaçla kuzeye ve batıya doğru inerek bir teraslama yaptığı gerek 9-K'nın güney ve doğu açma duvarlarında, gerekse 1970 yılında açılan 7,6-K plankarelerinde gözlenmiştir. 10, 11-K plankarelerinde hemen yüzey toprağının altında bulunan tahrip edilmiş yapı katlarının Eski Tunç Çağı'na ait olmaları ilgile karşılanmıştır. Böylece M.Ö. Üçüncübin yılın sonunda Eski Tunç Çağ iskânının 9-10 plankareleri hizasından başlıyarak yaklaşık olarak bugünkü tepe düzlüğü seviyesine ulaşmış oldukları meydana çıkmıştır (lev. 1, res. 2, 3, 10). Buna karşılık höyüğün tepe düzlüğünün kuzey, kuzeybatı ve kuzey doğu kesimlerile, yamaçlardan kuzey - batı, kuzey ve kısmen doğu kesimlerinin kesintisiz bir silsile verdiği bilinmektedir. Böylelikle Eski Tunç Çağının sonunda 9-10 plankareleri hizasında kuzey ve batıda, kısmen doğu da bir terasının meydana geldiği anlaşılan Eski Tunç Çağı iskânın üzerinde daha sonra Orta ve Son tunç Çağı iskânlarının yer aldığı ve zamanla Eski Tunç Çağı'nın tepe düzlüğünde vardığı seviyeye eriştiği gözlenebilmiştir. Böylece Tepecik'te iki höyükleşme olayıyla karşılaşılmaktadır. Birincisi Eski Tunç Çağı'nın sonunda Tepe düzlüğü seviyesine erişen "Eski Höyük", ikincisi de Eski Höyüğün terasında Orta Tunç Çağı'ndan itibaren başlayan "Yeni Höyük". Demir Çağında ise her ikisinin üstünde yer alan Demir çağı iskânı ve sonradan da bütün üstteki tabakaları bozan Orta Çağ mezarlığı bulunmaktadır. (lev. 1, res. 3, 10, 11-14, 15-20). Bu durum 1970 yılında aydınlanınca yakın çevredeki Korucu Tepe ve Norşun Tepe'ye de gidilerek orada da ayni şekildeki höyükleşmelerin var olabileceği görülmüştür. Korucu'da bir Selçuk yapıtı ile ayni seviyede tepede bir eski tunç çağı evi, Norşunda da doğu kesiminde hemen yüzey toprağının altında eski tunç çağı yapıları ile karşılaşılmış olduğu görülmüştür. Tepecik'te M.Ö. İkinci binyılda güney yamacının iskan edilmemiş olmasının nedenini belki iklim şartlarında aramak yerinde olur. Bu bölgede toz koparan bir fırtına ile çok şiddetle esen rüzgâr güney, güney batı yönünden gelmektedir. Kuzey - batı, kuzey ve kuzey doğu kesimleri rüzgara karşı korunmuştur. Eski höyüğün terasının da ayni alanda yer aldığı düşünülürse Orta Tunç Çağın'dan itibaren yeni iskânların bu bölgede kurulması akla yakın gelmektedir.

Yukarıdaki açıklamadan anlaşılacağı gibi 1. ve 2. numarada ki amaçlara uygun yapılan çalışmalar burada anlatım kolaylığı bakımından "yeni Höyük açmaları" ve "Eski Höyük açmaları" şeklinde verilmektedir.

Yeni Höyük Açmaları: M.Ö. İkincibin yıl: Son ve Orta Tunç Çağları tabakaları 8, 7-*L*, *K*, 8, 9,-*İ*, *H plânkareleri açmaları* (res. 2, 3, 10-14, lev. 1)

Bu karelerde Eski Demir çağı duvar ve tabanları temizlenerek kaldırılmıştır 2b tabakasına ait Son Tunç Çağı yapılarının açılmasına devam edilmiştir. N, O, V mekânlarının tabanlarında ve taş temel duvarlarında 2b'nin 3 alt evresi açıkça gözlenebilmiştir (res. 2, 3, 10-12, lev. 1). Ayni kompleksin kuzey doğuya uzandığı gibi kuzeybatıda da devam ettiği anlaşılmıştır. O, V mekanlarının altında 3a tabakasının yangınlı toprağında yer yer 3a'ya ait duvar parçaları sıvalı olarak ortaya çıkmıştır. 7-L plankaresinde ise (lev. 1, res. 2, 3, 10) 3b'ye ait bir mekânın kazılmasına başlanmıştır. 8-K plankaresinde etrafı taş döşeli 2b evresine ait bir fırın ve mekânların taş temel duvarları bulunmuştur (res, 2, 3, 10, 13, lev. 1). Ancak bu kesimde 3a tabakasına ait odalar daha belirgindir (res. 2, 3, 10, 13, lev. 1). İ mekânı ile B, C mekanları arasında ele geçen taş döşeli alan 3a tabakası yapı gruplarını birbirinden kısmen ayırır (res. 10, 13. lev. 1).

3b evresine ait iyi yapı grubu örneklerinden biri de 1969'da açılmağa başlanan F1, F2, G mekânları topluluğudur (res. 2, 3, 6, 7, 10, 14, lev. 1). F1 ile F2 arasında bir bağlantı yoktur. İkisinin de kuzey duvarlarında girişleri vardır. F2 nin üstü kıs-

men örtülü bir avlu olduğu anlaşılmıştır. Bu avlunun doğu duvarını ayni zamanda 3b'nin büyük teras duvarını teşkil eden duvar meydana getirir. Avluda büyük bir fırın bulunmuştur (res. 14). Ayrıca avluya girişin biraz ilerisinde bir direk taşı ve yanmış ahşap kalıntıları bulunmuştur. F1 duvarına bitişik olarak da bir yemlik vardır. G mekânı karemsi planlı ufak bir odadır. Her üç bölümdede Orta tunç Çağı'na tarihlendirilen maden eserler ve kaplar kısmen 1969, kısmen de 1970 yılında elde edilmiştir (res. 25, 30, 31).

7, 6-*K Plankare Açmaları* (res. 2, 3, lev. 1)

Bu açmalar tepe düzlüğü ile kuzey terası arasındaki bağlantının kuzey yamacı yardımile kurulması için yapılmıştır. Yamacın çok dik meylinden dolayı burada 3a tabakasından önceki tabakalar uçmuştur. 3a'dan itibaren 12 inci tabakaya kadar teras hizasına inilmiştir. Bu alanda da Eski Tunç Çağı terasının içinde Orta Tunç Çağı'nın 3c tabakasının ve üstündekilerin nasıl yükseldiği gözlenebilmiştir. Ayni durum altta 8 inci tabakaya kadar sürmüş, karışıksız Eski Tunç Çağı tabakaları ancak bunun altındaki tabakalarda ortaya çıkmıştır. Orta Çağı'nın taş temelli mimarisi (5 inci tabakaya kadar devam etmekte, bu arada 4 üncü tabakadan itibaren de ufak kerpiç ocaklara rastlanmaktadır. Bu odacıklardan birinin içinde bir lâmba nişi bulunmuştur. 3c'den 5 inci tabakaya kadar inen bir çöp çukuru Orta Tunç Çağı çanak çömleğinin güzel örneklerini küçük boy domuz kemiklerinin bolluğu ile de dikkati çekmiştir. Bir boya bezekli küp - çömlek res. 32 de görülmektedir. 7 ve 8 inci tabakalarda kubbeleri hala açma duvarında izlenebilen iki fırın, 9 uncu tabakada da içi buğday dolu bir silo - petek ele geçmiştir. 12 inci tabakanın tabanı üzerinde Eski Tunç Çağı'na ait öğütme taşları ve kaplar in Situ olarak bulunmuştur.

10-M, N, O Plankareleri Açmaları (res 2, 3)

Bu karelerde tepe düzlüğü ile doğu terasının doğu yamacı üzerinden bağlanması amacile çalışılmıştır. 10-M açmasında 7 inci kültür toprağı tabakasına kadar inilmiş ve yüzey toprağının hemen altında daha az yoğun bir şekilde Orta Çağ mezar çukurlarile karşılaılmıştır. Bu alanda gerek demir çağı, gerekse Son ve orta tunç çağı tabakaları çok bozuk bir şekilde ele geçmiştir. Açmanın güney kısmında ise yüzey toprağının hemen altında Eski Tunç Çağı tabakalarının başladığı görülmüştür. 1968 yılında 10-K da bulunan Eski Tunç Çağı'na ait kerpiç tuğla döşemenin buraya kadar uzandığı anlaşılmıştır. 10-N ve 10-0 plankarelerinde hemen yüzey toprağının altında Eski Tunç Çağı'na ait ince uzun kerpiç duvarların doğu terasına kadar kademeli bir şekilde indiği görülmüştür.

Eski Höyük Açmaları M. Ö. Üçüncübin yıl: Eski Tunç Çağı

10-H, İ, K ve 11. 12, 13-K Plankareleri Açmaları (res 2, 3, 10, 15-20, lev. 1) 10-K, İ ve kısmen 10-H plankarelerinde hemen yüzey toprağının altında Eski Tunç Çağı III devrine ait yapı katlarile karşılaşılmıştır. Ancak bunlar Orta Çağ ve Demir çağı çukurlarile çok tahrip edildiğinden ETÇ III'ün 2 inci yapı katından itibaren kalıntılar biraz daha iyi korunmuş olarak ele geçmiştir. (res 17, 15, lev, 1). Buna rağmen gerek bu alanda, gerekse 11, 12-K plankareleri açmalarında şimdilik, biribirlerinden büyük yangınlarla ayrılmış Eski Tunç Çağı III'e ait 4 yapı katı tesbit edilmiştir. Yapılarda taş temel çok az kullanılmış, 11, 12-K plankarelerinde kerpiç duvarlarının 2 m yüksekliğe kadar korunabildiği görülmüştür. ETÇ III 2a ve 2b tabakalarında tabanlarda ve açma duvarlarındaki profillerde de açıkça görülen 3 er alt evre bulunmuştur (res. 15). 2a'dan ele geçen en iyi örnek M mekânının kuzey doğusundaki kerpiç tuğla döşemedir (res. 17, lev. 1). Bir geçit veya avluyu andıran bu döşeme 10-M plankaresine kadar uzanır. Döşemenin kuzey batısındaki odada bulunan portatif ocak (res. 26) bazan duvar köşelerinde sabitleştirilerek kullanılmıştır. Bu ocak Korucu Tepe ve Norşun Tepe'de ele geçen anıtsal ocak yapıtlarının bir minya-

tür örneğini teşkil eder[16]. M mekanı hem 2a hem de 2b evresinde kullanılmıştır (res. 17, lev. 1) ETÇ III'ün yapı katına ait evler içinde AC (lev. 1, res 18-20), AB, U, Z ve AD mekânları sayılabilir (lev. 1, res. 2, 3, 10, 15, 16). Şiddetli bir yangın geçiren bu tabakada evlerin içindeki eşya dokunulmadan evlerin terk edildiği söylenebilir (res. 18) Evler genellikle birleşik düzende mahalleler teşkil etmişlerdir. genellikle 4-gen plânlıdırlar. Yalnız her yapı tabakasında duvar yönlerinde hafif kaymalar olduğu görülür. Kerpiç duvarlar sıvalıdır. Duvarlara bitişik kerpiç sekileri vardır. İçlerinde bir veya birkaç ocak yer alır. AC evinde bulunan 3 boynuzlu ocak (res. 18-20) diğerlerinden değişiktir. Ayrıca burada ele geçen 100'ü aşkın kap, Khirbet Kerak örneklerine yeni tipler kazandıran zenginliktedir. Büyük bir demir çağı çukurunun duvarını tamamen tahrip etiği U evi için de ayni şey söylenebilir (lev. 1, res. 15). Bu evin tabanı üzerinde bulunan kaplardan biri res. 33 de görülmektedir. AD ve Z mekanları U'nun batısında uzanırlar (lev. 1, res. 16) Z'nin içinde yanmış hatıl kalıntıları bulunmuştur. Evlerin kuzeyinde kalan alanda Eski Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve Demir Çağı silo çukurları yayılır (res. 10). 10-H III/h plânkaresinde (lev. 1) Eski Tunç Çağı III'ün 3 üncü yapı katı tabanlarile ayni seviyede Orta Tunç Çağı'na ait taban ve duvar kalıntıları AD'nin batısında uzanır. ETÇ III'e ait 4 üncü yapı katı da gene büyük bir yangın geçirmiş olarak bu kesimde yer yer açılmıştır. Fakat 4 üncü yapı katının en iyi örnekleri 12, 13-K plankarelerinde ele geçmiştir (lev. 1, res. 2, 10). Buradaki Kerpiç yapıların yönleri ETÇ III'ün 3 üncü yapı katına kıyasla değişiktir. Y olarak adlandırılan bir yolun kuzeyinde K, T, S ve güneyinde L mekânları yer alır. S mekanlarının 3 üncü yapı katının eski evresinde de kullanılmış olması lazımdır. Duvar yönleri de K, T mekanları duvar yönlerinden farklıdır. K mekanı belki iki katlıydı. S mekanı ile K mekânının zengin buluntularına karşılık T mekanının içi hemen hemen boş olarak ele geçmiştir. Gerek T ve gerekse L mekanlarında taban üzerinde ahşap direk çukurları bulunmuştur. L mekanlarının içindeki küplerde yanmış buğday saklanmıştır. Maden buluntular azdır. Buna karşılık bakır işçiliğinde kullanıldığı sanılan kemikten ve boynuzdan sap delikli çekiçler çok bol sayıdadır.

Res. 29 da kine benzer obsidiyen ve çakmak taşı aletlerin en güzelleri, çeşitli taştan yassı baltacıklar, öğütme taşları gene bu tabakanın buluntuları arasında sayılabilir. Gerek 3 üncü gerekse 4 üncü yapı katlarında ETÇ III'ün seçkin Khirbet Kerak kaplarının yanında (res. 34, T. 70-1448), Akkad tipi Kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya dışalım malları (res. 34. T. 70-1395) ve torna işi ince yapıtlar (res. 34, T. 70-1309) da bölgenin güney ile ilişkisini yansıtır. L mekanın güneyinde kalan kısımda ETÇ III'e ait 5, 6 ve 7 inci yapı katları, açma duvarlarında görülen kerpiç duvarları ve açma içindeki ocaklar ve ev tabanlarile tesbit edilmiştir. Çanak çömlek içinde bazı parçalar Orta Anadolu Eski Tunç Çağı mallarını hatırlatır.

3. Eski Tunç Çağı II Tabakları - Güney Terası ile Doğu Terası arasındaki bağlantıların kurulması için yapılan çalışmalar:

14-K, İ, H ve 15-H Plankareleri Açmaları (res. 2, 3, 8, lev. 1)

Bu alan höyüğün güney terasını meydana getirir. Yüzey toprağının altında 3 üncü kültür toprağı tabakasına kadar Orta Çağ mezarlarının tahribi devam eder. 4 üncü tabakaya ait kerpiç evler kesimi 1968-1969 yıllarında açılmıştır (res 8. Bu yıl bu tabaka kaldırılmış ve alttaki tabakalara inilmeğe başlanmıştır. 14-H, İ açmalarında dışa doğru dişler yapan büyük bir taş temel duvarı bulunmuştur. Bazan bu duvar çift sıra meydana getirmektedir. 14-İ karesinde birdenbire duvar bir dönüş yapmakta ve üstü yuvarlak alt kısmı 4-dül planlı 2 grup meydana getirir. Bunların bi-

[16] Mellink, *AJA* 75, 1971, s. 168, lev. 37: 3.

rinde belki bir temel adağı olarak konmuş, hocker vaziyetinde bir çocuk iskeleti bulunmuştur. İskelet ufak bir kerpiç meazarın içine yerleştirilmiş durumdadır. Bu yapıyla ayni tabakada ele geçen pişmiş topraktan yapılmış bir damga mühürünün (T. 70-1221) en yakın benzerleri steatitten yapılmış olarak Tarsussu'un ETÇ II tabakalarına tarihlendirilmektedir[17]. Bu arada her ne kadar ETÇ III'ün yapı katlarında da pişmiş topraktan hayvan figürinleri bulunmaktaysa da, Tepeciğin en iyi hayvan figürinleri (res. 27) ve geç mühürleri (res. 28) ETÇ II tabakalarında karşımıza çıkmaktadır. Ayni durum sobidiyen ve çakmak taşı aletler için de söylenebilir (res. 29).

4. 8-O I-V/a-e Plânkareleri Derinlik Sondajına Devam Edilmesi (res. 2, 3, lev. 2)

Kalkolitik ve NeolitikTabakalar: M. Ö. 4 üncü-5 incibinyıllar

1969 yılında başlatılan bu sondajda 18.00 m. derinliğe kadar 14 kültür toprağı tabakası saptanmıştı. Bu arada 11 inci külkültür toprağı tabakasından itibaren çark işi saman katkılı bir malın derinlere inildikçe arttığı gözlenmişti.

1970 yılında ayni alan 18.00 m. derinlikten itibaren kazılmağa başlanmış, 22. 55 m. derinlikte ana toprağa varılmış ve 24.55 m. derlinliğe kadar ana toprak içinde burgulama yapılarak, ana toprak içinde de ayrıca bir tahkik sondajı denemesi yapılmıştır. Bu tahkik sondajında ana toprak içindeki jeolojik tabakalar da tesbit edilebilmiştir. 14 üncü kültür toprağından sonra özdenlikle çanak çömlek, çakmak taşı ve obsidiyan aletlerin yapım tekniklerinde değişikliklerin başladığı görülmüştür. 24 üncü kültür tabakasından itibaren yer suyuyla karşılaşılmış, bu yüzden sondaj 2 X 2 m. lik bir alan içinde kısıtlanmıştır.

Kazılan alanda ana toprağa kadar belirli bir mimarlık kalıntısı bulunmamış, 18 inci kültür toprağında büyük yangın lekeleri, 19 uncu da bir ocak, 24 üncü kültür toprağı tabakasında da taş ve çanak kırıkları döşeli bir taban ele geçmiştir. Yapı kalıntılarının ele geçmeyiş nedenlerini belki bu alanda esas kalkolitik ve neolitik yerleşmelerin bitiş sınırlarına rastlanmış olmasında aramak doğru olur. Derinlik sondajında gerek kalkolitik, gerekse ince neolitik tabakasının açma duvarlarındaki azımsanmıyacak meyilleri de bu düşünüşü desteklemektedir (lev. 2). Eski Kalkolitik tabakalar içinde 22 inci kültür toprağında ele geçen kurşun ve bakır külçe parçaları, bol miktarda demirli cüruf artıkları, aslında kalkolitik çağının zenginliğine işaret eden bir ip ucu sayılabilir. Ayrıca 26 ıncı kültür toprağında çok sayıdaki hayvan kemikleri ve insan dişlerile birlikte bulunan kolyenin boncukları Korucu Tepe'de olduğu gibi Tepecik'de de gömü tarzının intra mural olabileceğini akla getirebilir.

Çanak çömlekte 14 üncü kültür toprağından itibaren açık renk saman katkılı mallar (Amuk'da Chaff - faced Simple Ware) Amuk F evresinde ve Tarsus kalkolitiğinde de de bulunanların hemen aynileridir[19]. (res. 35: 1-2, 36: 1-4, 10-17).

Ancak bu arada Khirbet Kerak öncüsü siyah parlak açkılı (perdahlı) mallar da boldur. Bazılarının hamuru saman katkılı mallarla aynidir. Torna işi ince yapıtlar (Plain Simple Ware) çok az olmakla birlikte, tek tük bunların el yapımı örneklerine 15 ve 17 inci tabakalarda rastlanmıştır. Saklı astar bezemeli kap parçaları da yok denecek kadar azalmıştır. Örnekler bir iki parçayı aşmaz. 15 inci kültür toprağında bir Halaf karakterli Obeyd (res. 36: 6) parçası, 24 üncü toprakta da bir Halaf parçası bulunmuştur (res. 36: 7). 23 üncü kültür toprağında bulunan bir diğer boyalı parça Tarsus Eski Kalkoliti-

[17] Krş. Esin, *Keban Projesi 1968*'in içinde, s. 154-155 (p. 167) lev. 10/1 ve Esin, *Keban Projesi 1969*'un içinde "14, 15-H, 14-İ plankareleri açmaları", s. 114, p. 126.

[18] Goldman, *Tarsus II, 1956*, s. 237: 12, fig. 392: 12.

[19] Braidwood - Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch*, 1960, s. 234-239, fig. 174-179, s. 240, fig. 180: 1-5, 19-21, lev. 23: 13; Goldman, *Tarsus II*, 1956, fig, 228-29.

ğinde bulunanlar gibidir[20]. res. 35: 3, T. 70-756, res. 36: 18). 25 inci kültür toprağından itibaren koyu renkli açıklı mallar (Amuk'daki Dark-Faced Burnished Ware), 26 ıncı tabakada da görülerek ana toprağa kadar devam eder. Ayni zamanda Tarsus Neoltiği'nin "Thin Black Polished" ve "Light Gritty Ware"i olarak adlandırılan ince parlak siyah yapımlarla, açık renk taşçık katkılı mallar da Tepecik'te 26 ıncı topraktan itibaren görülürler[21]. Amuk'da A-B evrelerinin koyu renkli açıklı malları (Dark Faced Burnished Ware), kaba açık renk yapımlar (Coarse Simple Ware) ve baskı bezekli mallar (İmpressed Ware) Tepeciğin bu en eski kültür toprağı tabakalarında varlık gösterirler[22]. Bir Barbotin bezekli parça da gene Tepecik'te bu devre aittir (res. 36: 5).

1970 yılında Tepecik bitki kalıntıları Prof. Dr. Van Zeist, hayvan kemikleri de Prof. Dr. Charles Reed tarafından incelenmiş, yalnız tam bilimsel raporları henüz elimize geçmemiştir. Bununla birlikte neolitikten itibaren evcilleştirilmiş köpek, koyun, keçi, sığır ve domuzun varlığı saptanmıştır. Eski Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na doğru domuzların boyutlarında ki küçülme ilgiyle karşılanmıştır.

ÖZET

1970 yılında Tepecik'te 8-0 açmasında (res. 2, 3, lev. 2) ana toprağa varılmış, ince bir neolitik tabakasının üstünde kalın bir kalkolitik ve onun da üstünde Eski Tunç Çağı I tabakalarının yer aldığı ortaya konabilmiştir. Eski Tunç Çağı II devri tabakaları özdenlikle 14-K, İ, H ve 15-H plankarelerinde güney terasında (res. 2, 3, lev. 1, res. 8) Eski Tunç Çağı III tabakaları da 10-H, İ, K, 11-12, 13-K plankarelerinde (res. 2, 3, 10, lev. 1) yapı katlarıyla birlikte saptanabilmiştir. Orta Tunç ve Son Tunç Çağı tabakaları yeni höyükleşmenin oluştuğu 8, 7,-L, K; 8, 9,-İ, H; 7, 6-K ve kısmen de 10-M plankarelerinde bulunmuştur (res. 2, 3, 10, lev. 1). Bu alanda Demir çağından itibaren Eski Tunç Çağı'na kadar devamlı bir silsile gösterdikleri halde, 10-H, K ve 11, 12, 13-K karelerinde eski höyük yerleşmesine ait olan ETÇ III tabakalarının hemen hemen bugünkü tepe düzlüğü seviyesine kadar yükselmiş olduğu açığa çıkarılabilmiştir.

1970 kazılarında Tepeciğin stratigrafi ve kısmen de yerleşme düzenleri sorunları böylece çözümlenmiştir. Buna göre M.Ö. Beşinci bin yıldan itibaren Tepecik höyüğünün iskân edildiği anlaşılmış, Orta ve Güney Anadolu ile bir yandan, Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile diğer yandan ilişkileri ortaya konabilmiştir. Karaz tipi malların merkezlerinden biri olarak Eski Tunç Çağı'nda ortaya çıkan Tepecik, ayni zamanda Doğu Anadolu ve Azerbaycan kültürlerile de yakın ilişkileri olduğunu göstermektedir[23].

[20] Goldman, a. y. fig. 219: k.

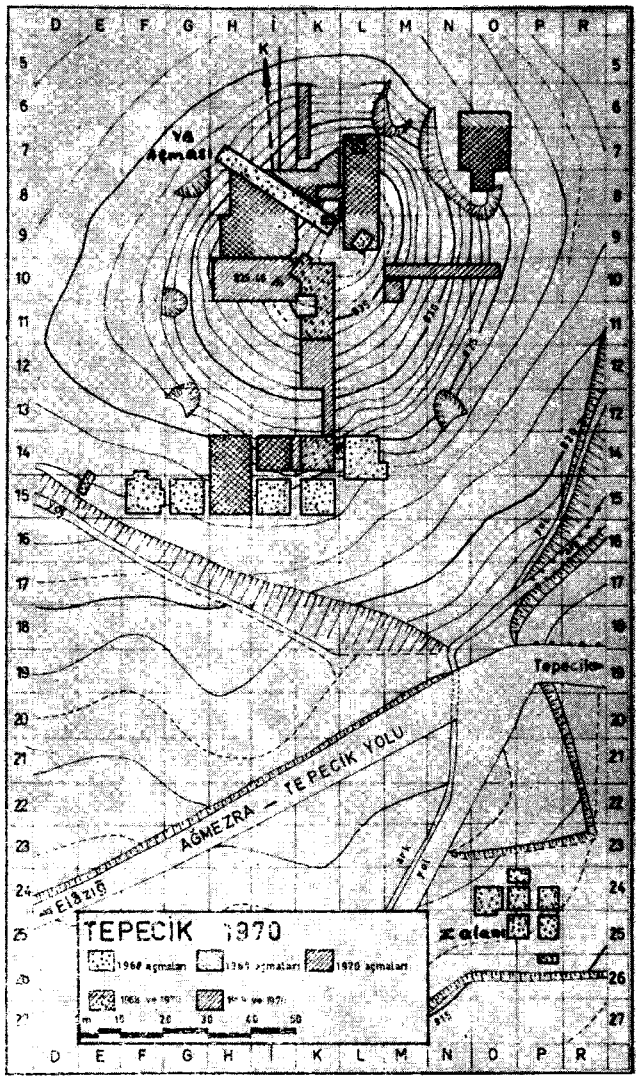
[21] Goldman, a. y. fig. 216: j, fig. 217.

[22] Braidwood - Braidwood, a. y. lev. 11: 12, 13 nolu parçaların dışındakiler, lev. 12: 18, 19, 23 nolu parçalar dışında diğerleri Tepecik örneklerinin benzerleridir.

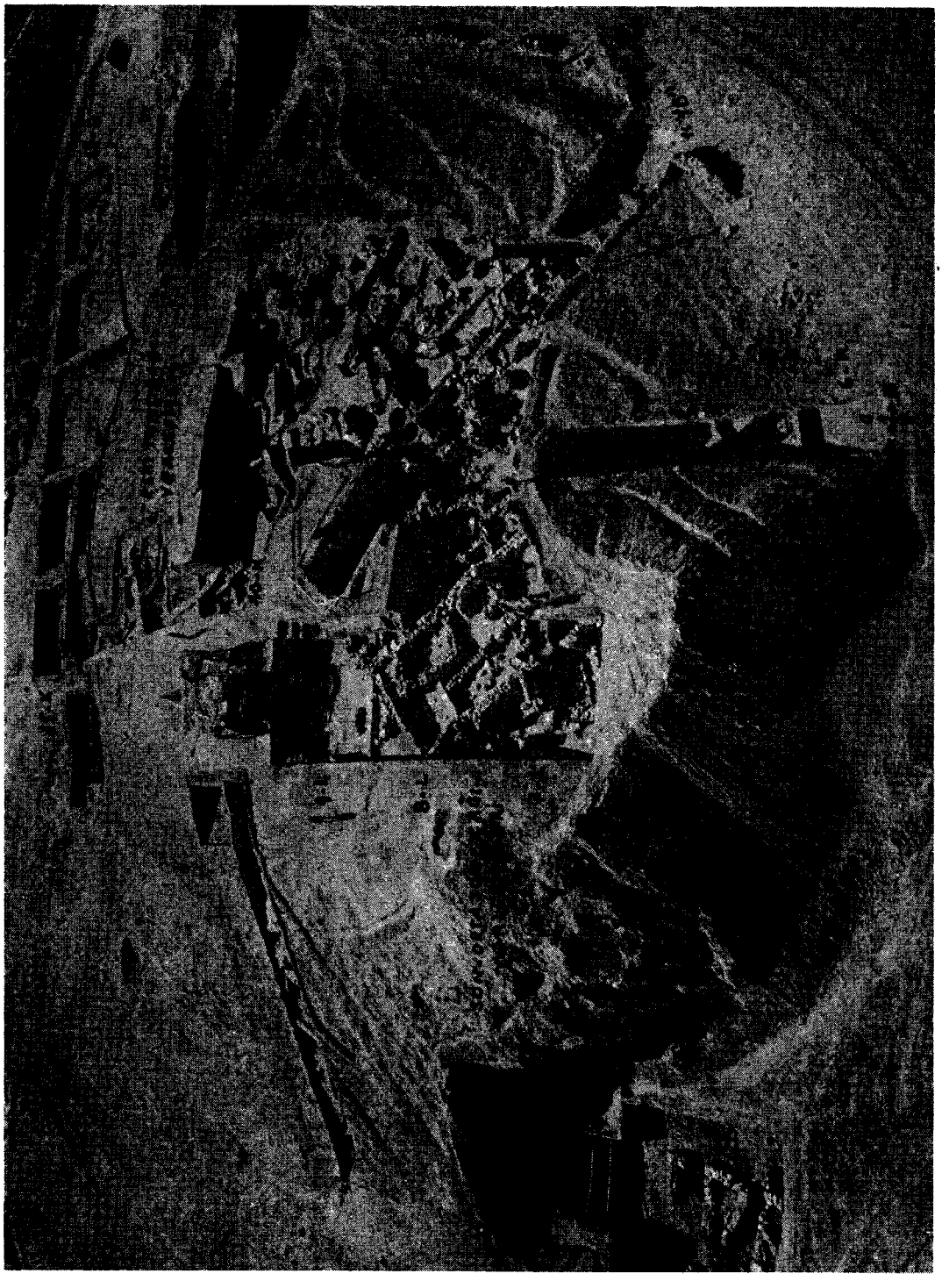
[23] Brown, *Excavations in Azarbaijan, 1948*. London, John Murray, 1951.

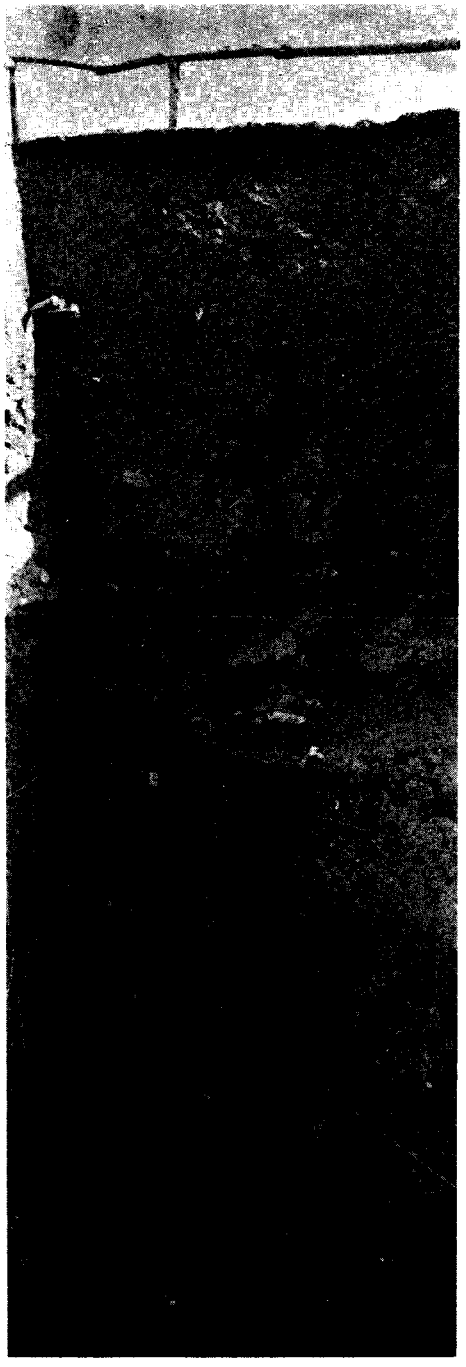
Res. 1 — Tepecik höyüğü. 1968 kazısı sonunda havadan görünüşü.

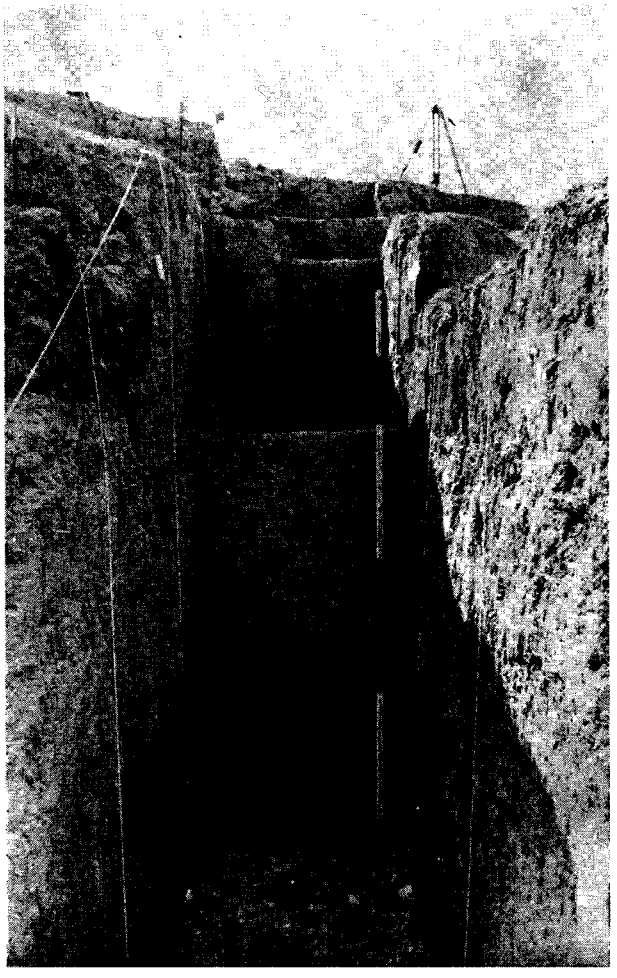
Res. 2 — Tepecik höyüğünün 1968-1970 yılları açmalarını gösterir durum plânı.

Res. 3 — Tepecik höyüğünün 1969-70 kazıları sonunda havadan görüntüşü.

Res. 4 — 9-K derinlik sondajı.

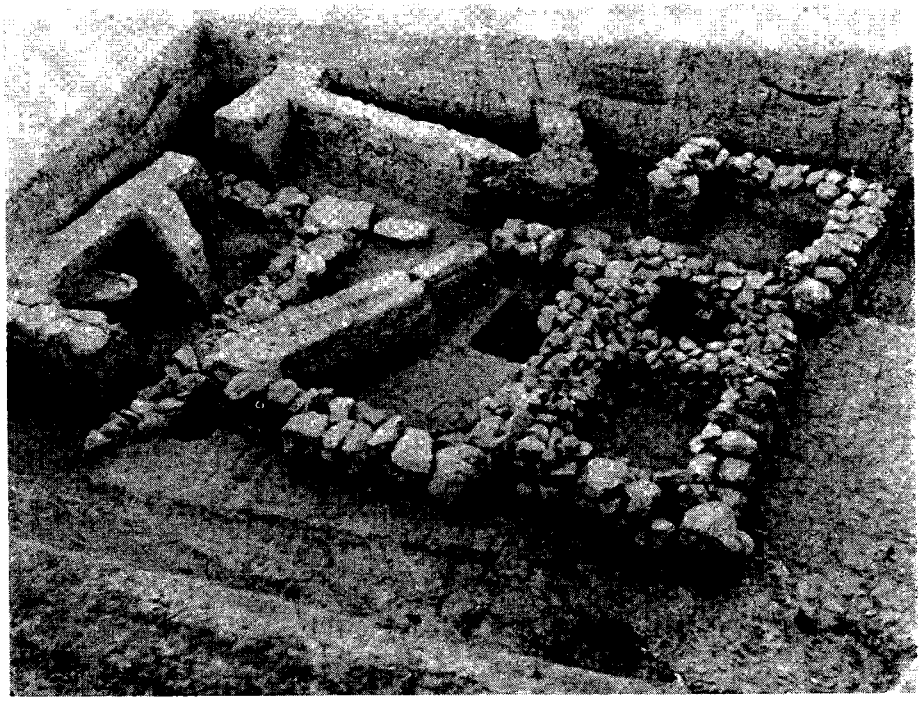
Res. 5 — 8-H derinlik sondajı.

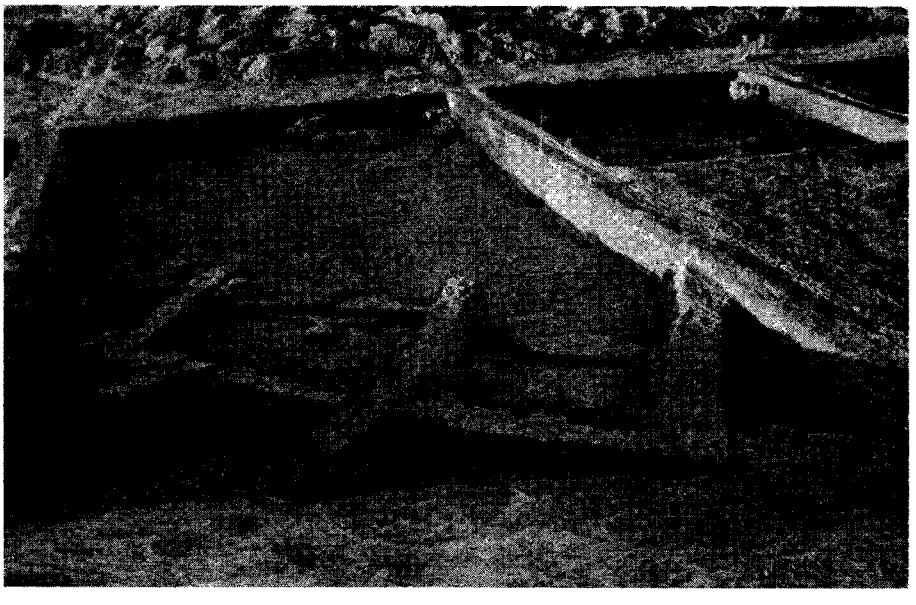
Res. 6 — F1-F2 mekanları. 8, 9-İ, H plankareleri 3b tabakası.

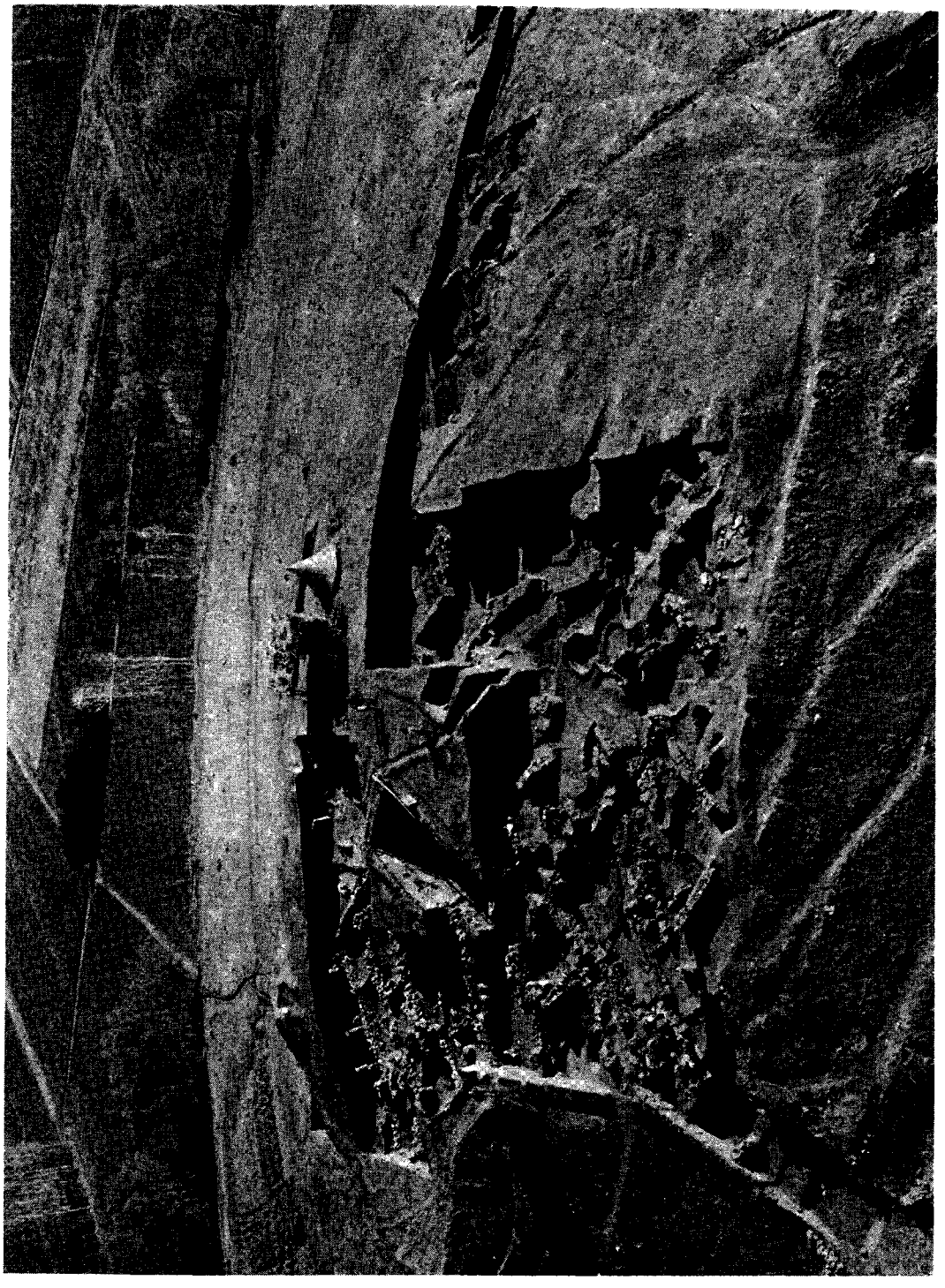
Res. 7 — B-C mekanları. 8-İ plankaresi 3a tabakası.

Res. 8 — 14-H plankaresi ETÇ II kerpiç evleri.

Res. 9 — 6, 7-N, O plankareleri ETÇ yapı grubu.

Res. 10 — Tepecik höyüğünün batıdan görünüşü, Ön planda OTÇ yerleşmesi ve çukurlar bölgesi, arka planda taş temelli STÇ yapıları, çukurların arkasında FTÇ III kerpiç yapıları güney yamacı boyunca terasa kadar uzanmakta.

Res. 11 — 7, 8-L plankareleri STÇ yapıları.

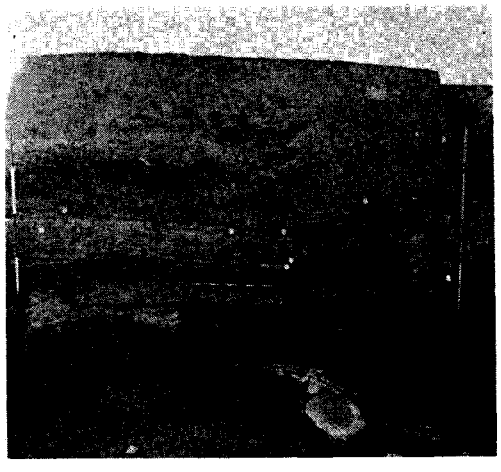
Res. 12 — 8-L, K plankareleri STÇ ve OTÇ yapıları.

Res. 13 — 8-K plânkaresi STÇ ve OTÇ yapıları.

Res. 14 — F2 mekanı içinde bulunan fırın. 3b tabakası.

Res. 15 — 10-K plankaresi. U evi, ETÇ III3 evresi. Açma duvarında ETÇ III 1-2 yapı katlarına ait tabanlar görülmekte.

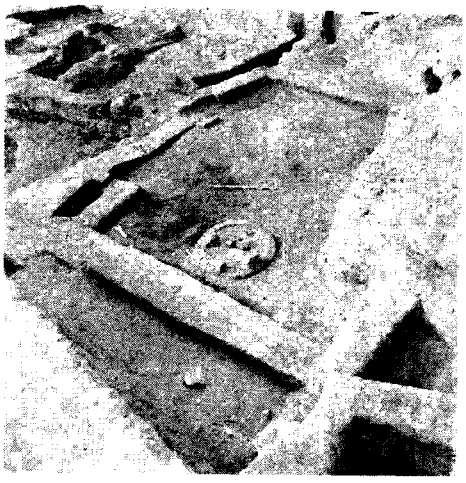
Res. 16 — 10-K, 1 plankareleri ETÇ III3 yapı katı evleri.

Res. 17 — 10-K plankaresi ETÇ III2-3 evleri: M, AB ve AC mekânları.

Res. 18 — 11-K plânkaresi AC evi. ETÇ III3 yapı katı.

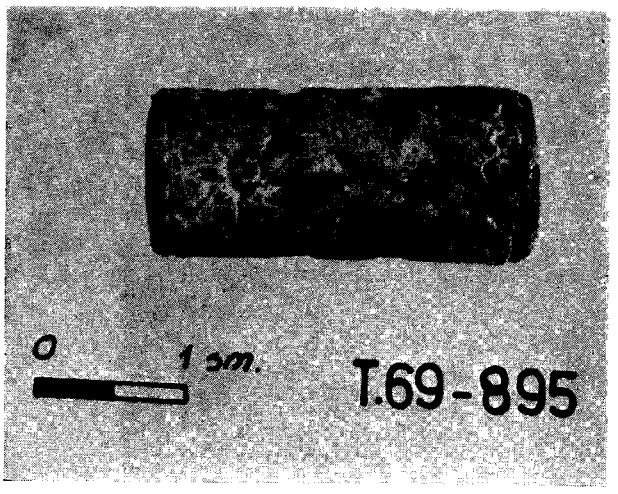
Res. 19 — 11-K plankaresi AC evi. ETÇ III3 yapı katı.

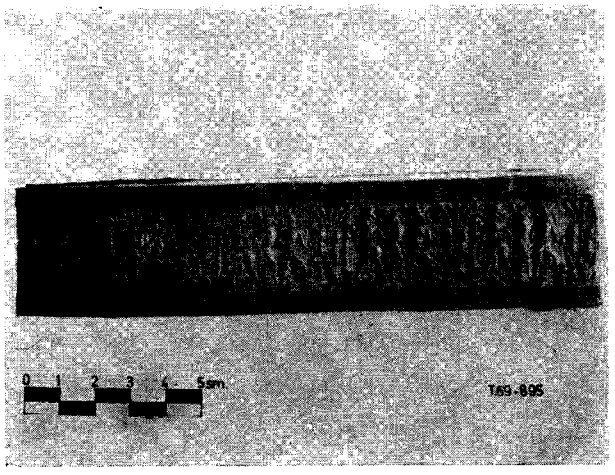
Res. 20 — 11-K plankaresi AC evinin içindeki boynuzlu ocak.

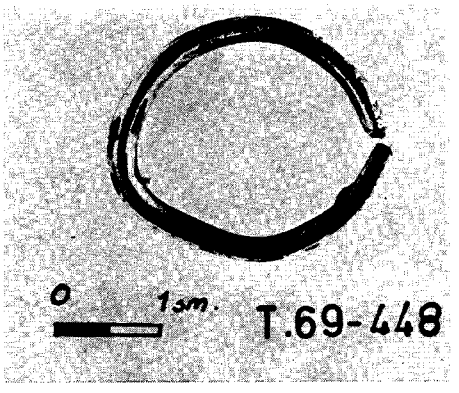
Res. 21 — Çekiç başlı Hitit damga mühürü, T. 69-683.

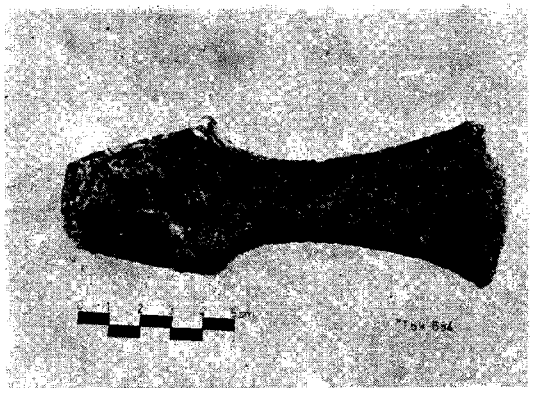
Res. 22 — Silindir şeklinde bir Mitanni mühürü, T. 69-895.

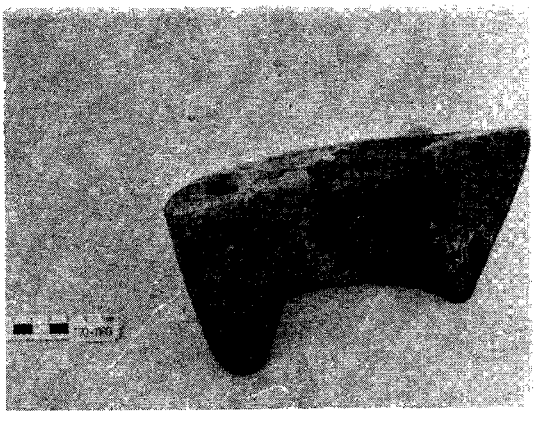
Res. 23 — Mitanni mühürünün baskısı.

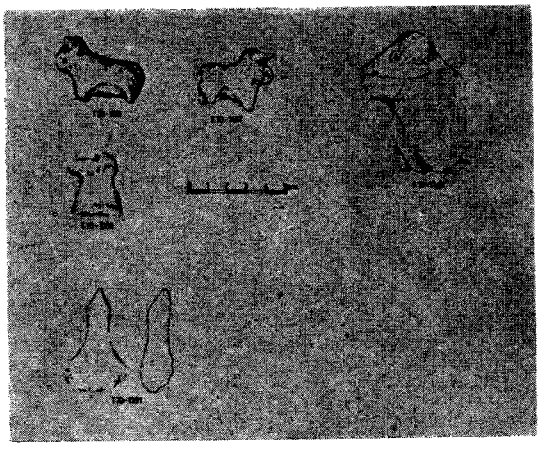
Res. 25 — Orta Tunç Çağa ait bir gümüş yüzük (T. 69-448).

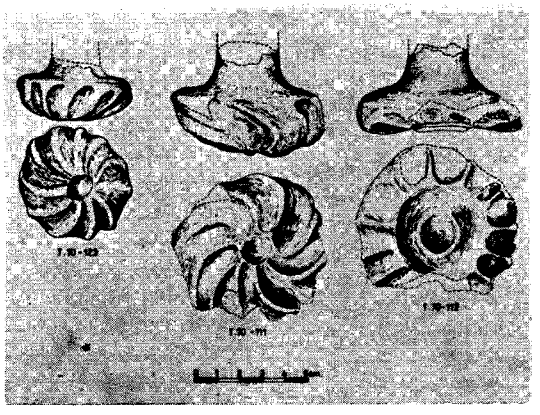
Res. 24 — Son Tunç Çağa ait bir kanatlı balta. (T. 69-684).

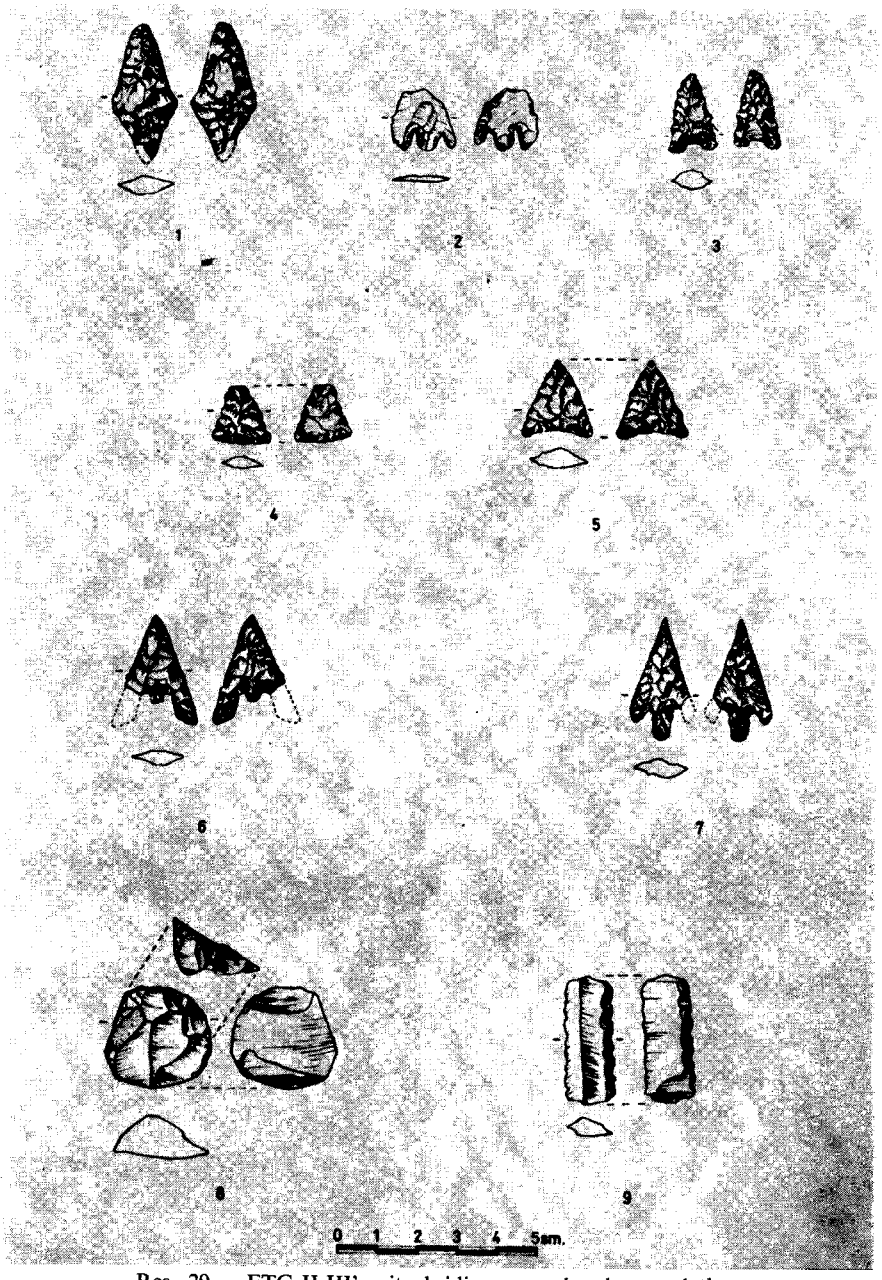
Res. 26 — ETÇ III2'ye ait bir portatif ocak. (T. 70-1189).

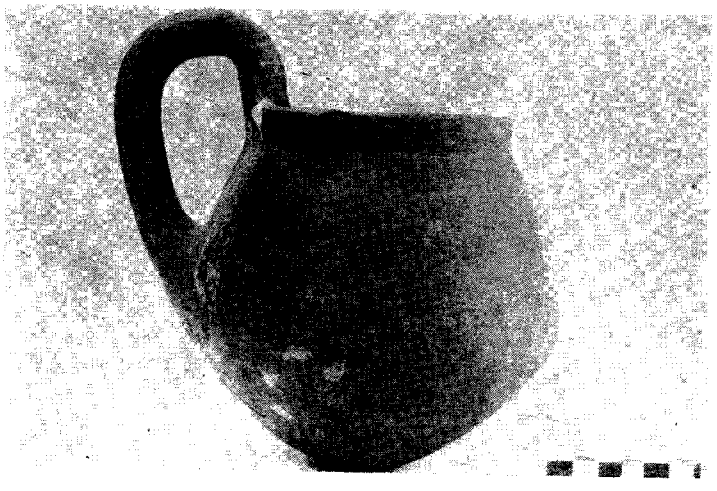
Res. 27 — ETÇ II ve III'e ait hayvan figürinleri.

Res. 28 — ETÇ II-III'e ait çeç mühürleri.

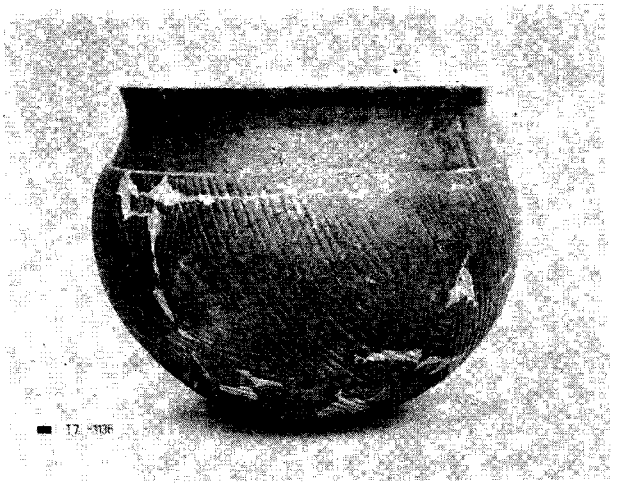
Res. 29 — ETÇ II-III'e ait obsidiyen ve çakmak taşı aletler

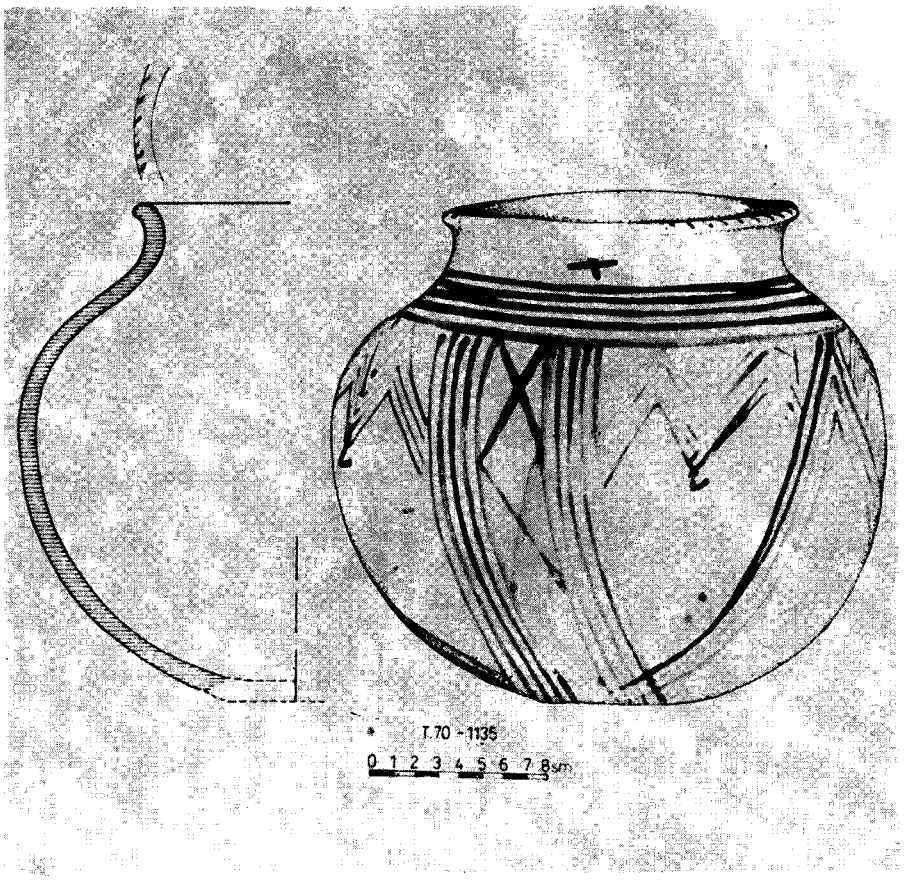
Res. 30 — OTÇ'a ait bir Hitit maşrapası.

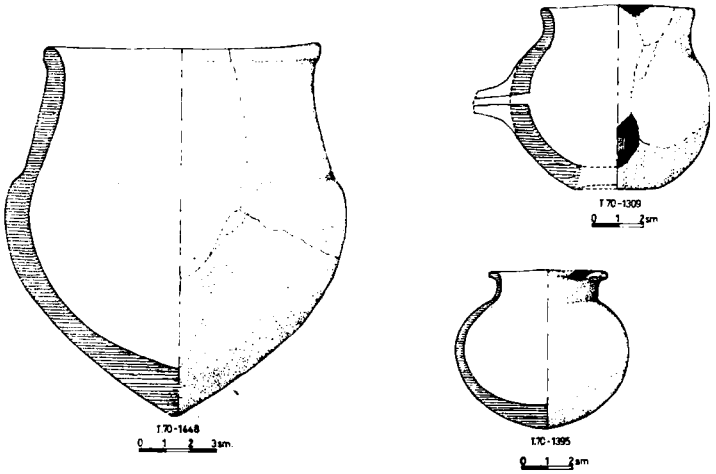
Res. 31 — OTÇ'a ait bir boyalı Hitit kübü.

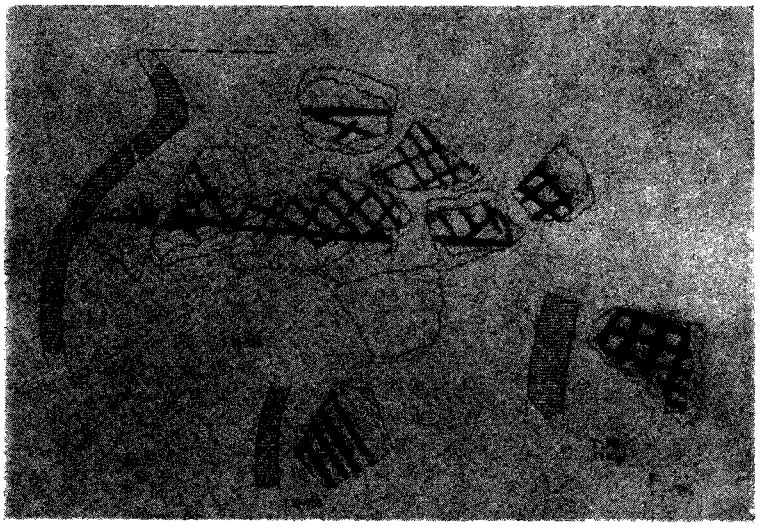
Res 33 — Yiv bezekli kap, ETÇ III3, U mekânından.

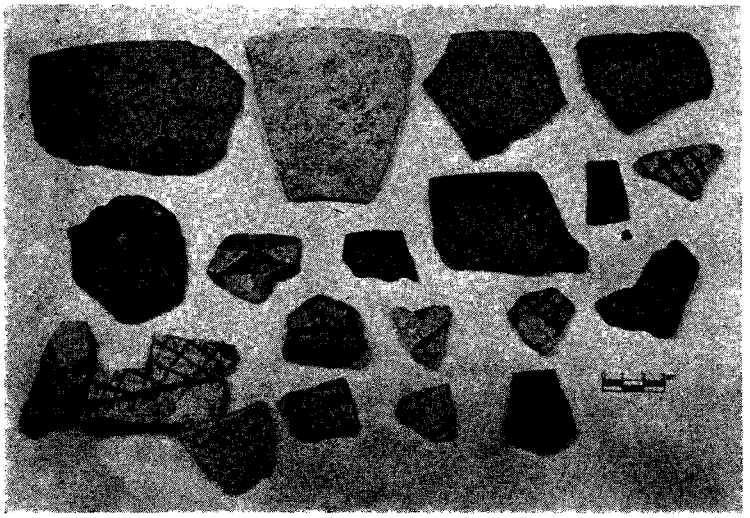
Res. 32 — OTÇ'a ait bir boya bezekli çömlek-küp.

Res. 34 — ETÇ III3-4'e ait kaplar. Sivri dipli bir Khirbet Kerak çömleği, emzikli torna işi ince yapıt kap, Akkad tipi minik çömlek.

Res. 35 — 8-O açmasından kalkolitik çanak kömlek parçaları.

Res. 36 — 8-O açmasından kalkolitik çanak çömlek parçaları.

TÜLİN TEPE KAZISI, 1971

Doç. Dr. UFUK ESİN - GÜVEN ARSEBÜK, M. A.

GİRİŞ:

9 Eylül 1971 tarihinde arazide kareleme işleminin yapılması ve sistematik yüzey toplaması şeklinde ön çalışmaları başlıyan ve 27 Eylül ile 26 Ekim 1971 tarihleri arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi çerçevesi içinde İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazı Ekibince araştırılmış olan Tülin Tepe bugün üst katları mevcut olmıyan bir höyüktür. DSİ haritalarından, eski höyüğün ovadan 16.60 m. yüksek olduğu ve çapının da 200X250 m. ye ulaştığı anlaşılmaktadır (Resim 1)[1].

Keban Baraj Gölünün sularıyla kaplanacak alan içinde kalan eski Elâzığ - Bingöl Demiryolunun güzergâhının değiştirilmesi gerektiğinde, yeni tren hattına yakın bir yerde bulunan Tülin Tepe höyüğü istimlâk edilmiş ve müteahhit firma tarafından 1966 yılının sonbaharında buldozerlerle toprağı alınarak yeni demiryolunun ovadan yükseltilmesi için dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Üst katları böylece tamamiyle yokedilmiş olan Tülin Tepe günümüzde ovayla aynı düzlemdedir. Höyük "kaldırılırken", Elâzığ Müze Müdürü sayın Ferhan Memişoğlu'nun çabasıyla yokolmaktan kurtarılan bazı bulgular Elâzığ Müzesinde saklanmaktadır.

Tülin Tepe, Elazığ'ın yaklaşık olarak 21 km kadar doğusunda, Altınova'da (eski adı Kalon Pedion), eski Elâzığ - Bingöl demir ve karayollarının arasında ve hemen kenarında Keban Baraj Gölü alanına girildikten 1300 m. kadar sonra karayolunun kuzeyinde yer alır (Resim 2 ve 3)[2]. Tepecik höyüğünden uzaklığı 4 km kadardır.

Kazı ekibi bu satırların yazarları dışında kazı mimarı Yük. Müh. Mim. Alpaslan Koyunlu, desinatör Ayşe Haznedar, öğrencilerden Mustafa Büyükkolancı, Metin Gökçay, Tarık Musa, Yıldıray Özkan ve Ercan Sanus'tan oluşmuştur.

Fotograf işleri arkeolog Turhan Birgili, atölye çalışmaları da öğrencilerden Semih Yalçın ve Azize Yener tarafından yürütülmüştür.

Tülin Tepe Kazı Ekibi her türlü ilgi ve yardımlarından dolayı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Hikmet Gürçay'a, Müdür Yardımcısı Sayın Burhan Tezcan'a, çeşitli vesilelerle gösterdikleri yakın ilgi ve desteklerden ötürü Elâzığ Vali Vekili Sayın Hüsmen Erdoğan'a, Vali Muavini Sayın Adnan Buhurcu'ya, 8. Kolordu Komutan'ı Sayın Korgeneral Adnan Ersöz'e ve Elazığ Müzesi Müdürü Sayın Ferhan Memişoğlu'na burada yürekten teşekkürü bir borç bilir.

Tülin Tepe'nin bulunduğu bölgede karasal bir iklim hüküm sürer. Yağış, hava akımlarına bağlı olarak, biri ilkbahar ve digeri ise sonbahar olmak üzere yılda iki defa maksimuma ulaşır. 1929 yılından bu yana bölgede sistematik bir şekilde meteorolojik rastlar yapılmakta olup, yıllık ya-

[1] Devlet Su İşleri (DSİ) IX. Bölge Müdürlüğü, *Elâzığ Uluova Sulama Etüdü*. Pafta no. 15, 1957-1958.

[2] Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* VIII, 1958, s. 194, 196-197: fig. 180, s. 202-203: fig. 263, s. 204: no. 268.

ğış ortalaması 429.07 mm olarak saptanmıştır. Bölgenin yıllık ortalama sıcaklığı 12.9°C ise de mevsimler arası farklar büyüktür. Örneğin, en düşük ortalama sıcaklık Ocak ayında 1.5°C olmasına karşılık en yüksek ortalama aylık sıcaklık Temmuz ayında 27.2°C olarak tesbit edilmiştir. Kara iklimine has bir özellik olan mevsimler arası sıcaklık farkları bu bölgede de izlenmekte ve en sıcak ile en soğuk aylar arasındaki ortalama sıcaklık farkı 25°C'i aşmaktadır. Bölgenin hakim rüzgâr yönü kuzeybatıdır. Ortalama rüzgâr hızı 3.3 m/san. dir. Bütün bunlara rağmen, genellikle doğu - batı yönünde giden dağ sıraları arasındaki "cep ovalarından" biri olan Altınova'nın çevresindeki dağlar burayı soğuk rüzgarlara karşı muhafaza ettiğinden, günümüzde bölgede pamuk ziraatine dahi müsait bir iklim mevcuttur[3].

İklimin Tülin Tepe'de karşılaşılan tarihöncesi devirlerde de günümüzdekinden çok farklı olmadığı sanılmaktadır. Tülin Tepe'nin bir km. kadar güneyinden Harin-git çayı geçmekte ve günümüzde terasların bitimine rastlıyan yerlerde iki pınar bulunmaktadır.

Tülin Tepe'nin günümüze ulaşan en alt katları ova ile aynı düzlemde ve denizden 830 m yüksekliktedir.

KAZI: AMAÇ VE STRATEJİ

Tesadüf sonucu, Tülin Tepe Anadolu'da ve hatta Yakın Doğu'da ender rastlanan bir durum gösterir. Kent olabilecek nitelikte bir höyüğün üst katlarının *tamamiyle* tahrip edilerek kaldırılması olağan bir olay değildir (Res 6)[4]. Su altında kalacak olsa dahi, eski bir ören yerinin böylesine yokedilmesi her yönden tartışılabilir bir konu ise de, şimdiki durumuyla Tülin Tepe'nin ortaya koyduğu gerçekler şöyle özetlenebilir:

Tülin Tepe Altınova'nın en önemli beş höyüğünden biridir. Ayrıca, her çağ için görünümde bir yerleşme yeri olduğu da son olarak tarafımızdan yapılan yüzey toplaması yardımıyla bir kere daha ortaya çıkmıştır. Höyük çekirdeğinde üst tabakaların mevcut olmayışı ve bölgenin en eski kültürleri hakkında geniş olarak bilgi verecek şekilde kazılmaya elverişli bulunması Tülin Tepe'nin kazılmasının zorunluğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, her çağ için kentsel bir yerleşme yeri görünümüne sahip olması ve Tülin Tepe'nin çok fazla tahrip edilmesi ve yakın zamanlarda dahi pullukla sürülerek tahribine devam edildiği için (Resim 7) burada mutlak surette bir kurtarma kazısına girişilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Yukarıda sayılan bu nedenlerden ötürü, Tepecik Kazı Ekibince Tülin Tepe'nin araştırılması gerektiği 1969 yılında kararlaştırılmışsa da, bunun uygulanabilmesi 1971 yılında mümkün olmuştur.

Tülin Tepe'de kazıya başlamadan önce sistematik yüzey toplamasına girişilmiş ve höyüğün şu andaki durumu itibariyle başka çözüm yolu olmadığı için bu yüzey toplaması sonuçları höyükte mevcut olmuş olan ve değişik çağları yansıtan "tabakaların" tesbiti, başka bir deyimle höyüğün stratigrafisinin saptanmasında kullanılmıştır. Ele geçen buluntulara göre, Tülin Tepe'de, Altınovanın diğer höyüklerinde de görülen İlk (Resim 8, 9) - Orta ve Son Tunç Çağları, M.Ö. I. Binyıl Demir Çağları, M.S. I. Binyıl ve Osmanlı Devirlerinin yanında[5], diğer buluntu yerlerinden daha iyi belirlenen bir Kalkolitik Çağın (Resim 10-14) temsil edildiği anlaşılmaktadır.

[3] İmar ve İskân Bakanlığı. *Doğu Anadolu Bölgesi Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni.* Ankara, 1970.

İmar ve İskan Bakanlığı. *Elazığ-Keban Fiziki yerleşme Planı.* Ankara, (tarihi yok). *Elâzığ 1967 İl Yıllığı.* Elâzığ, 1970.

[4] *Doomed by the Dam.* ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Yayın no. 9, Ankara, 1967, s. 5, 63: 4681 A-D.

[5] Esin, "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu" 1968 yaz çalışmaları. ODTÜ Keban Projesi yayınları Seri I, Yayın I, Ankara, 1970, s. 148, 147-158 Hauptmann, "Norşun Tepe 1968 Kazıları Ön Raporu", *op. cit.* s. 103-113. Von Loon, "Şikago ve Kalifornia Üniversiteleri 1968 Korucu Tepe Kazısı Raporu", *Op. Cit.* s. 73-88. Ayrıca bk. Dipnot 8.

Tülin Tepe'de de (Tepecik'de olduğu gibi) kareleme sistemi uygulanmış ve açmalar plânkarelerine göre adlandırılmışlardır. Kuzey - Güney yönü harflerle, Doğu - Batı yönü ise rakkamlarla gösterilmiştir (Resim 2). Açmalar, höyüğün genel yerleşme düzenini tesbit amacıyla Güney - Kuzey ve Doğu - Batı yönlerine yerleştirilmişlerdir.

KAZI UYGULAMASI

1971 yılında Tülin Tepe'de yapılan arkeolojik kazıları beş açma grubunda toplamak mümkündür (Resim 2 ve 5):

1 — 41, 42, 43, 44, ve 45-İ açmaları

2 — 48-F, G, H, İ, K, L, M, N ve 47-K açmaları

3 — 51-N ve 51 - O açmaları

4 — 50-H, İ; 51-H, İ; 52-H, İ; 53-H, İ açmaları

5 — 54-L ve 54-M açmaları

Tüilin Tepe'de olanaklar nisbetinde, geniş alanlarda çalışma denenmiş ve hiç olmazsa mevcut katlardaki yerleşme düzeninin saptanması amaç güdülmüştür. Bu görüşden hareket ederek de şimdiye kadar 730 m² 'yi aşan bir alan açılmıştır.

Arkeolojik bulgulara geçmeden önce Tülin Tepe'de yapılan jeofizik araştırmalarına değinmek gerekir. Tülin Tepe'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi öğretim üyelerinden sayın Dr. Ali Yaramancı yönetiminde jeofizik araştırmaları yapılmıştır. Sayın Yaramancı'nın bizlere sözlü olarak bildirdiğine göre (11 Nisan 1972), Tülin Tepe'de 1971 yılında iki jeofizik sondajı yapılmıştır. Birinci sondaj (S1) 48-İ plânkaresinin güneydoğu köşesine, ikinci sondaj (S2) ise 44-İ plânkaresinin gine güneydoğu köşesine rastlamaktadır (Resim 2 ve 5). Ayrı ayrı yapılan bu iki "elektrik sondajına" göre "höyük toprağının" yüzeyden 5/6 m derine indiği jeofizikçiler tarafından ileri sürülmektedir. Gene jeofizikçilere göre, 48-İ plânkaresinin güneydoğusundaki S1 merkez olmak üzere höyüğün yayılım alanı doğu ve batı yönlerinde 130'ar m, güney yönünde ise 170 m. dir. Jeofizikçiler kuzey yönünde demiryolu olduğu gerekçesiyle kesit alamadıklarını bildirmişlerdir. 41, 42, 43, 44 ve 45-İ açmaları (Resim 2 ve 5).

Daha önce değinmiş olduğumuz Tülin Tepe'deki açma gruplarından 41, 42, 43, 44 ve 45-İ açmaları höyüğün kuzeyine rastlar (Resim 2, 3, 4 ve 5). Hafif meyilli höyük terasının olduğu bu kısımda stratigrafiyi tesbit amacıyla raştırmalara başlamıştır. 2 m. lik orijinal teras profilinin olduğu 41-İ plânkaresinden başlıyarak 45-İ plânkaresine kadar açılan kuzey/güney doğrultusundaki açmalar bu kısmın höyük terası olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır (Resim 6). Hiç bir mimarî bulguya rastlanmamış, 41-İ'de -3.90 kotundan itibaren su çıkmaya başlamıştır. Sayıca fazla olmıyan Tunç Çağı ve daha geç devirlere ait çanak çömlek, kalkolitik höyüğün bu kısma kadar yayılmamış olduğunu göstermektedir, (Resim 4). 41-İ'de bulunan yivli cam bilezik parçası ve demir çapa/balta (Env. no. TL. 71-141) höyüğün bu kısmındaki yerleşmenin M.S. I. Bine ait olduğunu kanıtlamaktadır.

48-F, G, H, İ, K, L, M, N, ve 47-K açmaları (Resim 2 ve 5) Eski höyük merkezini tesbit amacıyla açılan açmalardan biri olan 48-İ plânkaresi ve buradaki çalışmaların ön görülen amacı "höyük merkezinde" bir yerde dikey olarak çalışmak suretiyle Tülin Tepe'nin stratigrafisini tesbitti. Üç nedenden ötürü bu ön görülen amaç 1971 çalışma yılı içinde gerçekleştirilememiştir:

1. Açma profillerindeki toprak tabakalarının eğim ve akışından 48-İ plânkaresindeki açmanın da eski höyük (kalkolitik höyük) merkezinde değil, terasında olduğu anlaşılmıştır.

2. Anıtsal bir mimarî ile karşılaşılmıştır.

3. Zemin suyu az bir derinlikte çıkmaya başlamış ve çalışmaya engel olmuştur. Nitekim,-3.65 kotunda (yüzeyden 1.23 m. de) rutubetlenmiye başlıyan toprakta -4.50

m. kotunda (yüzeyden 2.08 m.) su miktarı fazlalaşmış ve -4.58 m. kotunda ise (yüzeyden 2.10 m) açma boşaltılamıyacak kadar göllenmiye başlanmıştır.

Bu açma grubundaki arkeolojik verileri iki bölümde incelemek mümkündür:

1. Anıtsal mimari niteliğinde olan ve İlk Tunç Çağı höyüğünü çevrelediği sanılan çevre duvarı

2. 48-K açmasında çevre duvarının hemen güneyinde yamaçlarına rastlanan kalkolitik iskan.

Özellikle 48-İ ve 48-K açmalarında ortaya çıkan ve 48 F, G, H, L, M, N, ile 49-N açmalarında devam ve dönüşü izlenen çevre duvarı (Resim 5) ele geçen bulgulara göre İTÇ'na aittir (Resim 8 ve 9). Kalkolitik höyüğün kısmen *içine* kazıldığı anlaşılan çevre duvarının İTÇ yerleşmesinin "akropolünü" sınırlamış olması muhtemeldir. Açılan açma sınırları dahilinde kabaca Doğu - Batı yönünde uzanan, 48-M plankaresinden itibaren de güneye doğru dönmiye başlıyan çevre duvarı şev yaparak derinleşmektedir. Esasında, duvarın daha yüksek olduğu ve höyük kaldırılırken üst taş sıralarının yokedildiği anlaşılmaktadır. Bugünkü durumunda duvarın yüksekliği bazı yerlerde, örneğin 48 İ, III-IV/b karesinde 1. 23 m. yi veya oniki taş sırasını bulmaktadır. Sur duvarının bitimini tesbit için yapılan çalışmalarda, bu duvarın altında yangınlı ve kalkolitik bulgular veren bir toprağın bulunduğu saptanmıştır.

Değinilmesi gerekli bir başka mühim mimari buluntu da 48 İ, VIII-x/e-h karelerinde tesbit edilen ve "C mekânı" olarak adlandırılmış olan dörtgen plânlı yapıt ile, daha geç bir evreye ait olup, C mekânının kuzeybatı köşesini bozmuş olan ocaktır. Güneyinde bir girişi olan, kerpiç duvarlarının yalnız izlerine rastlanan bu mekânın esas duvarlarının höyük kaldırılırken yokedildiği açıkça bellidir. Araştırılan duvar kalıntılarının izleri, eskiden mevcut olan duvarların en alt kısmıdır. Duvar izlerinin bugünkü izleri 2 cm ve en çok 10 cm olarak tesbit edilmiştir. Plânın yönünden benzerine Tepe Gavra'da rastlanmıştır[6].

Bu mekândaki çanak çömlek parçalarının ve taban aranırken bulunan pişmiş topraktan kadın figürininin kalkolitiğe ait olduğu anlaşılmaktadır (Resim 11)[7].

48-K plânkaresinnin güneybatı köşesinde ve C mekânı ile aynı kotta iki duvarın birleştiği bir köşe ve bunun uzantıları olan kerpiç duvarlar bulunmuş, ancak şimdilik bir mekân olarak adlandırılamamışlardır.

51-N ve 51-O açmaları (Resim 2 ve 5). Kalkolitik höyüğün merkezini tebit amacıyla 51-N plânkaresinde bir açma açılmış ve sonra bu açma 51-O plankaresine doğru genişletilmiştir. Yüzeydeki pulluk izlerini hâvi toprak kaldırıldıktan sonra (Resim 7) yangınlı bir toprak tabakasına girilmiştir. Yüzey toprağındaki karışık çanak çömlek temizlendikten sonra yukarıda değinilen yangınlı topraktaki bulguların kalkolitik devre ait oldukları görülmüştür. 51-N ve 51-O açmalarında ayni mimari komplekse ait olabilecek duvarlar ve 51-O'da bir taban bulunmuştur. Bu açmalardan elde edilen obsidiyen miktarı dikkati çekecek kadar fazladır.

51-N, v/b karesinde, -3.67 m. kotundan itibaren kültür toprağının derinliğini tesbit amacıyla burgulamıya girişilmiştir[8]. -4.87 m. kotunda toprak nemlenmiye başlamış, -5.17 m. kotunda çamur halini almış, -5.47 m. kotunda ise sulu çamura dönüşmüştür. -6.07 m. kotunda su "fışkırmış" ve fışkıran su -5. 17 m. kotuna kadar yükselmiştir. -6.07 m. kotundan itibaren suyun fazlalığından ötürü burgu ile toprak çekme imkânı kalmamıştır. Son burgu

[6] Tobler, *Excavations at Tepe Gawra II.* Universitiy Of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1950, lev. XXIX a ve XXX b. Burada tapınağın sunak yeri belirlenmiştir. Tülintepe örneği ancak plan bakımından bir yakınlık gösterir.

[7] Von Oppenheim, *Tell Halaf.* Walter de Gruyter Co. Berlin, 1935, lev. CV ve CVIII.

[8] Esin, "Tepecik Kazısı 1970 Yılı Ön Raporu" *Keban Projesi* 1970 *Yılı Çalışmaları*, Baskıda, s. 145-146.

seviyesinde dahi (-6.07 m. kotu veya yüzeyden 2.40 m. derinliğinde) kültür toprağının devam etmekte olduğu görülmüştür.

Bu açmalara ve açma duvarlarında/ profillerinde izlenen tabaka akıntılarındaki eğimlerin azalmasına dayanarak Tülin Tepe'deki kalkolitik höyüğün merkezinin bu açma grubunun doğusunda 50-51 L/M kareleri civarında bir yerde olma ihtimali kuvvet kazanmıştır. Resim 4'de kalkolitik höyüğün sınırları açıkça görülmektedir.

50 H-İ, 51 H-İ, 52 H-İ, 53 H-İ açmaları (Resim 2 ve 5). Tülin Tepe'nin kalkolitik tabakalarına 1971 yılı için örnek teşkil edecek nitelikte olan bu açmalardaki bulgu ve çalışmaları iki ana bölümde incelemek mümkündür:

a. Bu alanda meydana çıkarılan mimari ve küçük buluntular.

b. 53 H, v-x/f-g karelerinde yapılan derinlik sondajı çalışmaları

Mimari ve küçük buluntular:

Yüzey toprağı kaldırıldıktan sonra, hemen altında, 52 H-İ ve 53 H-İ açmalarında aynı yapı kompleksine ait mimari kalıntılara rastlanmıştır. Kompleksin bütününün bulunmamış olmasının nedeni kalıntıların yüzeye çok yakın olmaları ve höyüğün bu kısımının da son yıllarda pulluk çeşitli yönlerde sürülerek tahrip edilmiş olmasıdır (Resim 7). Küçük odaların düzgün bir şekilde yan yana sıralanmasından oluşan bu yapı kompleksinde şimdilik üç mekân belirlenmiştir: B, D ve E mekânları. Bunlardan B mekânı 140X200 cm. boyutlarında olup iç duvarları sıvalıdır. Kuzeybatı kısmında bir fırınla birleşmektedir. Doğusundaki D mekânı ve batısındaki E mekânı ile aynı kerpiç duvarları paylaşır. B mekânı buluntu envanteri yönünden kendi çapında olağanüstü zenginliktedir. 2.8 m2,lik bir alanda tabana yerleştirilmiş vaziyette dört tahıl peteği, iki çömlek, bir fincan, (Resim 10), üç kemik bız, bir perdah taşı, dört biley taşı, bir taş keski ve bir taş boncuk bulunmuştur. Bunlardan başka 874 tane de mikrolit tipte taş alete rastlanmıştır. Ayrıca, delikli çengel biçimli obsidyen bir nesne de ele geçirilmiştir. Bu tip delikli çengellere Yakın Doğu'da Tell Halaf ve Arpaçiya'da rastlanmıştır [9].

B mekanının kuzeybatısına rastlayan, 15 cm. lik bir bölme duvarı ile ayrılmış olan fırının tabanı yan yana dizilmiş çanak çömlek parçalarından meydana gelmiştir. Bu çanak çömlek parçaları perdahlı ve bol mikalıdır. Çanak çömlek dizisinin üzerinde ufak taşlardan meydana getirilmiş aşağı yukarı 10 sm. kalınlığında bir tabaka vardır. Bu tabakanın da üzerinde 2 cm kalınlığı olan, yanık izli ve sert bir sıra mevcuttur. Yüzeye çok yakın olduğundan ötürü (10 cm. kadar) bu sıva pulluk izleriyle çok tahrip olmuşve günümüze bozuk bir durumda ulaşmıştır.

53-H, III/h karesinde yüzey toprağının altında bulunmuş olan kırmızımsı devetüyü renginde, kötü pişmiş, siyah özlü, bitki ve kum katkılı, pişmiş kopraktan saplı kaşık kayda değer [10].

D mekânı, boyutları yaklaşık olarak 2'şer m olan bir karedir. Bu mekan içinde Resim 10'da görülen ve B mekânında rastlananlara benziyen, sayıca çok olmıyan, perdahlı, bol mikalı ve genellikle koyu renkli çanak çömlek dışında buluntuya rastlanmamıştır.

E mekânı ise, çapı 2.5 m civarında olan bir çukur tarafından tahrip edilmiştir. Kayda değer tek bulgu mekânın güneydoğu köşesinde karşılaşılan 65 cm çapındaki tahıl peteğidir.

Derinlik sondajı:

53-H, v-x/f-g karelerinde yapılan derinlik sondajı profillerindeki kaymalardan, bu noktanın kalkolitik höyüğün güneybatı yamacına rastlandığı anlaşılmaktadır. Bu sondajda, belirgin nitelikte 6 toprak taba-

[9] Von Oppenheim, *Op. Cit.* lev. XXXIV/19, XXXVII/2-4, CIX/19 ve CXIII/2-4; Mallowan, M.E.L. ve J. Cruikshank Rose, "Excavations at Tell Arpachiyah-1933", *IRAQ* II, Part I, London, 1935, lev. VI a, VII b ve fig. 50.

[10] Amiral, *Ancient Pottery of the Holy Land. From its Beginnings in the Neolithic Period to the Iron Age.* Rutgers University Press, 1970, s. 26, lev. 2/19.

kası bulunmaktadır. Kültür toprağının derinliğini tesbit için burgu ile yüzeyden 4. 60 m. (-7.90 m. kotu) kadar inilmiş ve kültür toprağının devam ettiği, ancak zemin suyunun burada da bu derinlikten çok önce çıktığı saptanmıştır.

54-L ve 54-M açmaları (Resim 2 ve 5)

Bu açma gurubunda karşılaşılan en önemli buluntu, kalkolitik yerleşmenin içine açılmış olan İlk Tunç Çağı kuyusudur. Düzgün sal taşlarından tek yüzlü (iç yüz) olarak muntazam bir şekilde örülmüş olan bu kuyunun çapı 3.60m. dir. Kuyunun derinliğini araştırmak için yapılan çalışmalar, suyun boşaltılamıyacak kadar fazla çıkmasından ötürü sonuçlandırılmamışsa da derinliğinin 6 m. yi aştığı kesinlikte saptanabilmiştir. Bu kuyudan bol miktarda Hirbet Kerak (Karaz) tipi çanak çömlek (Resim 8), tümlenebilir İTÇ kapları (Resim 9) ile ocak ayakları, kemik bızlar, obsidiyen ve çakmaktaşından aletler, perdah taşları ve ağırşaklar ile çok miktarda büyükbaş hayvan kemiği ele geçirilmiştir.

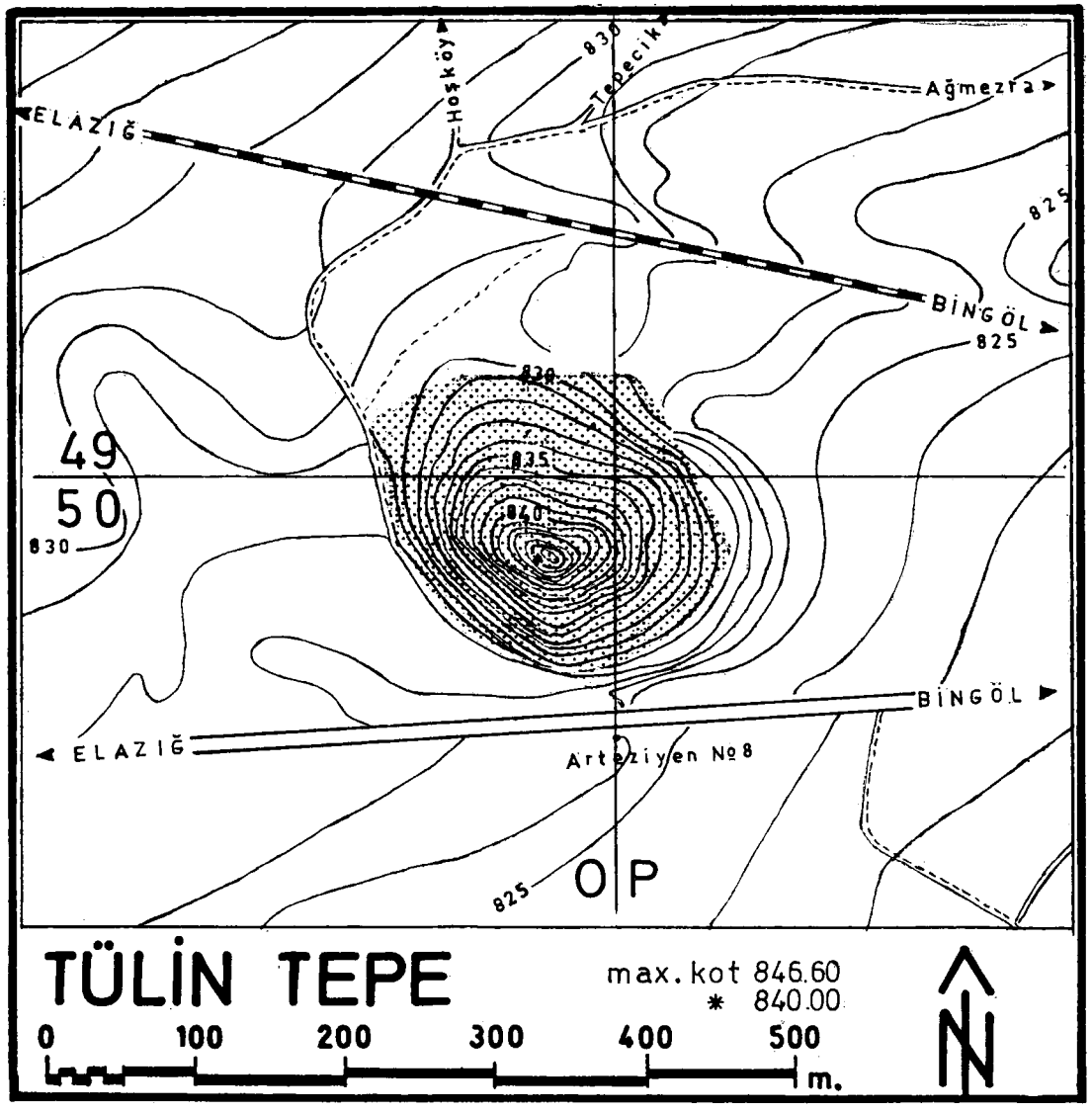
Açmanın kalkolitik bulgular veren güneybatı köşesinde kerpiçten yapılan yuvarlak bir fırın bulunmuştur. Bu fırınla yakın ilişkili olarak elde edilen maden filizleri ve cüruflar buranın bir maden fırını olabileceği kanısını vermektedir. Yukarıda değindiğimiz ve kuyunun dışında kalan yerlerden elde edilen buluntular bu kısmın kalkolitik höyüğün çerçevesi içinde kaldığını göstermektedir (Resim 5).

Açma profillerinde izlenen tabaka meyilleri buranın kalkolitik höyük çekirdeğinin güneyine rastladığını göstermektedir. Ayrıca bunlar, sözünü ettiğimiz kuyunun İlk Tunç Çağında kalkolitik höyüğün *içine* açılmış olduğunu da kanıtlamaktadır.

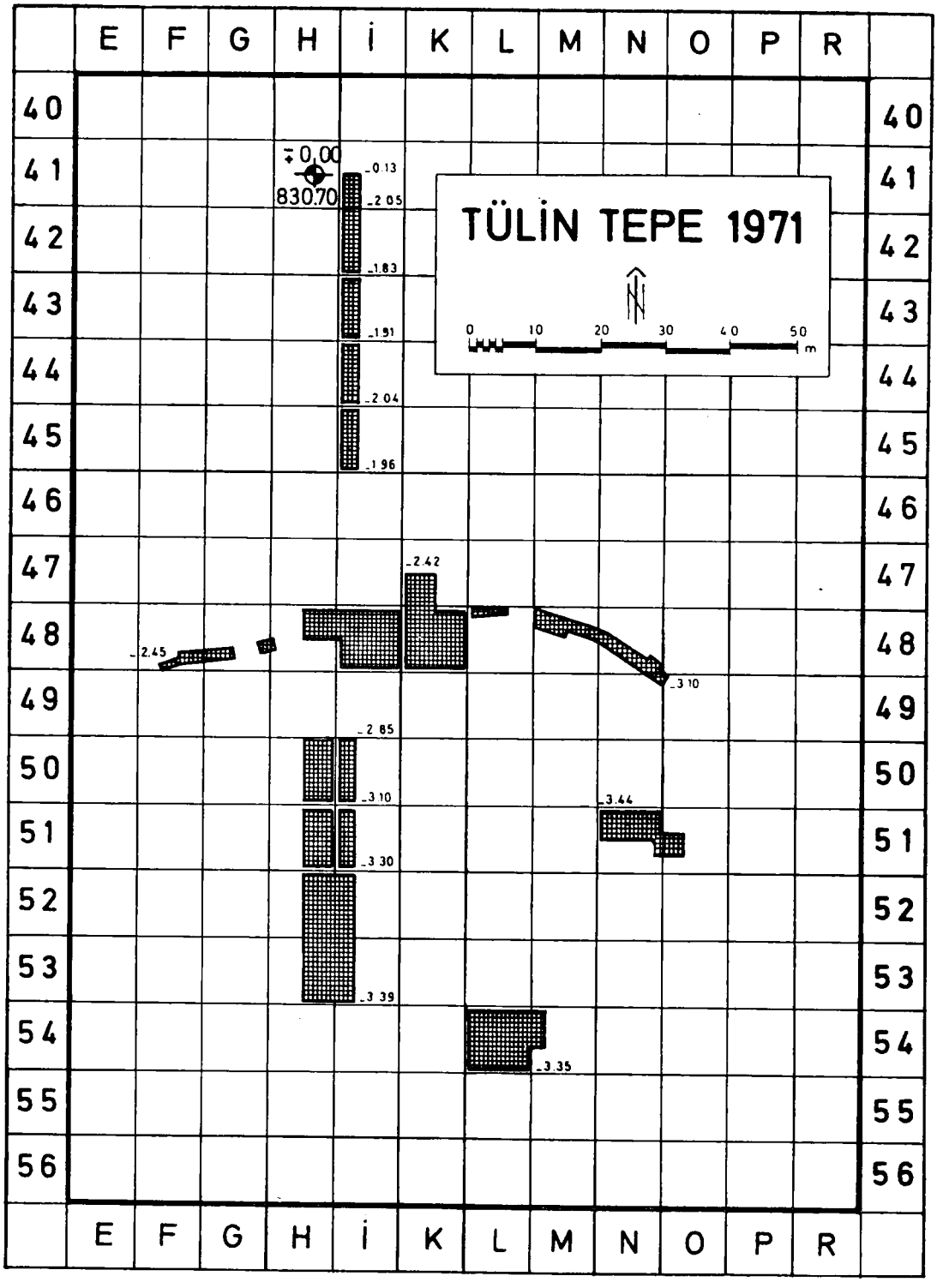
SONUÇ ve ÖZET:

Şimdilik, Tülin Tepe'de kalkolitik ve İlk Tunç Çağı kalıntıları arkeolojik çalışmalar sonunda *in situ* olarak belgelenmiş durumdadır. Tülin Tepe'de bir ilk kalkolitiğin bulunduğu (yaklaşık olarak M.Ö. 4500-3500) ve bunu bir son kalkolitiğin izlediği (yaklaşık olarak M.Ö. 3500-3000) anlaşılmaktadır. Bulgular (Resim 11, 12, 13 ve 14) Obeid ve Halaf kültürleriyle bu bölge arasındaki ilişkilerin sanıldığından daha kuvvetli olduğunu kanıtlamıştır. İleride ayrıntılarıyla yayınlanacak olan bulgular Tülin Tepe'nin kalkolitik yaşam düzeni konusunda oldukça geniş bilgiler vermiştir.

In situ olarak tesbit edilebilen İlk Tunç Çağı yerleşmesini (yaklaşık olarak M.Ö. 3000-2000) Tülin Tepe'de diger çağlar izler. Buna rağmen, özel durumundan ötürü Orta Tunç Çağı daha geç devirlere ait belgeler ancak yüzey toplaması yoluyla sağlanabilmiştir. Tülin Tepe'de kalkolitik öncesi çağlara ait kalıntıların olup olmadığı ileride yapılacak çalışmalarla aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Res. 1 — Topografik durum.

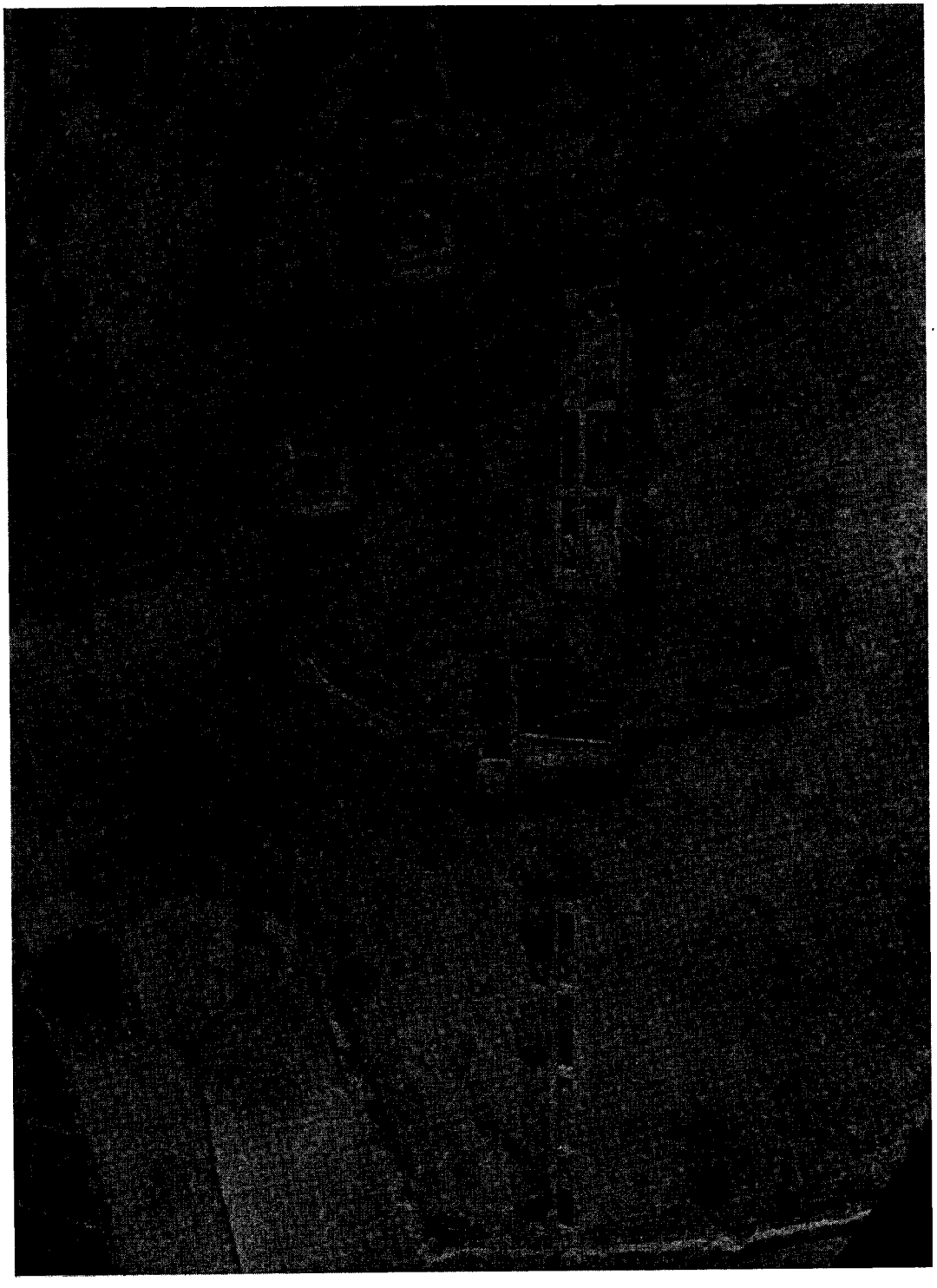
Res. 2 — Açmaları gösterir vaziyet plânı.

Res. 3 — Hava fotografi.

Res. 4 — Kalkolitik höyüğün sınırlarının görüldüğü hava fotografı.

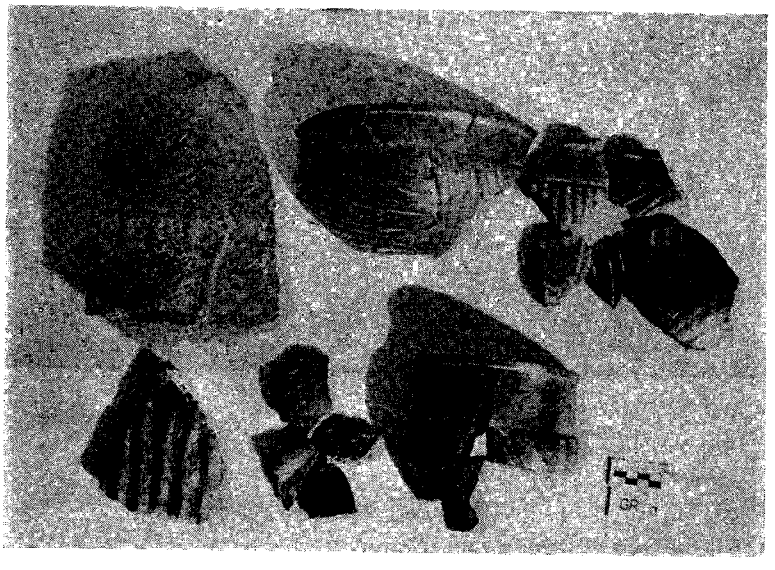
Res. 5 — Hava fotografı.

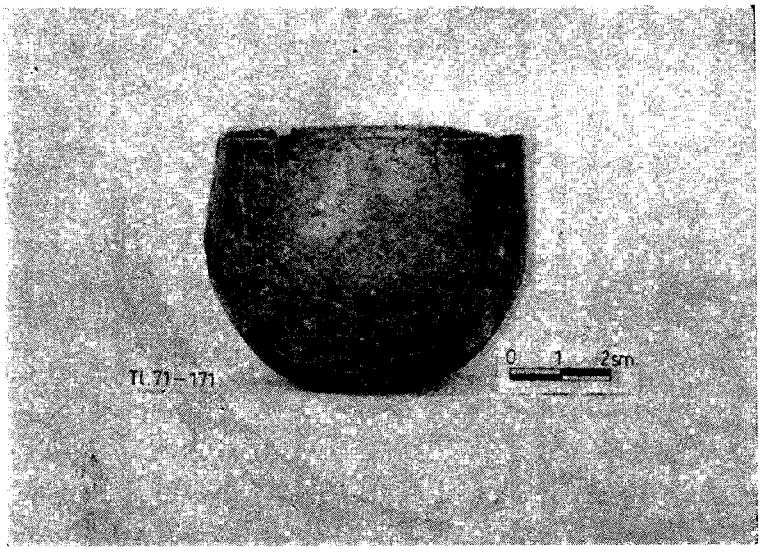
Res. 6 — Bugünkü durum.

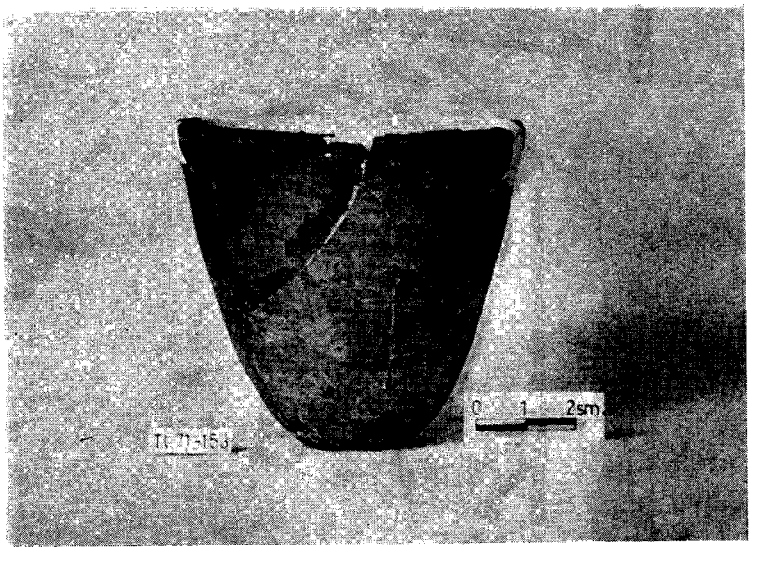
Res. 7 — Pulluk izleri.

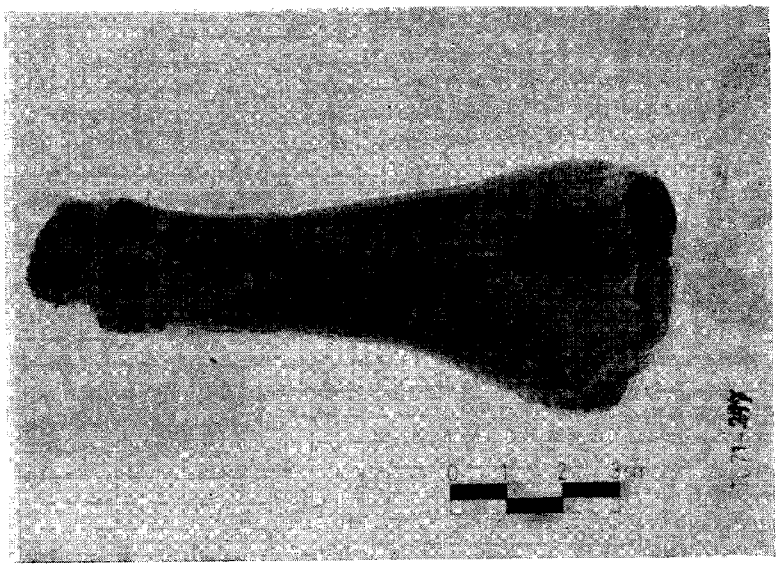
Res. 8 — İlk Tunç Çağına ait çanak çömlek.

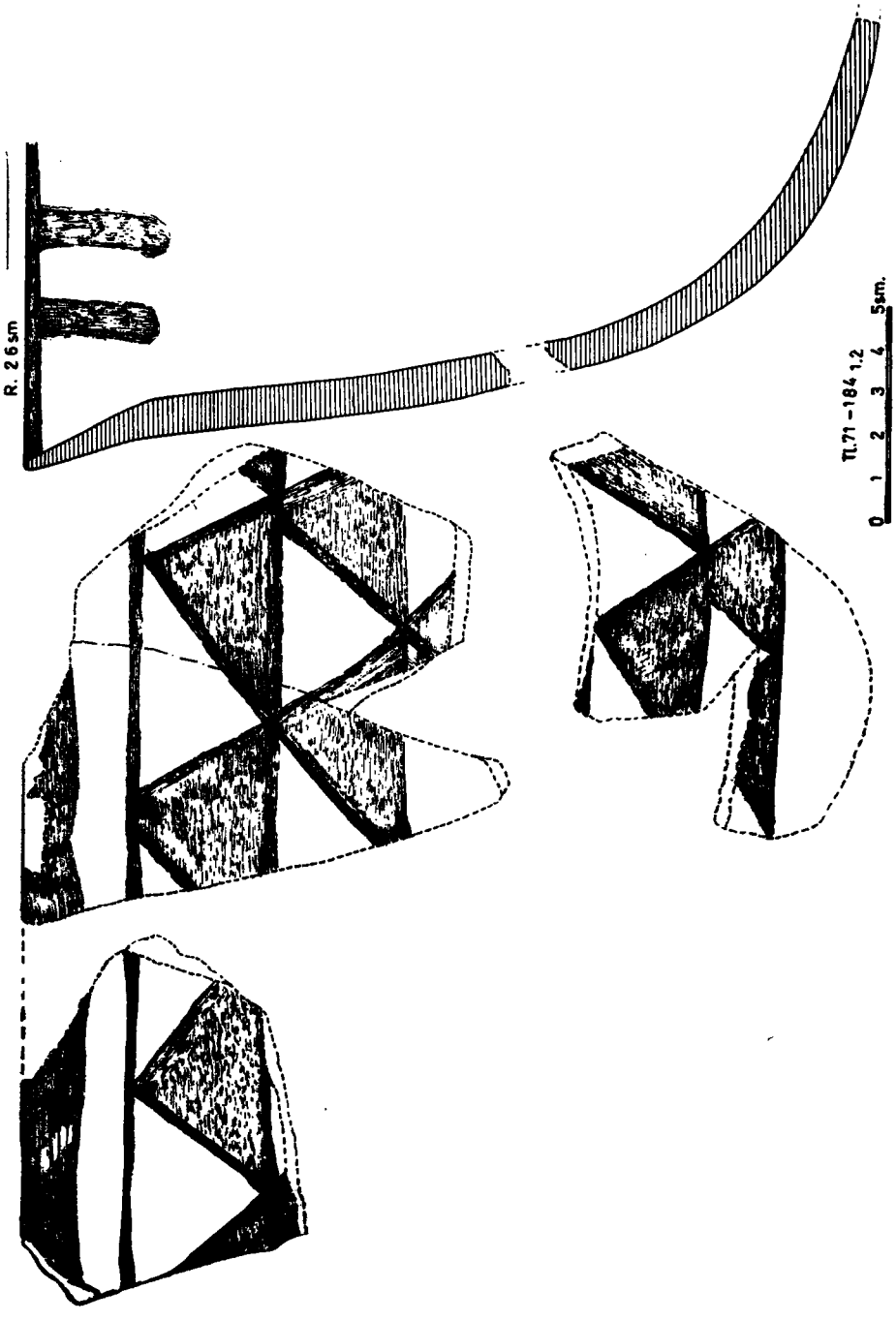
Res. 9 — İlk Tunç Çağı kap örneği.

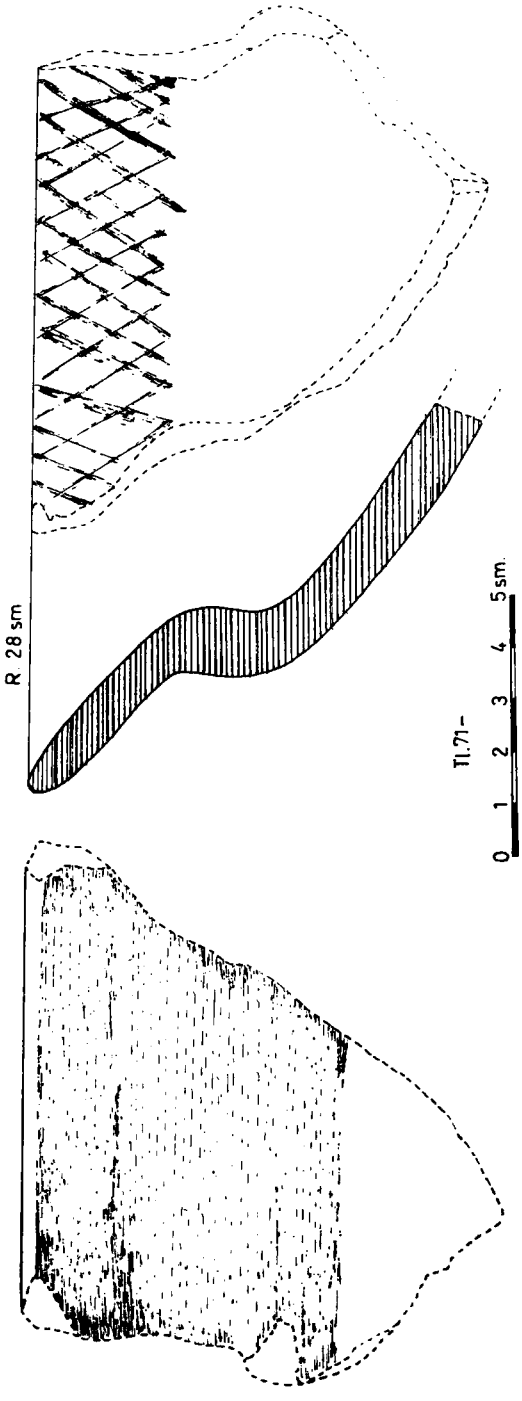
Res. 10 — Kalkolitik kap.

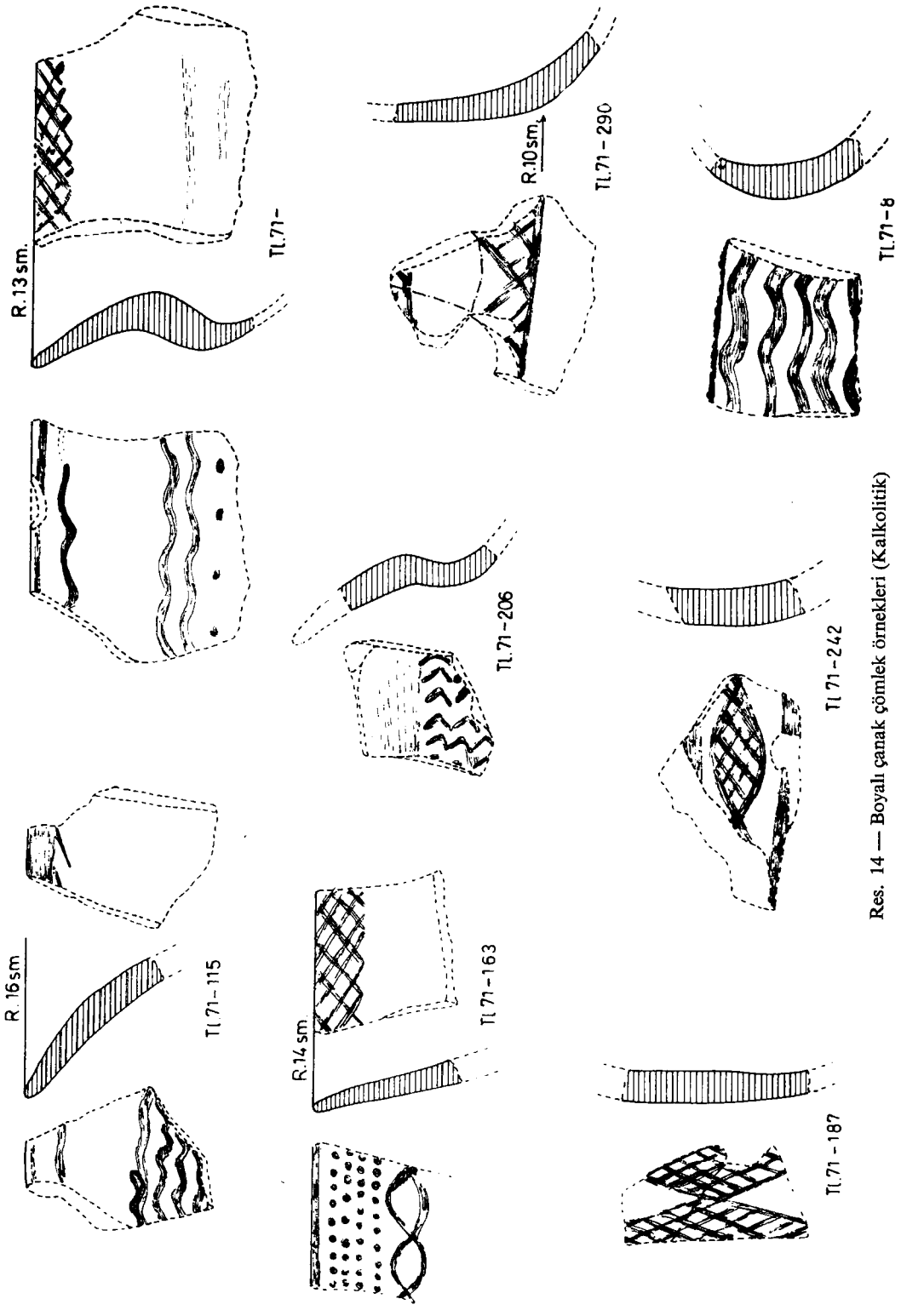
Res. 11 — Figürin (kalkolitik).

Res. 12 — Boyalı çanak çömlek örnekleri (Kalkolitik).

Res. 13 — Boyalı çanak çömlek örnekleri (Kalkolitik).

Res. 14 — Boyalı çanak çömlek örnekleri (Kalkolitik)

CÜCÜK DEFİNESİ[1]

CONSTANS II (CONSTANSTİNUS III) NİN SOLİDUSLARI

MUSA KURUM
Ankara Ankeoloji Müzesi Uzmanı

Ankara, Çubuk ilçesinin Cücük Köyü, Yazıcıoğlu Mecrasında bulunmuş olup, ihbar üzerine müsadere edilen 46 adet altın sikke, 1971 yılı Aralık ayında Müzemize alınmış ve Sikke Seksiyonunda 1971 envanter numarasına kaydedilmiştir.

Çubuk Jandarma Birlik Komutanlığı raporlarında definenin 46 adetten fazla olduğu ve bir kap içinde bulunduğu kaydedilmektedir. Sikkelerin tek bir devreye ait oluşu da bunun böyle olacağını doğrular. (Levha I, Resim I, II)

Yazı konumuz define, Bizans'ın parlak devri içinde yer alır. Constas II (Constantinus III) M.S. 641 - 668 Soliduslarıdır. Constantinople da darp edilmişlerdir. Ağırlıkları: 4,38 - 4,52 gram arasında değişir. Bu sikkelerden:

I — No: (I - 32) ye kadar olan 32 adet, M.S. 654 - 659 yılları. (Ön yüzde: Constans II ve Constantine IV ün büstleri. Arkada: Haç)

II — No: (33 - 37) ye kadar olan 5 adet, M.S. 659 - 668 yılları (Önde: iki büst, Arkada: iki figürin ve figürinler arasında 3 basamak üzerinde haç.)

III — No: (38 - 45) e kadar olan 8 adet, M.S. 659 - 668 yılları. (Önde: iki büst, Arkada: iki figürin ve aralarında dünya üzerinde haç).

IV — No: (46) yalnız son bir adet sikke, M.S. 659 - 668 yılları. (Önde: büst, Arkada: üç figürin) olmak üzere dört tip gösterir.

CONSTANS II (Constantinus III)
M.S. Eylül 641 - Eylül? 668

M.S. 641 yılında Heraclius ve büyük oğlu Heraclius Constantine'nin ölümünü daha sonrada imparatoriçe ve oğlu Heraclonas'ın kovulmasını, Constantinus III ün tahta çıkması takip eder[2].

Konuşma dilinde daima Constans II olarak bilinmesine ve tarihe de böyle geçmesine rağmen sikkeler üzerinde imparatorun adı açıkça Constantinus olarak gösterilmiştir[3].

Kırallığın ilk yılları, senatonun yardımı ile, az çok başarılı geçmiştir. Kıbrıs'a hücum edilmiş, Rodos yağma edilmiş, Ermenistan kaybolmuş, bütün bunlara rağmen topraktan kaybedilmemiştir[4]. Fakat 648 de naiplerinin adına çıkardığı TUΠOS fermanı ile halkın sevmediği kişi haline gelmiştir. 656 yılında çeşitli şans denemelerinden sonra Suriyelilerle antlaşma yapmış ve dikkatini batıya çevirmiş. Slavların Balkanlarda yaptıkları tahribatı

[1] Bu eserleri neşretmeme izin veren, Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Raci Temizer'e ve çalışmalarımda yardımcı olan Nümizmat Sayın Saadet Taner'e teşekkür ederim.

[2] R. A. G. Carson, Coins Ancient, Mediaeval and Modern. P. 204.

[3] Hugh Godacre, A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire. P. 102.

[4] Warwick Froth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum. Volume. I. P. XXVIII, XXIX.

önlemiş ve mücadeleyi başarmıştır. Constans II nin son üç yılını doğuyu yeni bir sistem altında tanzim için geçirmiş, "Thematic" sistem adı ile, hükümet topraklarının geniş bir alan içinde askeri haritasını yaptırmış, sivil ve askeri idareleri birleştirerek, bir generalin emrine vermiş, yeni bir orduyu hemen batıya göndermiştir.

M.S. 662 de Constantinople'u terk etmiş ve birdaha dönmemiştir. Yolu üzerinde İtalya'ya uğramış, Atinayı ziyaret etmiştir. Şehri terk ettiklerinde saray mensupları beraberlerinde çok miktarda altın götürmüşlerdir. Bunlar Askylepion da gömülü olarak bulunmuştur. Son yıllarda ikâmetgahını Syracuse'ye taşımış 668 e kadar orada yaşamış ve 27 yıl saltanattan sonra banyoda hizmetçisi tarafından öldürülmüştür.

CONSTANS II'NİN Sikkeleri

Constans II zamanında Heraclius'un faaliyette bulunan 12 darphanesinden ancak 5 tanesi kalmıştır. I — Constantinople, II — Sicilia, III — Cartaca, IV - Roma, V — Ravenna.

Constans'ın Heraclius'a benzeyen sikkeleri de onunki gibi üç grupta incelenir. Buna aile fertleri de ilave edilmiştir. Constantinople Solidus örneklerinde sabitleşmiş, arka yüzde basamak üzerinde haç devam edegelmiştir. Krallığının ilk devirlelerinde oğlu Constantine IV'ün Augustus oluşuna kadar ön yüzde tip yalnız Constans'ı gösterir. Önceleri sakalsız veya kısa sakallı, daha sonra uzun sakallıdır. Altın ve gümüş sikkelerine kesin bir tarih verilemez. Başlıca tarihleme ölçüsü altın sikkeler üzerindeki tek büstle daha güç olup, sakalsız büstü 641 de başlar. İmparator o zaman 11 yaşındadır. Birkaç yıl içinde takriben 646 da sikkelerinde kısa sakallı olarak görülür. Uzun sakallı tipi ile, ilk görünüşü M.S. 651 - 652. Bu tarihte 21 yaşındadır[5]. Burada portre daha resmi ve Heraclius modelinde yapılmıştır. Atina (Askylapion) buluntuları muhtemelen 662 de gömülmüştür[6]. Constans II'nin Atina'yı ziyareti 662 yılıdır. Bu altın Soliduslarında İmparator iki tipte üç oğlu ile beraber görülür. Önyüzde yazı: DN CONSTANTINVS PP AVG ve değişik kısaltmaları mevcuttur. Portrelerinde Constans, gözbebeği oyularak veya yuvarlak yapılarak belirtilmiş ve vahşi bir görüntü verilmiştir. Saç ve sakalı ile, tasvir edilmiştir. Gnom'un[7] başlığına benzeyen miğfer acaip görünüştedir. Arka yüzde yazı: VICTORIA AVG 659 da Heraclius ve Tiberius'un Caesarlığa yükselmelerinden sonra, Soliduslar da ortada kudret haç'ı ve iki tarafta Heraclius ve Tiberius, önyüzde: Constans II ve oğlu Constanine IV (Baba ve büyük oğul) ün büstleri bulunur. Yazı her ikisinin adı ile, DN CONSTANTINVS CONSTI[8] olarak yazılmıştır. Yine bu yılları takiben 659-668 ön yüzde Constans yalnız ve arkada: üç oğlu yer alır.

Semissis ve Tiremissisler hâlâ Constans'ın profil portresi ile, basılmaya devam etmiştir, Fakat stil Roma Devrinden uzaklaşmıştır. Constans II nin altın sikkeleri Cartaca'da çok miktarda darp edilmiş ve bu devrin sikkeleri dikkate değer şekilde önem kazanmıştır. Birinci seri ilk iki grubu içine alır. 659 a kadar kalın ve tıknaz yapıda, fakat ikinci seri bütün üç grubun içine girer ve daha ince darplardır. Küçük altın sikke örnekleri de bu darphaneye mal edilir.

Bronz sikkelerde imparator genellikle, büstle gösterilir. Ayakta figür olarak değil. Kıymet markları genellikle Romen harfleriyle gösterilmiştir.

Gümüş Hexagram, Heraclius'un DEVS ADIVT ROMANIS tipinde devam

[5] Warwick Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum. Volume I. P. 255.

[6] Svoronos, İourn. İnternat. d'arch. num. 1904. P. 143 f.

[7] Gnom, yer altındaki hazinelerin bekçileri farz olunan biçimsiz cüceler.

[8] Warwick Wroth, Catalogue o the İmperial Byzantine Coins in the British Museum. Volume I. P. 259.

etmiştir. Altın sikkelerde olduğu gibi gümüş sikkelerde de üç grup görülür[9].

Bronz sikkeleri altın ve gümüşe nazaran fena darpedilmişlerdir. 5. yüzyılın darpları ikiye hatta üçe bölünerek kullanılmıştır. Bu sikkelerin çoğu üzerinde αυ αυεωθις yazısı görülür.

Sicilya'da Heraclius zamanında onun damgasını taşıyan sikkelerin üzerine yeniden darp edilmiştir. Bronz sikkelerin uzun bir serisi Sicilya'da darp edilmiştir. Kaba kıymıt damgaları dikkatı çeker. Uzun sakalı ile, çirkin portresi ile İtalya Soludusları farklıdır. Temiz stilde örnekler Roma'ya verilir.

CONSTANS II (Constantinus III)
M. S. Eylül 641 - Eylül ? 668

CONSTANTİNUS IV POGONATUS, Constans II nin oğlu; M. S. 654 te Augustus ünvanı ile.

Heraclius ve TİBERİUS, Constans II nin oğulları M. S. 659 da Caesar ünvanını almışlardır.

Darphaneleri; I : Constantinople; II-Cartaca. III-Sicilia IV-Roma V-Ravenna.

[9] R. A. G. Carson, Coins, Ancient, Mediaeval and Modern. P. 204-205.

[10] Warwick Wroth, Catalogue of the İmperial Byzantine Coins in the British Museum. Volume. I. P. 259

CONSTANTİNOPLE (İstanbul)
M.S. 654 - 659

No: I

Önyüzde : DN CONSTANTINVSCONSTI yazı aşınmış. Constans II nin büstü uzun sakallı ve bıyıklı, sağda daha küçük Constantine IV ün büstü sakalsız, herikisi de cepheden. Paludamentum ve zırhlı. Başlarında dünya üzerinde bir haç bulunan taç giyili. Başları arasında küçük haç.

Arkayüz: VICTORIA AVQU Δ
Haç, üç basamak üzerinde. Altta CONOB 20.5 mm. 4.52 gram. (Levha: II) ↓

No: 2

Önyüzde: No: I e benzer.

Arkayüz: No: I e benzer, yazının sonunda A 20 mm. 4.48 gram (Levha: II) ↓

No: 3

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz: No: I e benzer, yazının sonunda A 20 mm. 5.50 gram (Levha: II). ↓

No: 4

Önyüz : : No: I e benzer.

Arkayüz: No: I e benzer, yazının sonunda A 20 mm. 4.48 gram. (Levha: II) ↓

No: 5

Önyüz : No Ie benzer.

Arkayüz: No: I e benzer, monogram aşınmıştır A 20 mm. 4.42 gram (Levha II) ↓

No: 6

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda A 20 mm. 4.46 gram ↓ (Levha II)

No: 7

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda B 20 mm, 4.47 gram ↓ (Levha II).

No: 8

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda B 20 mm, 4.40 ↓ gram (Levha: II)

No: 9

Önyüz : no I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda B 20 mm, 4.47 gram ↓ (Levha : II)

No: 10

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda B 19 mm, 4.45 gram ↓ (Levha : II)

No: 11

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda B 20 mm, 4.45 gram ↓ (Levha : II)

No: 12

Önyüz : No: I e benzer.

Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda B 19,8 mm, 4.45 gram (Levha III)

No: 13
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer Yazının sonunda Γ
20 mm, 4.40 ↓ gram (Levha: III)

No: 14
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz No: I e benzer yazının sonunda Γ
19,8 mm 4.40 gram ↓ (Levha: III)

No: 15
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda Γ
20,4 mm 4.42 gram ↓ (Levha: III)

No: 16
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No: Ie benzer yazının sonunda Γ
21 mm. 4.45 ↓ gram (Levha: III)

No: 17
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : I e benzer yazının sonunda A
20 mm, 4.47 gram ↓ (Levha: III)

No: 18
Önyüz : No I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda ε
20 mm 4.43 gram ↓ (Levha: III)

No: 19
Önyüz : No. I e benzer.
Arkayüz : No I e benzer yazının sonunda ε
20 mm 4.49 gram ↓ (Levha: III)

No: 20
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda ε
20.5 mm 4.43 gram ↓ (Levha: III)

No: 21
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No: Ie benzer yazının sonunda И
20 mm 4.45 gram ↓ (Levha: III)

No: 22
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No : Ie benzer yazının sonunda H
20 mm 4.40 gram ↓ (Levha: III)

No: 23
Önyüz : No : e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda H
20 mm 4.40 gram (Levha IV)

No: 24
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No : Ie benzer yazının sonunda H
19.4 mm 4.40 gram ↓ (Levha: IV)

No: 25
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No : Ie benzer yazının sonunda .
20 mm 4.40 gram ↓ (Levha: IV)

No: 26
Önyüz : No I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda θ
19.5 mm 4.49 gram ↓ (Levha: IV)

No: 27
Önyüz : No: Ie benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda Γ
20 mm 4.50 gram ↓ (Levha: IV)

No: 28
Önyüz - No : Ie benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda I
20.2 mm 4.48 gram ↓ (Levha IV)

No: 29
Önyüz : No I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda I
21 mm, 4.43 gram ↓ (Levha IV)

No: 30
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No I e benzer yazının sonunda I
20.5 mm, 4.48 gram ↓ (Levha IV)

No: 31
Önyüz : No: I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yazının sonunda I
19.5 mm, 438 gram ↓ (Levha IV)

No: 32
Önyüz : No I e benzer.
Arkayüz : No: I e benzer yaznını sonunda I
19.8 mm, 4.48 gram ↓ (Levha IV)

No: 33
Önyüz : Constans II nin büstü uzun sakallı ve bıyıklı, sağda daha küçük Constantine IV ün büstü sakalsız, herikiside cepheden paludamentum ve zırhlı. Başlar arasında küçük haç, Constans'ın başında miğfer, dünya ve üzerinde haç, Constantine dünya üzerinde haç bulunan taç giymiştir.
Arkayüz : VICTORIA AVQUA
Üç basamak üzerinde haç, solda Haraclius, sağda daha kısa figür Tiberius, herikiside sakalsız cepheden üzerinde uzun elbise, başlarında haçlı taç giyili, sağ ellerinde haçlı dünyayı taşırlar. Altta CONOB.
19.5 mm, 4.43 gram ↓ (Levha V)

No: 34
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 33 e benzer yazının sonunda Є
19 mm, 4.40 gram ↓ (Levha: V)

No: 35
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No : 33 e benzer yazının sonunda V ?
19.5 mm, 4.50 gram ↓ (Levha: V)

No: 36
Önyüz : No: 33 e benzer.

Arkayüz : No 33 e benzer yazının sonunda H
20.5 mm, 4.50 gram ↓ (Levha: V)

No: 37
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 33 e benzer Monogram aşınmış.
20.5 mm, 4.47 gram ↓ (Levha: V)

No: 38
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : Dünya üzerinde uzun haç, solda Heraclius, sağda Tiberius, herikisi de sakalsız ayakta, cepheden. Başlarında haçlı taç, ellerinde haçlı dünya taşırlar. Altta CONOB. Yazının Sounnda S
18.5 mm, 4.43 gram ↓ (Levha V)

No: 39
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 38 e benzer yazının sonunda A
19 mm, 4.50 gram ↓ (Levha: V)

No: 40
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 38 e benzer yazının sonunda Γ
19.mm, 4.46 gram ↓ (Levha VI)

No: 41
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 38 e benzer yazının sonunda I
19.8, mm, 4.45 gram ↓ (Levha VI)

No: 42
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 38 : benzer yazının sonunda I
19.5 mm, 4.47 gram ↓ (Levha: VI)

No: 43
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No 38 e benzer yazının sonunda θ
19.5 mm, 4.49 gram (Levha: VI) ↓

No: 44
Önyüz : No: 33 e benzer.
Arkayüz : No: 38 e benzer yazının sonunda A
20 mm, 4.49 gram ↓ (Levha: VI)

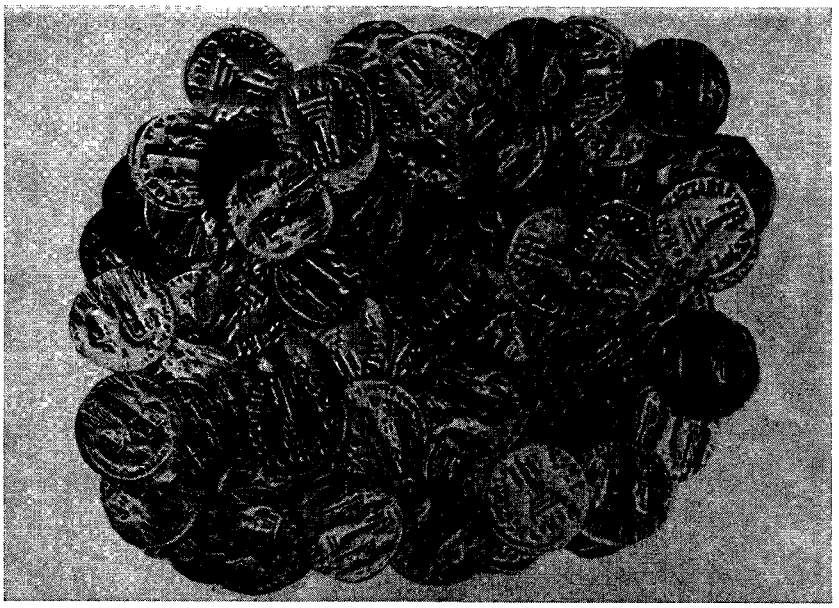
No: 45
Önyüz : No 33 e benzer.
Arkayüz : No: 38 e benzer yazının sonunda S
19.5 mm, 4.49 gram (Levha VI)

No: 46
Önyüz : Constans II (Constantinus III) ün büstü, uzun sakal ve bıyıklı, cepheden Paludamentum ve zırhlı, başında tuğlu miğferi, sağ elinde haçlı dünyayı tutuyor.
Arkayüz : üç figür ayakta ve cepheden, ortada Constantine IV, sağda daha kısa figür Heraclius, Solda Tiberius, her üçü de sakalsız uzun elbiseli ve başlarında haçlı taçları var. Sağ ellerinde haçlı dünyayı taşırlar. Altta CONOB.
19.4 mm, 4.47 gram. (Levha VI-VII ↓

Levha : I

Resim. 1

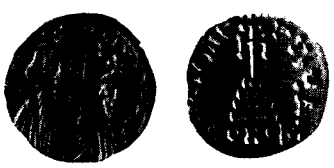
Resim. 2

CONSTANS II (CONSTANTINUS III)

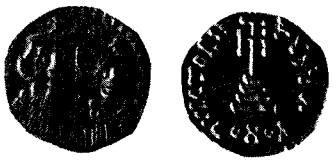
M. S. 654-668

CÜCÜK DEFİNESİ

Levha : II

1.

2.

3.

4.

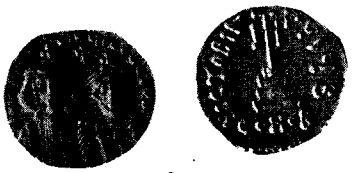
5.

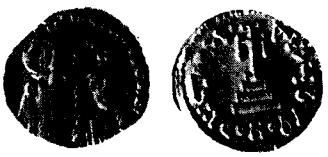
6.

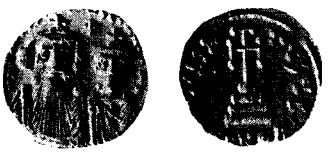
7.

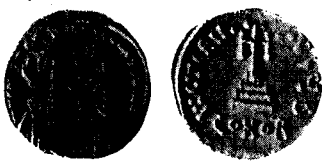
8.

9.

10.

11.

CONSTANS II (CONSTANTINUS III)
M.S. 654-659

Levha : III

12.

13.

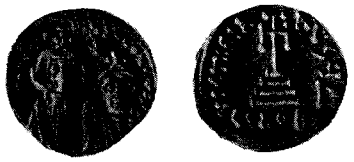
14.

15.

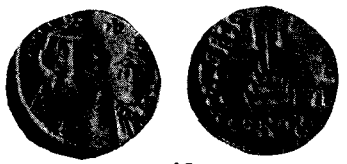
16.

17.

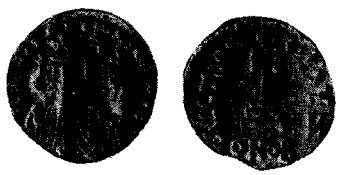
18.

19.

20.

21.

22.

CONSTANS II (CONSTANTINUS III)
M.S. 654-659

Levha : IV

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

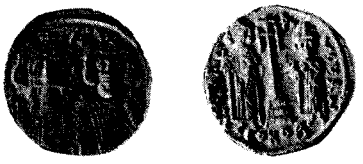

32.

CONSTANS II (CONSTANTINUS III)

M.S. 654-659

Levha : V

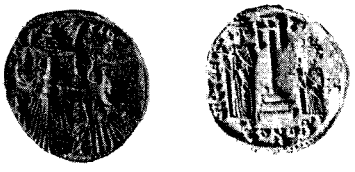
33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

CONSTANS II (CONSTANTINUS III)

M.S. 659-668

Levha : VI

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

CONSTANS II (CONSTATINUS III)

M.S. 659-668

Levha : VII

46. CONSTANS II (CONSTANTINUS III)
M.S. 659-668

LA CAMPAGNE DE FOUILLES 1971 A IASOS

Prof. DORO LEVI

Pendant la campagne 1971 la fouille s'est developpée sourtout sur l'île où se trouvait l'ancienne ville. Dans la zone des nécropoles, sur la côte, on a continué seulement la restauration du Mausolé à quatre portiques près de l''Aqueduc romain, où l'on a dégagé en même temps le portique Nord qui n'avait pas été fouillé dans les premières campagnes. Le mur extérieur de ce portique était percé par une sorte de vaste chapelle, au milieu de laquelle se dressait un tombeau romain de l'époque impériale (fig. 1).

Les portiques Nord et Ouest sont en cours d'aménagement pour y loger le Musée Lapidaire et le dépôt des caisses de tessons provenant de toute la fouille.

Dans l'Agora d'époque impériale on a continué la grande tranchée, qui depuis le stylobate Ouest rejoint désormais le centre de l'Agora, où ont été identifiés les niveaux d'époque préhistorique audessous de l'Agora. A l'Est de la nécropole protogéometrique superposée à un réseau de murs de l'age du Bronze Moyen et Récent, on vient de découvrir un grand bâtiment carré de l'époque du Bronze. (fig. 2). L'édifice a une porte sur le côté Nord, qui donne sur une route pavée en cailloux séparée du mur par un large trottoir dallé; une autre route semble passer à l'Est.

Les murs extérieurs du bâtiment sont formés de gros blocs rembourrés vers l'intérieur par des pierres plus petites; les murs intérieurs, plus minces, délimitent des pièces rectangulaires, dallées.

L'édifice a été remanié plusieurs fois, et on peut distinguer trois couches principales: la plus profonde, dont le sol se trouve a - m. 2.75 du niveau de campagne, remonte au Bronze Moyen. Parmi la poterie locale, semblable à celle des niveaux du B. M. de Aphrodisias et de Karataş, on trouvé beaucoup de céramique importée du Minoen Moyen et de l'imitation locale de cette céramique. La couche moyenne (- m. 2.45) a de la céramique importée de l'époque des Deuxièmes Palais et de l'imitation locale, tandis que le niveau supérieur (-m. 2.05) présente de la céramique HR III et de l'imitiation locale.

Au dessus de ce bâtiment, les tombeaux protogéometriques étaient beaucoup moins nombreux que dans la partie Ouest de la tranchée, fouillée dansl es campagnes précédentes (fig. 3). Toutefois à un niveau légèrement plus haut que le niveau HR III on a dégagé trois cercles en pierres et deux sarcophages en terrecuite de forme ellyptique, d'une catégorie qui n'était pas encore représentée dans notre nécropole.

Dans tout le reste de l'Agora on a continué la fouille du niveau d'époque impériale et aussi d'un petit nombre de structures d'époque byzantine et seldjouquide qui étaient superposées aux édifices romains.

Sur le côté Est, les pièces sur le fond du portique (près du grand édifice qui est encore conservé jusqu'à la hauteur du toit) ont étées entièrement liberées, ainsi qu'une grande porte monumentale à trois passages, qui donnait accés à l'Agora (fig. 4).

De même sur le coté Sud de l'Agora on a dégagé le mur de found du portique,

mur dans lequel étaient remployés de nombreux fragments provenant d'édifices plus anciens. Parmi ceux-ci de toute première importance, est un bloc en marbre qui faisait partie d'un relief archaïque, et qui était orné du motif bien connu du bige monté par un aurige, audessous duquel cour un lièvre.

A l'extérieur de l'Agora. du coté Ouest, la fouille a dégagé le mur de fond, qui utilisait ici une partie de l'enceinte du IV a. J: C. dont on a découvert la tour Sud-Ouest (fig. 5) qui conservait presque sur toute son hauteur l'appareil extérieur en blocs. Une porte monumentale, précédée par un propylon à quatre colonnes, s'ouvre au commencement du mur Sud de l'Agora, peu après la tour. Cette porte, qui semble faire partie du nouvel aménagement de l'Agora à l'époque de l'empereur Hadrien, fur ensuite fermée avec des matériaux provenant probablement des édifices détruits par l'invasion des Erules, quand le mur d'enceinte fut remis en fonction. A la même époque, la porte Ouest du Bouleutérion et une autre porte à deux passages qui se trouve tout de suite au Sud du Bouleutérion ont été fermées, en utilisant des blocs, dont des morceaux de l'épistyle, provenant des portiques de l'Agora.

A l'Ouest du Bouleutérion la fouille a permis aussi de dégager le *crepidoma* du mur Ouest et le dallage de la place sur laquelle s'ouvraient la porte Ouest du Bouleutérion et le propylon Sud de l'Agora.

Le sondage près du mur Est du Bouleutérion a été poursuvi à travers les couches de l'époque hellénisique et classique, jusqu'à un ensemble de bâtiments qui remonte aux périodes orientalisante et géométrique, dont on espère de mieux connaître le plan en continuant le sondage vers l'Est. Dans les couches relatives à ces édifices des tessons de poterie très fins témoignent des rapports entre Iasos et Rhodes et les autres îles du Dodécannèse.

Le sanctuaire de Artémis Astias (fig. 6) cette année a été l'objet de deux sondages différents: l'un, dans la partie Ouest, a dégagé l'amorcement du portique occidental, dont le mur de fond présente un bel appareil de gros blocs couvert d'enduit, tandis qu'il ne reste que le plan de pose des blocs en marbre du stylobate; l'autre, dans la partie Est (fig. 7), a donné une stratigraphie complète jusqu'aux couches préhistoriques.

Cette tranchée en effet a permis de découvrir au dessous du niveau du sanctuaire une série de pièces d'époque hellénistique, avec des sols en stuc bien conservés et des puits, et ensuite des couches superposées allant de l'epoque classique et archaïque jusqu'à l'orientalisante. Encore audessous se trouvait une importante couche HR III, avec un mur assez bien conservé, et, à la profondeur de - 3 m., trois tombes du Bronze Ancien. Ces tombes, des cystes formées de plaques de pierre, sont du même type que les tombes de la grande nécropole du Bronze Ancien II découverte dans les campagnes précédantes. Dans chaque sépulture se trouvait un vase (fig. 8).

D'autres matériaux de l'Age du Bronze ont étés recuillis aussi dans les sondages près de la "Basilique de la porte Est". Deux murs et une sorte de plate-forme en pierres ont été découverts dans le niveau mycénien, tandis que dans les couches supérieures on a isolé des structures archaïqes, classiques et hellénistiques, entre autres une cour dallée qui avait un puits utilisant un demi-pithos pour margelle. Au Nord de la place avec quatre portiques et une fontaine au centre, des pièces d'époque romaine, bâties sur des restes de constructions de la fin de l'époque hellénistique, étaient desservies par un escalier qui montait du portique Nord à la route.

Cette année on n'a fouillé que dans la partie Est du grand bâtiment d'époque imperiale qui se trouve sur l'extrémité Sud de l'île. On a terminé ici le dégagement d'un triclinium, dont les parois bien conservées sont ornées de peintures et le sol est formé par une mosaïque décorée de motifs géometriques et d'une guirlande. Une autre mosaïque avec deux chiens se trouve dans un couloir près de l'entrée.

Fig. 1 — Le Mausolé près de l'Aqueduc: vue de l'intérieur, du côté Nord: en premier plan, le tombeau à chapelle.

Fig. 2 — Sondages stratigraphiques sous le niveau géometrique de l'Agora: l'édifice quadrangulaire de l'Âge du Bronze, au dela duquel on voit les édifices circulaires, et les tombeaux ellyptiques de l'époque géometrique

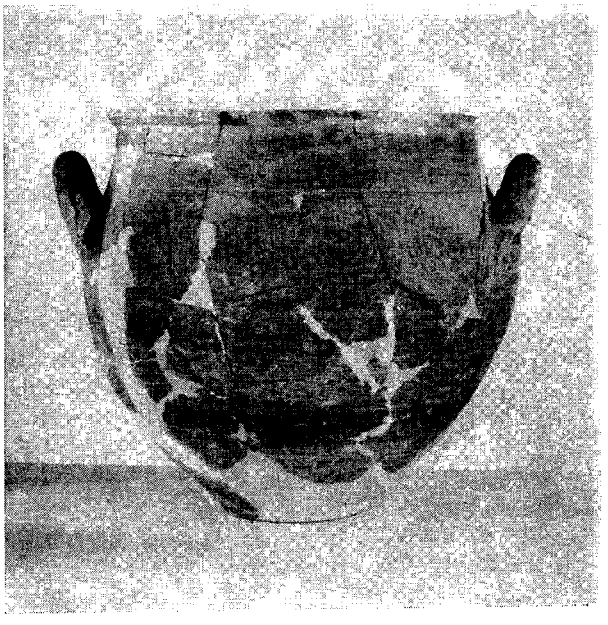

Fig. 3 — Un vase de la nécropole géometrique au dessous de l'Agora.

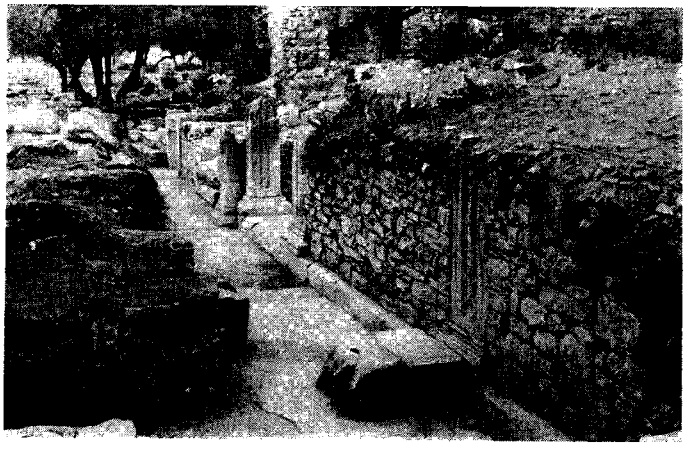

Fig. 4 — L'Agora romaine, côté Est: la porte monumentale.

Fig. 5 — A gauche, la tour Sud - Ouest de l'enceinte du IVe siècle; à droite, vue extérieure du côté Ouest du Bouleuterion.

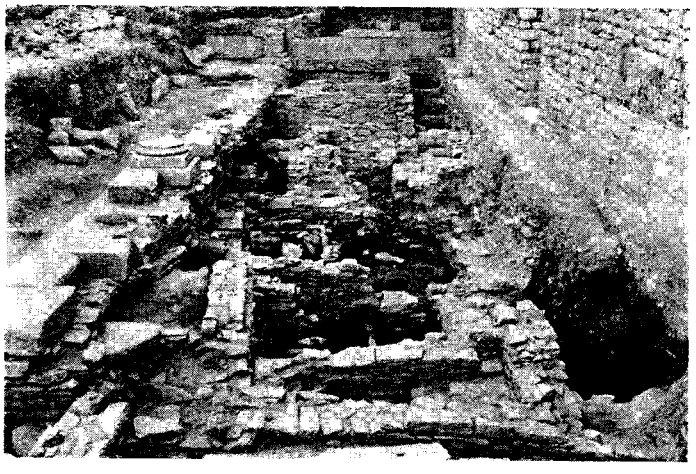

Fig. 6 — Sanctuaire d'Artemis Astias: vue d'ensemble de la fouille devant les exèdres d'Artemis et d'Aphrodite.

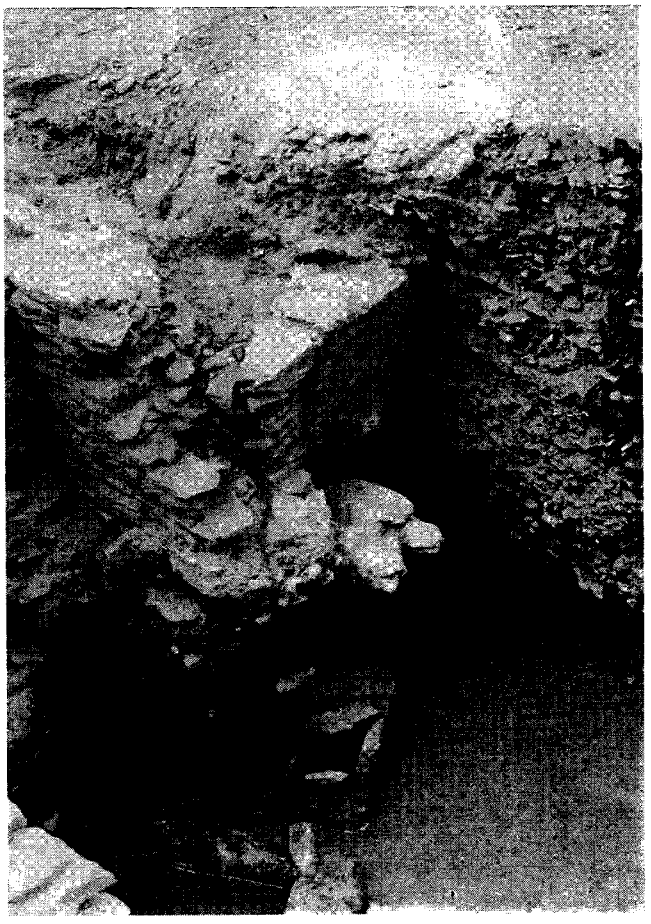

Fig. 7 — Sanctuaire d'Artemis Astias, extremité Est: découverte de trois tombeaux préhistoriques au dessous de murs mycéniens.

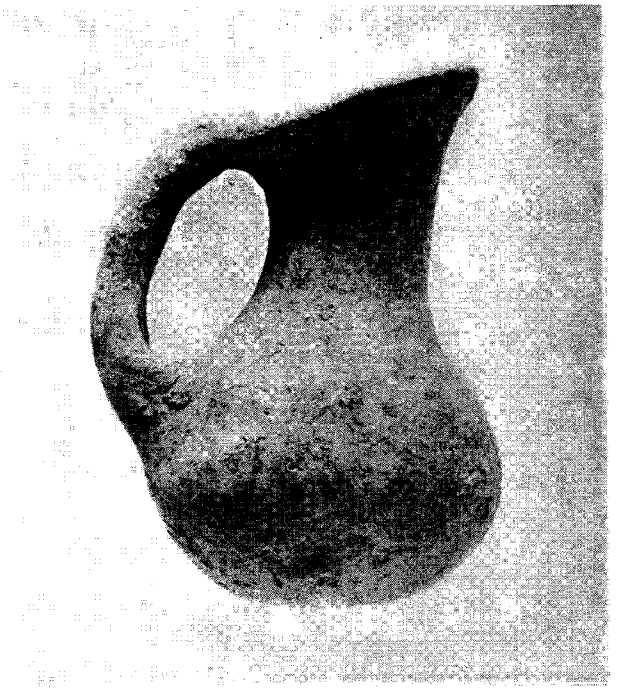

Fig. 8 — Un vase préhistorique (du Bronze Ancient) d'un toumbeau de la couche inférieure de la fouille au dessous de la stoa d'Artemis Astias.

EXCAVATIONS AT KNIDOS, 1971

Prof. IRIS CORNELIA LOVE

The fifth season of Long Island University's excavations at Knidos were conducted in 1971 with the gracious permission of the Department of Antiquities of the Ministry of Education at six old sites: the Lower Theatre, Street Junction "A", the Doric Stoa, the Temple of Dionysos and Byzantine Church "C", the Houses East of Stepped Street Seven, and the Monopteros of Aphrodite Euploia, and at two new ones: the Temenos of Demeter, and an area northeast of the Trireme Harbor.

LOWER THEATRE

Further study of the visible remains of the Lower Theatre was carried on with the view to completing work for its final publication. Limited excavation was undertaken in the area of the stage building, the western parados, and the eastern and western entrances to the uppermost rows of the cavea[1].

The cavea was presumably laid out and constructed during the Hellenistic period[2]. In its original plan the cavea was divided horizontally by two diazomata. The audience could enter the theatre by any of six entrances. The orchestra could be approached from the east and west by means of ramps leading past the parados[3]. The central part of the theatre was reached through the east and west vomitoria. A colonnaded street lay to the east of the eastern vomitorium. Staircases in the cavea led up and down to the seats. But access to the upper seats was gained only from the rear of the cavea by a ramp leading upwards from the street on the western side, although the aisle was on a level with the road on the east.

The original scheme was modified. The west wall which retained this section of the cavea, as well as the western vomitorium, were rebuilt, presumably because this area of the theatre had suffered a partial collapse (perhaps due to an earthquake.) Both the event which caused its destruction, as well as the repair, may still be dated during the Hellenistic period, because no mortar was employed in the repairs.

Other changes included the revision of the entrances at the northeast and northwest end of the cavea. Also, a raised platform/chamber was added at the center-rear of the cavea. Furthermore, the insertion of a rough stone platform in the upper diazoma provided access for the first time between the seats in the upper section and those in the two lower sections. With this platform it became possible to climb over the wall which had previously separated the uppermost section from the rest of the cavea. For some as yet unknown reason

[1] For previous discussion, plans, and photographs of the Lower Theater, cf. *AJA* 73 (1969) 218; *Turk. Ark. Derg.* 17: 2 (1969) 125-126, 136, fig. 12; AJA 74 (1970) 151-152; pl. 37, fig. 2; pl. 38, figs. 7, 8; pl. 39, figs. 9, 10.

I am very grateful to Mr. Henry Hurst, the 1971 Asistant Field Director, and to architect, Miss Sheila Gibson, for their astute observations and ideas which form the basis for a great part of this discussion.

[2] See *AJA* 74 (1970) pl. 37, fig. 2; pl. 38, fig. 7.

[3] See *AJA* 74 (1970) pl. 39, fig. 10.

the northern section was further modified when some of its aisles were blocked at their northern ends.

The western entrance which passed by the southwest parados wall was embellished by the addition of a colonnaded vestibule already noted and described by Newton[4]. To the north of this colonnade a structure of uncertain character was added to the west cavea wall. Furthermore, the western cavea wall was extended northwards. A white mortar rubble used in the construction of all these modifications and added features suggests a date in the Roman period.

The stage building as it is presently preserved appears to be entirely Roman in date with the possible exception of a section of the most easterly north - south vault which lies beneath the stage building. Mortar rubble construction was used in the walls of the stage building (fig. 1). The bolstered ashlar blocks employed externally on its east, south, and west walls are clearly re - used[5]. It is tempting to think that they may have been taken from an earlier stage building, perhaps of the Hellenistic period, which may have originally occupied the place of the later Roman structure.

The Roman stage building seems to have incorporated a *scaenae frons* from the beginning. There are suggestions that in its early period it may have sported a wooden stage floor. Subsequently, however, a marble slab floor was added at a slightly higher level and was supported by three north-south and one east-west vaults.

A group of human skeletal remains, including a skull, was uncovered in one of the rectangular recesses of the stage building. Fragments of pottery were also recovered which were found mixed with the bones. Apparently parts of the stage building had been used for interment.

[4] Sir Ch. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* (London 1865), pp, 452, 453.

[5] *AJA* 74 (1970) pl. 39, fig. 9.

DORIC STOA

The excavation of the Doric Stoa under the supervision of Richard Keresey was limited[6]. Two trenches were laid in the eastern section in an effort to locate the foundations or cuttings in the bedrock for the interior colonnade. We had also hoped to retrieve some evidence which would indicate its order.

The first objective was achieved. In one instance the foundation blocks for a column were recovered, and in the other trench cuttings in the bedrock at the interval determined last year (6.20 m., center - to - center) were also unearthed.

However, only a fragment of a base which could belong to either the Ionic or Corinthian order was discovered. An interior Corinthian colonnade would be unusual for this period, therefore we are tentatively suggesting that the stoa should be restored with the more canonical Ionic order[7]. The area surrounding the Doric Stoa should be stripped prior to a final publication of this monument. Hopefully, architectural fragments belonging to the interior colonnade will be found. There is, however, the possibility that the entire inner colonnade was removed. Professor Homer A. Thompson kindly pointed out that the entire inner colonnade of the Middle Stoa in the Agora at Athens was robbed.

A third trench was laid at the southwest corner of the visible step cuttings at the south of the stoa. The cuttings, as they are preserved, give the impression that the steps terminated and turned northwards instead of continuing to the western end of the stoa. The foundations of the western

[6] For previous discussion, plans, and photographs of the Doric Stoa, cf. *TurkArkDerg* 16:2 (1967) 135-136, 144, fig. 5A; 152, figs. 27, 28; *TurkArkDerg* 17: 2 (1969) 124, 134, figs. 8, 9; *AJA* 72 (1968) 138, ill. 2; *AJA* 73 (1969) 216; *AJA* 74 (1970) 149, 151; pl. 38, fig. 3; *AJA* 76 (1972) 63-64, 62, ills. 1, 2, 181, pl. 15, fig. 2.

[7] In *AJA* 76 (1972) 64 we suggested that because of the lack of Ionic elements, perhaps the interior columns were Doric.

end were uncovered in 1970. Evidence uncovered in this trench proved that the steps indeed continued as they should.

The finds from this area this summer were few, but one of them is noteworthy: a bronze coin with a countermark bearing the head of the Knidian Aphrodite Euploia (fig. 2). Another one similar to this was found in the sanctuary of Aphrodite which is discussed below (p. 22).

AREA TO THE NORTHEAST OF THE TRIREME HARBOR

A new area to the northeast of the Trireme Harbor was excavated successively by Miss Lindsey Folsom, Miss Marie Keith, and our Commissioner, Bey Mehmet Yılmaz, who kindly and generously recorded this site during the last few days of excavation[8].

The remains of a small Byzantine church had been noted earlier by us along with elements of a Doric building. Clearing and excavation revealed that the church (referred to now as Byzantine Church "D") was built on and re - used blocks of a late Hellenistic monument (fig. 3). The columns employed in the Hellenistic building were heart - shaped and Doric in order (figs. 4, 5). They were re - used in the church along with other blocks and fragments of the superstructure of the Doric building. Triglyph blocks are visible in the east and southeast walls of the central apse (fig. 6).

The church, which is now only partially uncovered, is oriented east - west and originally consisted of a nave, two aisles, a central apse with a synthronous preserving four of the marble steps, and a narthex with steps leading up to it. A baldechino, chancel screen, and an *opus sectile* floor in the chancel probably belong to the earliest period (figs. 7, 8). Fragments of porphry and laconian and white marble make up the *opus sectile*. Several patterns are discernable including six - pointed stars (the Star of David?). Subsequent developments included the addition of an apse to the east end of the south aisle (fig. 9) and a large chamber with an apse at the east end of the north aisle (fig. 10).

A skeleton was uncovered in the northeastern apse (fig. 11). The skeleton is probably of recent date. It lies outstrecthed with its skull oriented to the west well above the destruction layer visible in fig. 12. No funeral furnishings were discovered which points perhaps to a Christian burial.

Part of a Roman building with a mosaic floor was excavated to the west of the church, while to the south a series of monument bases had been re - used as covers for a drain (fig. 13).

Thirteen marble slabs bearing inscriptions were found re - used in the church. The most rewarding of these was a series of ten which had originally belonged to a circular building or an exedra. (The foundations of a round building constructed with concrete have been noted in the area to the northeast of the church on a higher terrace south of the Doric Stoa. If our permit is renewed for 1972, our plans include the investigation of this structure.). These slabs had been quite logically employed in the outer wall of the apse. (fig. 14).

Mr. Mark Hassall, who has been at Knidos for the past four years (two of them as my Assistant Field Director), is now working on these inscriptions (and others from Knidos). In a preliminary note to me he suggests that "three of the thirteen are short texts and present no difficulties or obvious points of special interest... but these ten slabs are more closely connected than subject matter, and appear actually to have belonged to the same inscribed monument or inscribed wall."

Concerning the ten slabs Mr. Hassall continues, "This series of inscriptions records honours paid by the Demos of Knidos to Theupompus and members of his

[8] For a brief summary of this new site see *AJA* 76 (1972) 181.

family because of their services to the state. The most valued service rendered by Theupompus and his two sons was the undertaking of an embassy to Caesar in Rome which resulted in a grant of freedom and exemption from tribute ... for the city. This was confirmed by a treaty of alliance... the text of which in part survives sworn to by both parties on the sixth day before the Ides of November, probably 45 B. C..... The ambassadors from Knidos to Rome on this occasion were Theupompus and his two sons all three of whom are mentioned here".

Mr. Hassall translates column I as reading (The people of Knidos) honored Gaius Julius Theupompus, son of Artemidorus, with the greatest honours, because in peace and war he so acted in word and deed with respect to the needs of the state that the inhabitants of Knidos were preserved in a free condition and govern themselves in an autonomous and democratic state (sacred) to the gods" (fig. 15).

Mr. Hassall calculates that these ten slabs which are so important for the history of Knidos are part of a group of at least twenty. Hopefully, further excavation may bring these or at least some of them to light.

A number of architectural fragments of the Corinthian order were discobered in a trench to the south. The rinceau decoration and modillions are fairly well - preserved (fig. 16). To the north of this trench in an area unavailable for excavation was an outcrop of bedrock which had been cut to form a rectangle. This may have formed the core of a temple podium. It is tempting to think that the fragments of Corinthian superstructure may have once decorated a temple situated on top of the cut bedrock (fig. 17).

Decorated capitals, puilvini, and columns belonging to the Byzatine Church "D" were also recovered. (fig. 13).

STREET JUNCTION "A"

The second season of excavation at Street Junction "A" carried out under Miss Nermin Unsel and Miss Janet Dockendorff, was limited to extending a trench westwards from the 1970 trench 3 [9].

The northeast corner of this trench revealed the northwest section of the Ionic structure excavated in Street Junction "A" last year. Excavation was impeded in 1970 by a modern stone hut which was razed this summer. Our projection of the position of the northwest corner proved to be correct, but its excavation has not added to our understanding of the structure. The meter baulk wich ran roughly north - south through the middle of this monument was also removed. Again, its removal has not provided us with any information which might reveal the function of the Ionic structure.

To the west of the limestone blocks which formed the western side of the building is a small network of Byzantine walls roughly built from re - used blocks, tiles, fieldstones, and mortar. A wall running north - south approximately 2.50 m. from the eastern baulk contained a re - used block with two Byzantine crosses inscribed on it.

Other fragments, stuccoed limestone from a Doric freize, were also incorporated in these walls. Perhaps the source of this building material was the nearby Doric temple of Apollo Karneios to the west. For not only was the superstructure of Apollo Karneios built of stuccoed limestone, but also found re - used in these walls was an inscription, a dedication to Apollo Karneios in honor of a certain Klearchos who had run in the festival of the Karneia (fig. 18). Perhaps this festival was the very one which we know from ancient literary sources Δώρειος Αγώς which brought members of the Dorian hexapolis to Knidos every four years to celebrate games in honor of their patron deity. It is tempting to associate the ancient Dorian god, Apollo Karneios, as the deity in

[9] For previous discussion, plans, and photographs of Street Junction "A", cf. *AJA* 76 (1972) 69-70, 71, ills, 5, 6; 181, pl. 17, fig. 20; pl. 18, figs 21-23.

whose honor these games were held, and his temple as the site where the members of the hexapolis and the athletes congregated.

BYZANTINE CHURCH "C"/TEMPLE OF DIONYSOS

We continued the excavation of Byzantine Church "C" built directly over the foundations of a temple which the Dilettanti and Newton had called the Temple of Dionysos[10].

Numerous additional fragments presumably from the temple were discovered rebuilt into the floor and walls of the church. These discoveries enabled our architect, Miss Sheila Gibson, to reconstruct the order in some detail. Among these fragments were an Ionic capital (fig. 19), two well - preserved bases, a lion's head waterspout (fig. 20), and a frieze block which was incorporated in the exterior wall of the apse, and fragments of a three - fasciaed architrave (fig. 21).

The foundations of the church itself have now been largely uncovered and several building periods can be discerned (fig. 22). (The church measures 39 m. north - south by 19 m. east - west, the width of the temple podium.) Originally the church was a simple basilica of a type common in the Aegean area in the 5 th century with a semiciruclar apse, synthronous, short chancel and nave separated from two side aisles by rows of nine columns, and an exonarthex. One capital, presumably from the aisle colonnade was discovered in the modern wall which covers the south aisle (fig. 23). The style generally supports a date around 500 A. D.

At some time fairly soon after the initial construction, a rectangular room was added to the north of the apse (fig. 24). The walls are similar to those in the church proper. If one assumes that there was a corresponding chamber to the south, the apse was now closed in rectangular walls, a feature recalling churches in Cilicia.

The atrium to the west was probably added at the same time (fig. 25). The walls enclosing it are not entirely uniform in construction, but their thickness is the same in all cases. During this period of construction, blocks from the temple were still available (the atrium is paved with them) and numerous fragments from the colonnade, entablature, and pediment can be found built into the church walls. These fragments are in a good state of preservation (fig. 26).

The atrium in its final state was apparently an open courtyard with low walls and short columns on the north and south (fig. 22). Originally it may have been a true atrium with porticoes on the north, south, and west. This colonnade would not have been continuous but rather connected with solid walls at the western corners. The two western corners differ markedly in construction from the remainder of the walls and seem to belong to the original period of construction of the atrium.

Several dedicatory inscription blocks perhaps from the temple were re-used in the floor of the atrium. A fine marble basin was found in the northwest corner of the atrium *in situ*. A coin of Anastasius dated between 498 and 518 was found in an unsealed destruction layer in the atrium.

The next enlargement of the church was on the northwest flank. This large area, which was originally one room, may have been the diaconicon. As is usual in Greece and the Aegean coastlands this room was located to the north of the atrium and narthex. The area, later divided into four then three rooms, exhibited a number of interesting features. In the room at the east end is a rectangular tank lined with mortar and connected with a drain which runs under the wall and ends in a

[10] This section of the report is taken almost verbatim with a few modifications from the summary of this area prepared by its supervisor for the past two seasons, Miss Marie Keith.

Cf. *AJA* 76 (1972) 68-69, 69, ill. 4; 181, pl. 17, figs. 17-19.

soak - away. Beside the tank is a limestone block which forms a step 27 cm. below the top of the tank. The tank and step were original features of the area. In another room is an enclosure of concentric circles of tiles, an oven. A similar oven was found in the Sanctuary of Aphrodite Euploia to the northeast of the monopteros. A small fragment of an inscription referring to Praxiteles' Aphrodite was discovered in this room (fig. 27).

In the last room on the west a large amount of painted plaster (orange - pink and red and white stripe) was found in a destruction layer.

At some later stage in the construction of the church, two rooms were added on the northeast flank of the church. The first was the area connected with the rectangular room flanking the apse. This area is paved with tiles and has two benches running along its north and south walls. Still later the adjoining room with a pavement of rough uneven stones was added.

To the north of the church complex and connected with it by a wall is a partially paved structure which is roughly oval in shape. Its function is enigmatic. The walls preserved on the west are too slight to support any considerable roof structure. The areas to the east and west of the enclosure are still unexcavated. Excavations here may reveal more of the nature of this structure. It is probably a domestic work area, perhaps a stable.

The destruction of the church may have been connected with the Arab raids of the mid-7 th century. The sealed destruction layer which covered parts of the north flank of the church produced one coin of Phocas dated 607-608 and two of Heraclius dated 613-616 (fig. 28). This sealed and dated layer will hopefully give us a good series of Byzantine pottery shapes and types.

TEMENOS OF DEMETER

The Temenos of Demeter, measuring c. 74 m. east - west by c. 40 m. north - south occupies a terrace on the easternmost side of the city [11]. It is retained by massive polygonal masonry walls on the east, west, and south. The east and west walls abut a sheer rock face on the north. The east, south, and west temenos/terrace walls are all visible for at least part of their length, but sections of the east and south walls are now obscured by Sir Charles Newton's monumental dump. The main entrance to the temenos is marked by two rectangular sill blocks *in situ* set c. 1 m. apart about a third of the way (from the south) along the western wall. This may or may not have been the original entrance.

The temenos had been entriely excavated by Newton in 1858 [12]. This summer a detailed survey and plan of the surviving structures was executed [13]. Our findings to date differ somewhat from Newton's published plan. Unfortunately, several structures recorded by Newton have disappeared; the walls as indicated on his plan do not always run parallel, nor do they meet at right angles, due no doubt to the action of earthquakes. Furthermore, evidence of several walls not recorded by Newton were uncovered [14].

The excavation and survey of the visible walls indicate two major periods which with further study may be subdivided. There is definitely a suggestion of later phases in the second phase.

The polygonal terrace retaining walls on the east and south and southern section of the western wall belong to the earliest period. Another major wall traceable for 28 m. running east - west joins the western terrace wall just north of the entrance. This wall acted as a retaining wall for

[11] This area had already been noted and described by the Society of Dilettanti, *Antiquities of Ionia* (London) III 2ff, V, 22.

[12] Cf. Newton, II, 426ff.

[13] I would again like to thank Henry Hurst for his summary of this area based on the notes of its supervisor, Mr. Richard Hodges.

Also, cf. *AJA* 76 (1972) 181.

[14] Newton, pl. LIII. Cf. fig. 29.

higher ground to the north of it. (These walls are antedated by the presence of late Megarian bowl sherds in tips contemporary with the construction of the southern wall.) The depth to which this wall was found to have a face in its south side suggests that initially the ground level here was considerably lower to the south of the wall than to its north. In the center of the temenos, however, the surviving eastern end of this same wall consists of only a single course on a level slightly lower than the top of the wall at the western end. Here, therefore, the original ground level south of the wall was presumably the same as or higher than it now is. This would mean a considerable slope upwards from the suggested level near the western wall. Access to the center of the temenos must then have been by a ramp or steps, if the temenos entrance was in the first period where it is now. The entire extant of the temenos walls has not been excavated, but nothing as yet indicates an entrance earlier than the one in the western wall.

Two walls, one running east - west at a distance of c. 4.5 m. from the southern terrace wall and the other running north - south at the same distance from the western terrace wall and joining the first wall at right angles are amongst structures which belong to the latest period. Inasmuch as they seem to relate to the main entrance perhaps there was a small colonnade decorating the entryway.

The other features which belong to the second period are the following: the rebuilt northern section of the western retaining wall and buildings 1 and 2. Building 1, of substantial construction, may be part of the substructure of a small temple. The walls of period two are characterized in part by mortar rubble consruction of the Roman period. Although, unfortunately, one cannot be absolutely certain of the provenance of the majority of Roman glassware, pottery, and lamps excavated by Newton, one must take into consideration this mass of Roman material in suggesting a chronology for these walls. Although I have not yet been able to study these finds first - hand, from Newton's publication the material would appear to date from at least the first to third centuries A. D. This summer we found sherds and lamps dating from this period.

Newton, according to his report, systematically removed three feet of earth from the entire terrace precinct, digging at times as deep as nine feet below the surface. Thus, unfortunately, the various floor levels and strata associated with the structures described by Newton were destroyed. The extent of Newton's excavations were clearly indicated by the low surviving ground levels, especially in relation to walls supporting the proposed colonnade. He also excavated outside the terrace walls around the precinct without great success. No ancient remains of any sort, except a drain pipe, were recovered.

Judging from Newton's publication and from our initial excavation there appears to be one area in the northwest corner of the temenos that may be undisturbed. Newton says that further progress in this direction was barred by immense masses of rock. It is under this scree that at the termination of the excavation this fall we uncovered two walls not shown on Newton's plan (nor yet on our own.).

The finds from the temenos are few: potsherds and lamps of the Hellenistic and Roman periods, a marble votive breast, and a most intriguing surprise: a terracotta copy of the Knidian Aphrodite was found in the trench at the southeast corner at a depth of c. 2.50 m. (fig. 30). The statuette is the first of its type recorded to have been found at Knidos. It is ironic that this same temenos would become the eventual resting place of the head of the original Aphrodite Euploia by Praxiteles.

HOUSES EAST OF STEPPED STREET SEVEN

Stepped Street Seven running north-south was completely uncovered up to the

first intersection with an east - west street (fig. 31)[15]. The steps and landings were constructed from masonry in some areas and in others handsomely cut our of the bedrock (fig. 32). The east - west street also partially cut from bedrock intersects the north - south street at right angles and runs directly behind the Roman house (fig. 33). A drain was cut through the bedrock of the landing at the intersection of the two streets, as well as a number of rock - cut steps (fig. 34).

East of the north - south stepped street the Hellenistic House I was completely excavated (fig. 35). The internal mud-brick partition walls which had been constructed on stone foundation courses (fig. 36) were decorated with painted stucco and preserved at times to a height of more than 3 m. (figs. 37, 38). A threshold block was found *in situ* complete with a lead door pan in one room (fig. 39).

Another room contained a small pithos sunk in the ground in front of a blocked doorway to the west of a rudely constructed drain (fig. 40).

Sheila Gibson drew axonometric projections of Hellenistic House especially to demonstrate the relationship between it and the later Roman House to the north (figs. 41, 42).

The presence of a portico in the Roman House above and adjacent to the Hellenistic House suggests that the area once occupied by Hellenistic House had been levelled, perhaps for a garden and/or to give an unobstructed view of the Aegean and neighboring Greek islands (fig. 43). Whatever the reason, no architectural structure was ever built on top of the area. This blessing do doubt preserved the delicate mud - brick partition walls and the very fine wall paintings and architectural stucco, more of which were recovered this summer.

A detailed reconstruction of the decorative scheme of wall paintings should now be possible[16]. Preliminary studies indicate that there was a dado painted black, followed by a drafted yellow (figs. 44, 45, 46). This second register was set off by painted lesbian cymatia. There then follows a continuous meander pattern. Next, the main freize which alternates panels of figured scenes with panels imitating marble veneer. This is surmounted by a continuous guilloche pattern and then by a continuous freize of eroti running amongst buds and tendrils chasing birds (fig. 47).

Fragments of the stucco wall paintings which decorated some of the corners of the rooms were recovered (figs. 48, 49). These will hopefully give additional clues to the ulimate reconstruction.

Insights into the technique of the Knidian master stuccoers were given by a number of fragments which clearly indicated different layers. (fig. 50).

As in the past years fragments of stucco imitating architectural orders were recovered. A number of fragments still preserved colors. Parts of the Doric capitals and frieze were discovered. The triglyphs were painted a vivid blue, apparently a traditional color for triglyphs; the fillets, red (fig. 51). An elevation and profile of this order was executed by Miss Catherine Ward - Perkins (fig. 52). Ionic fragments were retrieved and for the first time pieces

[15] For previous discussions, plans, photographs see *AJA* 73 (1969) 218; pl. 61, figs. 21, 22; pl. 62, figs. 18, 19.; *TurkArkDerg* 17:2 (1969) 126; 136, figs. 13-15; 137, figs. 16-18; 138 figs. 19, 20; 139, figs. 21, 22; 141, fig. 26; *AJA* 74 (1970) 152; pl. 39, fig. 11; *AJA* 76 (1972) 65-68; 66, ill. 3; pl. 16, figs. 8-13;pl. 17, figs. 14-16; *AJA* 76 (1972) 181; pl. 40, fig. 28.

This site was under the excellent supervision of Mr. Timothy Tatton - Brown.

[16] Work on the reconstruction and eventual publication of these important wall paintings was begun in Bodrum this spring by Miss Catherine Ward - Perkins and Mr. Timothy Tatton - Brown. The results of this study were not available at this writing. However, Professor Gladys Weinberg has kindly informed me by letter that examples that she has excavated in Israel are similar to some of the Knidian examples. Also, cf. Theodor Wiegand and Hans Schrader, *Priene* (Berlin: George Reimer) 1904, 308-319; figs. 332, 337 a, b.

of a Corinthian order (fig. 53). Little lead wires formed the matrix of the acanthus leaves around which the stucco was moulded (fig. 54). A reconstruction and elevation of this order was also drawn by Miss Ward - Perkins (fig. 55). We hope that comparison of the profiles of these mouldings with other preserved examples of monumental architecture may help to give us a date for their execution.

Included amongst the finds from this area is a handsome fragmentary terracotta statuette (fig. 56). The contraposto position of the torso is somewhat reminiscent of the Diadumenos[17].

More rooms to the north of the Hellenistic House, that is rooms of the later Roman House, were cleared (fig. 57). Blocked doorways gave evidence of a number of changes in plan (fig. 50).

Amphorae identical to those found last year were discovered *in situ* (figs. 59, 60). These give further evidence for a *terminus antequem* for the structure. The amphorae may be dated 3 rd to 4 th centuries A. D. by comparison with examples from the Athenian Agora[18].

MONOPTEROS OF APHRODITE EUPLOIA

One of the first tasks we undertook this year was to completely clear the baulks around the podium, primarily in search of architectural fragments of the superstructure (fig. 61)[19]. To the west of the podium under the roughly one meter wide baulk separating trenches 3 and 11 on the east from 16, 24, and 33 on the west we uncovered a series of stuccoed limenstone monuments, perhaps bases or small altars running north - south (fig. 62). Four and possibly six of these bases share a common foundation which abuts the eastern wall of the so - called treasury (excavated last year) (fig. 63). The remains of four of these six survive to heights of c. 30 - 80 cm. above bedrock. A fifth base is indicated by the limestone - stucco remains at the southern end of the foundation, and room exists between this one and the next base to the north for a sixth.

The bases are unfortunately so badly weathered that it is difficult to determine with accuracy their original apperance and size. They seem to be roughly of similar dimensions, set up in pairs, resembling blocks with base mouldings.

The common foundation is composed of fieldstones, dirt, and mortar. It measures c. 7.50 m. north - south by c. 80 cm. east-west (measuring from the outside face of the foundation on the east to the treasury's east wall.) The height of the foundation gives a clear indication of the ground level around the podium at the time the bases were visible. Judging from this information the ground level would have been c. 15 cm. above the podium's base moulding.

Some of the stucco that survives on the northernmost base is drafted on the east facing the monopteros. Although the back of this and three others preserves stucco, the backs were clearly not meant to be seen, as they are flat in comparison to the "moulded" eastern side.

To the south of these bases is another which stands alone resting simply on earth and gravel. This, too, is stuccoed limestone. Roughly cube - like it measures c. 74 cm. square by at least 60 cm. in height. The stucco on this base is well preserved - it even shows traces of a dark, black - purple stencilled band (c. 20 cm. wide) which goes horizontally around the block near what was probably the top. The paint survives in spots on all four sides. And on the north side of the northeast corner there is also a vertical band of the same color and width which begins at the top of the

[17] R. A. Higgins, *Greek Terracottas* (London: Methuen) 1967, 51, fig. E.

[18] Cf. *AJA* 76 (1972) 67; 67, n. 17; pl. 16, fig. 13.

[19] For previous discussion, plans, photographs, see *AJA* 74 (1970) 154-155, 170-171; 150, ill. 3; pl. 40, fig. 22; pl. 47, figs. 37, 38; *AJA* 76 (1972) 70-76, 181; 73, ills. 7, 8; 74, ill. 9; pl. 18, figs. 24-26; pl. 19, figs. 27-31; pl. 19 figs. 32-37; pl. 40, fig. 29.

horizontal band which it meets at a right angle.

One of the most interesting finds from this baulk clearing (fig. 64) was 30 from trench 3, layer 2 a coin with a counterstrike of the Knidian Aphrodite's head. A coin similar to this one was found at the Doric Stoa (see fig. 2) Both of the heads depicted, as well as the Knidian Aphrodite head shown on yet another coin found on a terrace below the monopteros, the unusual hairstyle of Head 1314 in the British Museum (the head which I believe is the original head of the famous Praxiteles' statue): that is, the hair is pulled down obliquely over the ear and continues until it terminates in a bun placed low on the nape of the neck.

The only architectural fragments were recovered on the western side of the podium (fig. 65). The stuccoed - limenstone Corinthian capital was completely cleared. The side which rested in the baulk is better preserved than the side we exposed last year, In the southern baulk of trench 3 we found fragments of a stuccoed collumn. Although it was impossible to obtain a true diameter, it appears to have been c. 60 cm. On the underneath of one of these fragments the letters AΦ were roughly scratched in the limenstone.

Also in search of architectural fragments which appeared to be sticking out of the northern baulk of 1970 trench 16 we layed a trench to the north of trench 16. Although the limenstone fragments we cleared were too amorphous to understand, we did retrieve a fragment of a marble statue base or altar and 147 an early? handmade votive gift: a clay disk with perhaps representations of two snakes flanking a circular loaf of bread (fig. 66).

To the north of the monopteros we removed the baulk between 1969 trenches 5 and 6. One of the major aims here was to keep a very careful record of what came from the foundation ditch cut into the bedrock around the podium. On the east we removed the baulk over the strairs (fig. 67). To the north of this operation clearing the northeast section of the podium revealed a crack in the drum which is in line with the one found at the southwest section of the podium last year (fig. 68). The direction in which the crack traveled across the podium was noted last year and is now clearly visible after the careful cleaning (fig. 61). The line of this northeast - southwest fault also appears in the Byzantine structures (houses?) to the northwest of the podium (fig. 69).

Meticulous cleaning of the podium revealed at least three periods (figs. 61, 70). Lying partially underneath one of the *in situ* stylobate blocks on the northern side of the monopteros there is a fragment of one limenstone column drum (fig. 71). Furthermore, a second fragmentary column drum may be noted in the packing close to another stylobate block on the northwest side. These fragmentary limestone column drums are of the same dimensions as the stuccoed drums found with the stuccoed Corinthian capital and stuccoed architrave block. We had noted at least two more similar column drum fragments with cuttings in their upturned surfaces in the packing which are roughly in line with the step. It is tempting to connect these limestone architectural members with an earlier round building of similar dimensinos which may have preceded the present monopteros near or on its present site. If there were an earlier round building it may have served as the original monopteros for the Aphrodite.

The second building period is represented by the present marble podium. The third stage occurred with the introduction of mortar. This mortar period came after the podium was cracked, for mortar has been used to fill in and repair the gap caused by the crack.

Immediately to the west of the podium we removed all of the baulks covering the so - called treasury and the Athana altar (figs. 63, 72). Within the antae of the treasury we found a posthole which

is in line with two more to the west. They presumably predate the construction of the treasury.

Cuts in the bedrock in this area reveal that an earlier monument preceded both the Athana altar and the Rectangular Shrine. Further excavation here will hopefully clarify the relationship between the earlier cuts to the standing structures.

One of our finds from this area was a terracota head of a woman dating from the first half of the 4 th century B. C. (fig. 73).

We continued the excavation of the Rectangular Shrine directly to the west of Athana altar. We now have the full internal measurements: c. 3.15 m. north - south by c. 5.80 m. east-west. Just to the east of the Rectangular Shrine's western extent we uncovered, in topsoil, in close proximity, four marble arms varying in size from larger than life to as small as a finger. Perhaps these were votive gifts.

The southwest corner of the Rectangular Shrine remains to be cleared. Hopefully, the process will provide us with material for dating this structure.

South of the treasury and 1970 trench 33 we excavated an area against the terrace wall and southeast of the temple podium which contained several layers of packing for the terrace retaining wall (fig. 74). A terrace wall, or large stone packing for a terrace wall, predating the present one was seen here for the first time below the packing of the present wall but running in a slightly more northerly direction.

Amongst the most interesting objects from these trenches were a series of bronze objects: belt buckles? and fibulae. The majority of the bronze fibulae were of a simple arc form. The sahpe of the arc differs at times. They were generally formed of wire with the pin, spring, and catch intact. Several series of fibulae were found deliberately linked together (fig. 75). From this fact one might propose that they were votive gifts and rather suitable ones for a female deity[20]. These fibulae have been dated as early as sub - Mycenaean by Blinkenberg[21] but no later than c. 600 B. C[22]. Another form of fibula (fig. 76), a semicircular bow with two reels on either side of a central knob, also finds its parallel from the Sanctuary of Artemis Orthia[23].

Moving across the sanctuary to the east we stripped the remaining area between the podium and the terrace wall. In the extreme west end of this trench we found, re - used in a later wall, theree fragments of draped marble statuary. Two of these fragments joined (figs. 77, 78).

To the east we extended 1970 trench 11 to the south - again to clear the area

[20] Christian Blinkenberg during his excavations of the Sanctuary of Athana Lindaia at Lindos found identical fibulae. Out of 87 examples 14 were found "deux a deux, accrochees l'un dans l'autre, d'autres ont forme des chaines..." *Lindos* (Berlin) 1931, I, 84; pl. 7, nos. 93, 94.

It is worth noting that Lindos formed part of the Dorian Hexapolis with Knidos and that an altar bearing the inscription ATHANA has been excavated not far from the deposits of fibulae.

Furthermore, identical fibulae were found Payne in the Temenos of Hera Lemenia at Perachora. Cf. Humfry Payne, *Perachora* (Oxford) 1940, I, 169; pl. 72, 1.

Also, Droop found indentical examples dedicated to Artemis Orthia. Cf. J. P. Droop, "The Bronzes", in R. M. Dawkins, *The Sanctuary of Artemis Orthia* (London: The Society for the Promotion of Hellenic Studies) 1929, supp. paper no. 5, 198; pl. LXXXII, E.

Also, identical fibulae were excavated in the Sanctuary of Hera at Argos. Cf. Herbert Fletcher de Cou, "Bronzes of the Argive Heraeum", in Charles Waldstein, *The Argive Heraeum* (Boston) 1905, II, 241; pl. LXXXV, 827, 829, 830, 833.

These fibulae seem, therefore, to have been deemed acceptable gifts for female divinities,

[21] Cf. Christian Blinkenberg, *Fibules Grecques et Orientales*, XIII, pt. 1, X, 1 f, fig. 217; X, 1 G, fig. 218. Blinkenberg classifies this type as sub - Mycenaen.

[22] Payne, *op. cit.*, 198. Writing about this identical type of fibula Payne describes them as being "found with geometric pottery, and there is hardly a type that was not found with sherds of Laconian I. That is to say the types begin in the Geometric age and continue slightly behind it. Yet the bulk of them do not seem to have outlasted the period covered by the presence of Proto - Corinthian pottery..."

[23] Cf., Droop, *op. cit.*, 198-199: pl. LXXXIV, N.

to the terrace wall (fig. 79). It was here, near the terrace wall that we began to find a number of superb terracottas. They continued to appear in three subsequent trenches laid along the terrace wall to the east. (We are now speaking of an area southeast of the podium). The greatest concentration of these terracottas was found in the western section of trench 64, layer 4, c. 50-90 cm. below the surface. The fragments, notable for tehir wide variety in type as well as size date from the Archaic through Hellenistic times. Most of statuettes were simple figures. Many were heads of young beautiful women at the zenith of their beauty (fig. 80). One group might represent the birth of Aphrodite aided by a Hora or one of the graces (fig. 81). Other deities, such as Hermes, Artemis, and Cybele are recognizable. It seems clear that most of these statuettes, if not all, are local products. Therefore, with this large and varied group we would like to introduce a new school of coroplastic sculpture, the Knidian school.

The fibulae and the group of terracotta statuettes would indicate that the site of the Sancturay of Aphrodite had a long and continuous history.

To the north of the podium we continued excavations of the Byzantine complex begun in 1969 and 1970 (fig. 82)!.. Direcetly to the northeast of the monopteros we have unearthed a hypocaust system with an intact plaster floor supported by pillae. The southern wall of this room contains a step block from the podium. Therefore it dates post the destruction of the monopteros.

About five meters to the east of the hypocaust, trench 41 contained other later walls which may form part of a domestic area: an almost intact tiled oven (similar to one found at Byzantine Church "C"/Temple of Dionysos) was found sitting on bedrock. Excavation of the area between the "kitchen" and the bath will hopefully reveal the relationship of these two areas. The size of the limestone destruction level in both of these areas would suggest a second storey.

Other work carried out on this terrace included further excavation of the altar (fig. 83). Work here is now waiting for a wall above the alter to be planned before it can be removed.

We also set out trench 35 to find a temenos gate. Although we found only later walls, one of the north - south walls did contain an inscription which Mr. Hassall is now working on. Here, as elsewhere, we also found cuttings in the bedrock for structures predating what is now standing. A minute and careful cleaning of all earth in the bedrock might an intelligible plan of the eralier constructions on this site.

Further excavation of the intermediate terrace below the Sanctuary of Aphrodite revealed the existence of parallel rows of enigmatic theater - like seats (fig. 84). The seats are constructed of conglomerate blocks and appear to be part of a single scheme. At least four rows are preserved; cuttings in the bedrock would seem to indicate that originally there may have been more (fig. 85). Access to this area was by small stepped aisles of which two are preserved.

Excavation was continued on the terrace below the Sancturay of Aphrodite. Trial trenches laid across its center (fig. 62, 67) indicated that it may have been in large part an open area with promient remains of structures at the north end (fig. 86). A monumental building of the Roman period was partially excavated in the northwestern section (fig. 87). This rectangular building is oriented east - west. One entered on its eastern side, seemingly through a colonnaded portico into a large chamber (fig. 88). This room was decorated on its interior northern side with niches. From here one passed into a smaller chamber on the west. A large fragment of an over - life - size marble statue was found re - used in an interior cross wall which had been added during a later pe-

riod. Evidence was noted for an earlier structure below this building.

Found in this area beneath the monopteros worthy of note wàs a marble fragment of drapery. The underside of the drapery was smooth and has a curvilinear surface (fig. 89). It is tempting to suggest that this inner surface may have been worked to fit over a curving surface, such as a hydria, and that this might be, therefore, a fragment of the drapery belonging to the Aphrodite.

Perhaps the most intriguing discovery of this summer was a small (11.10 m. north-south by 6.70 m. east - west), marble structure located in the eastern section of the terrace directly below the parallel rows of seats. The euthynteria and orthostate blocks are well - preserved on its northeast side (fig. 90) Two handsomely decorated marble blocks, presumably belonging to this monument were uncovered: one is carved with a lesbian cymation (fig. 91), the other with egg and dart and bunches of laurel leaves bound together with a fillet. The structure was further decorated with a continuous marble freize (fig. 92). One of the corner freize blocks portraying dancing girls was recovered having fallen upside down (fig. 93). A number of small, marble statues representing children holding doves and a goose and a young hermarphrodite holding a dove were found in this area (fig. 94).

A bubbling spring with clean fresh water was discovered located between this building and the terrace wall, directly below the parallel rows of seats (fig. 90). Since Knidos already possesses two major theaters, one seating 12,000, another 4,500, as well as an odeion and a bouleuterion, it seems unlikely that these seats served for any of the aforementioned purposes. Furthermore, the seating capacity is not large enough to warrant identifying in with any structure necessary for large crowds. Further the disposition of the seats is not unlike those found in the Sanctuary of Demeter at Pergamon, or Despoina at Lycosoura, or Demeter and Kore at Acrocorinth[24]. I would like to suggest that these seats, the spring (for water was necessary for lustration rites), and the new monument were related to the service of some ritual. Is it possible that these structures were part of the sanctuary where the mystery rites of the Adonaia in honor of Adonis, or the *triopia sacra* in honor of Demeter were celebrated?

[24] I am indebted to Dr. Phyllis Lehmann for drawing my attention to the sanctuaries of Despoina at Lycosoura and the Demeter and Kore on Acrocorinth. For the latter, cf. Ronald S. Stroud, "The Sanctuary of Demeter and Kore on Acrocorinth, Preliminary Report I: 1961-1962", *Hesperia* 34 (1965) 1-24; pls. I, II, figs. 1, 2; Hesperia, 37 (1968) 299-330; pls. 87-89; Nancy Bodkins, *Hesperia* 38 (1969) 287-310; pls. 75-79.

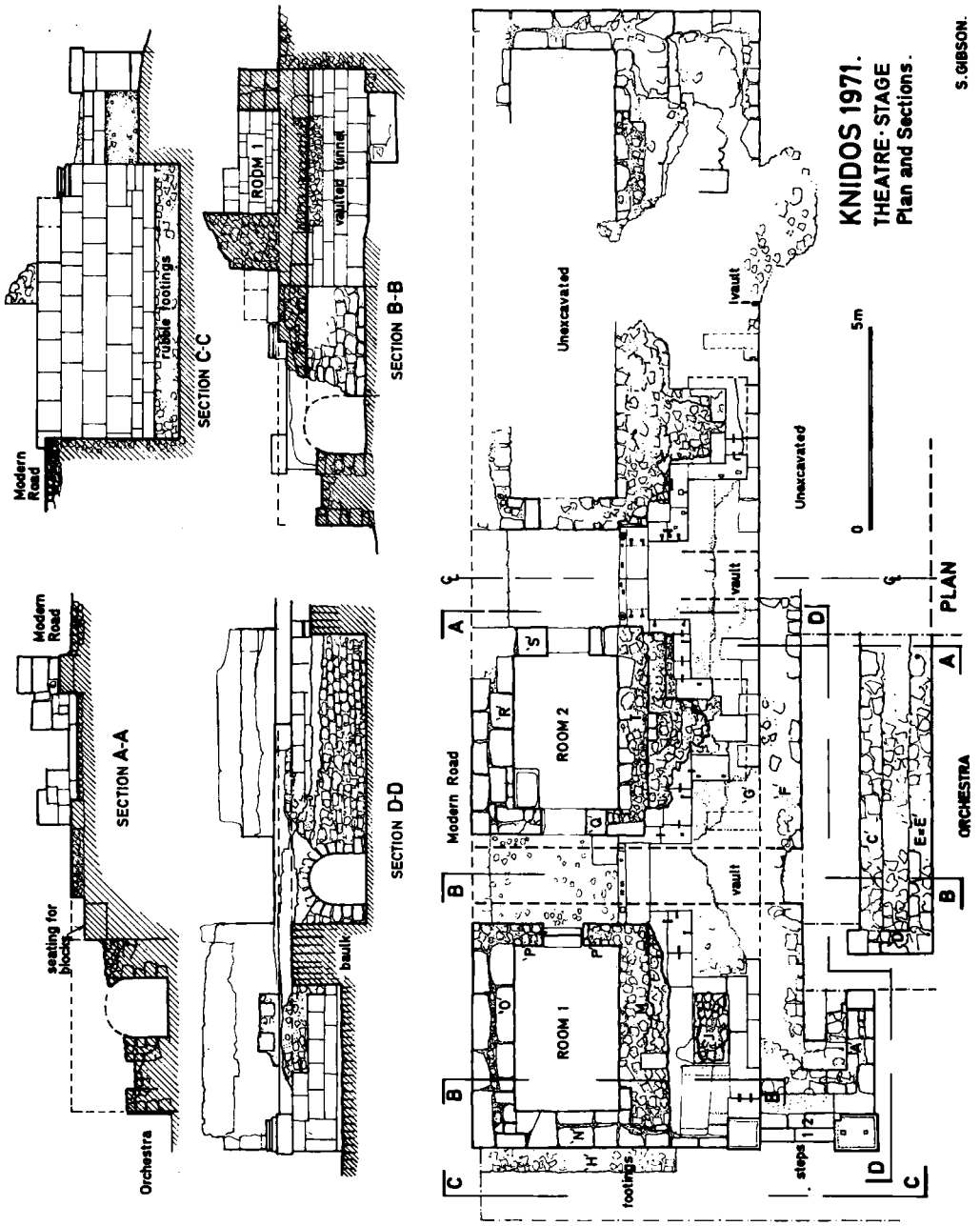

Fig. 1 — Lower Theater: 1971 Plan, sections, and elevations. Executed by Sheila Gibson

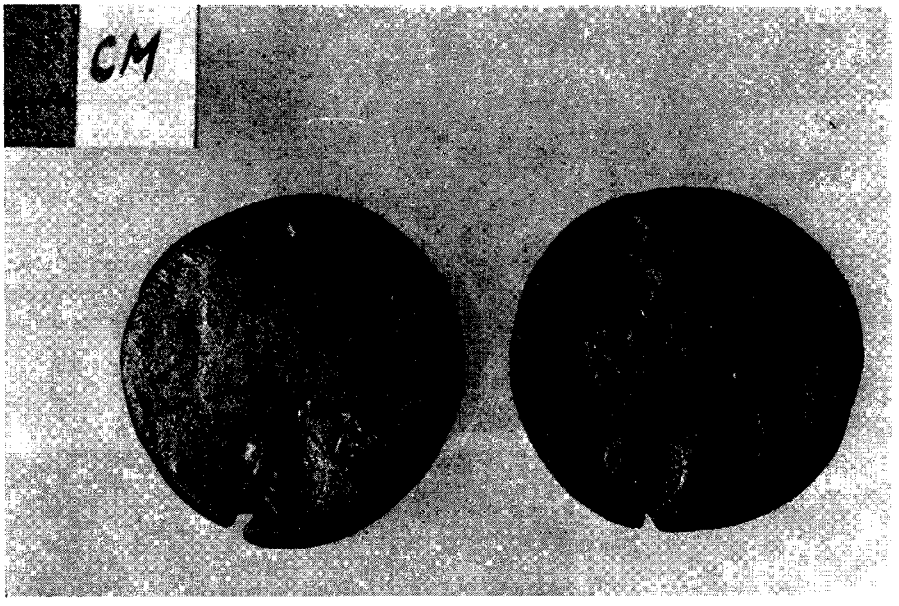

Fig. 2 — Coins with counterstrikes showing the head and hairstyle of the Aphrodite Euploia by Praxiteles. Coin on the left is from the Sanctuary of Aphrodite Euploia on the right, from the Doric Stoa.

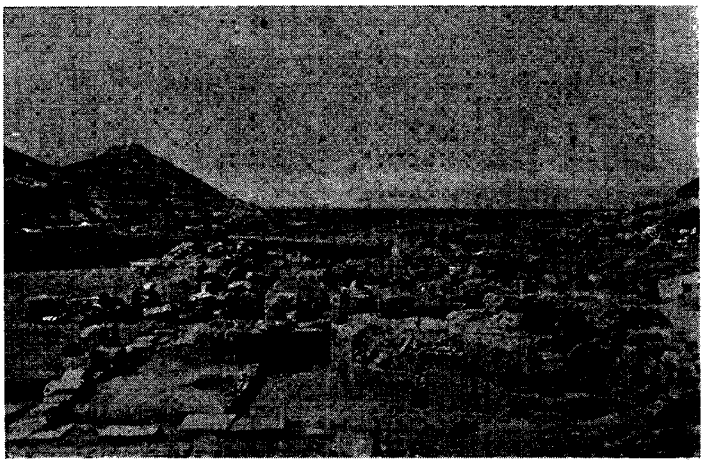

Fig. 3 — Byzantine Church "D": central and southern apses, east to west.

Fig. 4 — Byzantine Church "D": heart-shaped, Doric column drums and capital.

Fig 5 — Byzantine Church "D": heart-shaped, Doric column drums and capital.

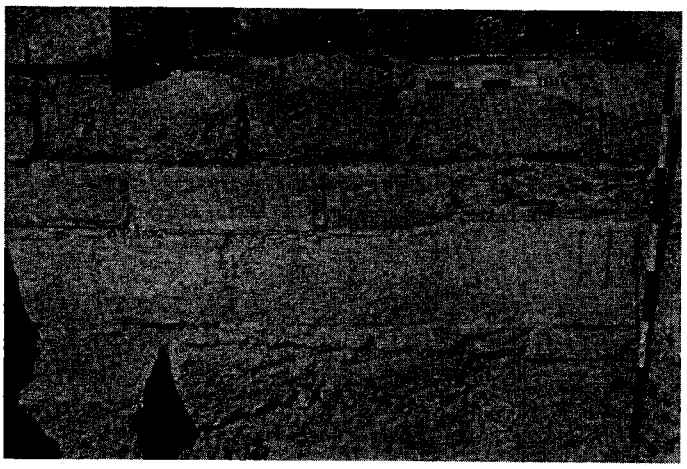
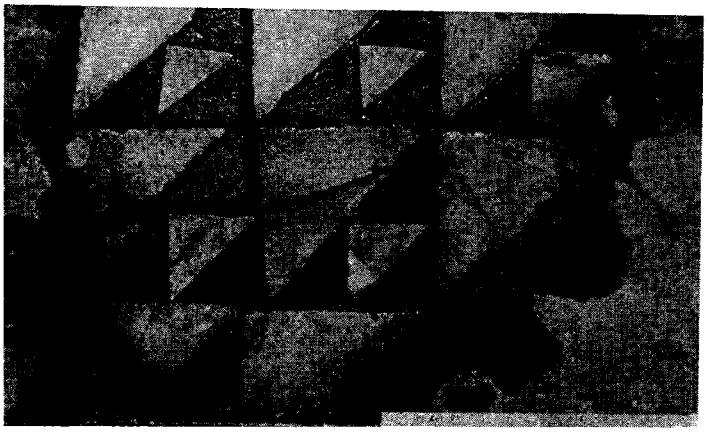

Fig. 6 — Doric triglyph block re-used in Byzantine Church D south wall.

Figs. 7, 8 — Opus Sectile floor in the Chancel of Byzantine Church D

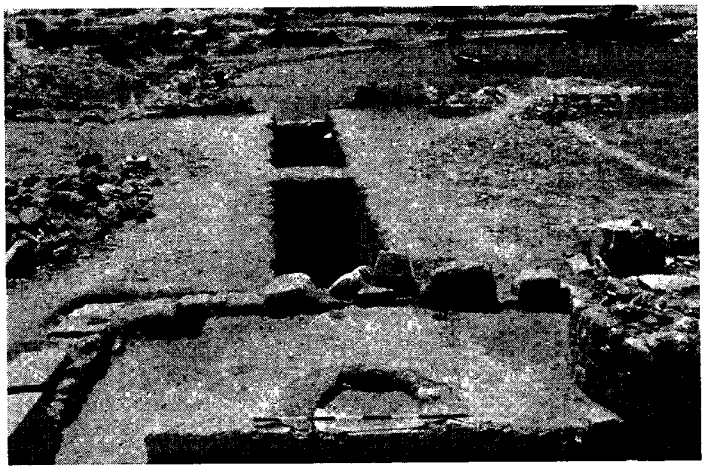

Fig. 9 — Byzantine Church D: apse added at the east end of the south aisle, north to south.

Fig. 10 — Byzantine Church D: large chamber with an apse, east end of the south aisle, east to west.

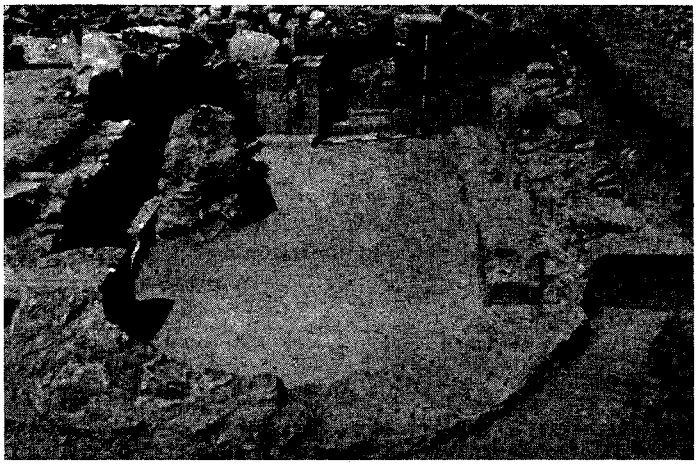

Fig. 11 — Byzantine Church D: skeleton on mound of earth in northeastern apse, east to west.

Fig. 12 — Skeleton in northeast apse lying above the destruction level of Byzantine Church D: north to south

Fig. 13 — Byzantine Church D: marble monuments re-used as drain covers, west to east.

Fig. 14 — Byzantine Church D: outer wall of central apse made of curved, inscribed blocks, west to east

Fig. 15 — Detail of one of the inscribed central apse blocks (translated on pages 7-8).

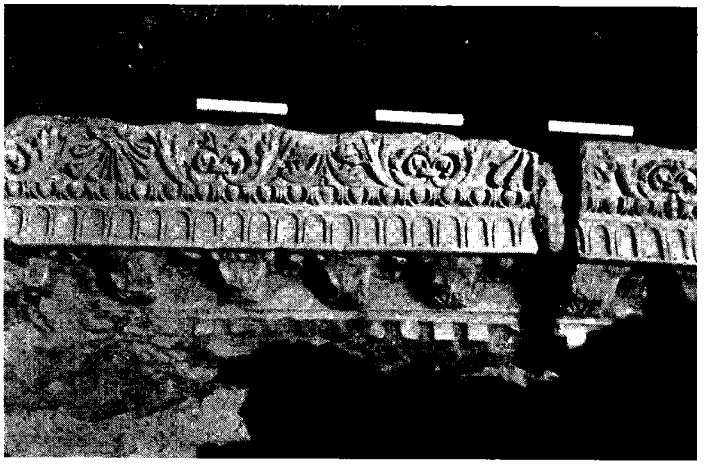

Fig. 16 — Byzantine Church D: Corinthian architrave block with rinceau decoration.

Fig. 17 — Byzantine Church D: cross on pulvino.

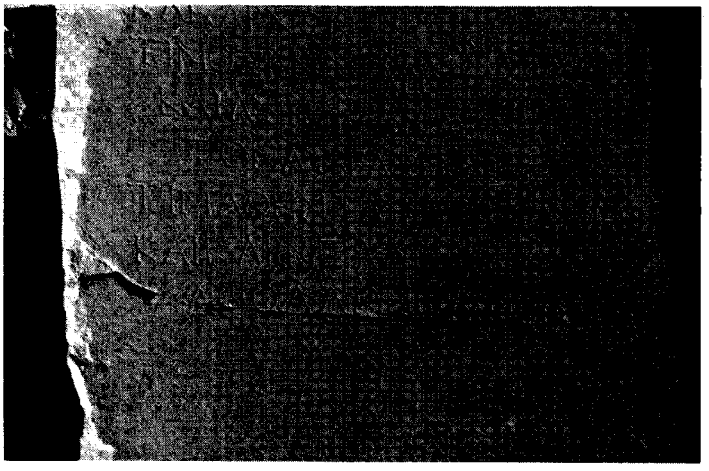

Fig. 18 — Street Junction A: an inscription, a dedication to Apollo Karneios in honor of Klearchos who ran in the Karneia.

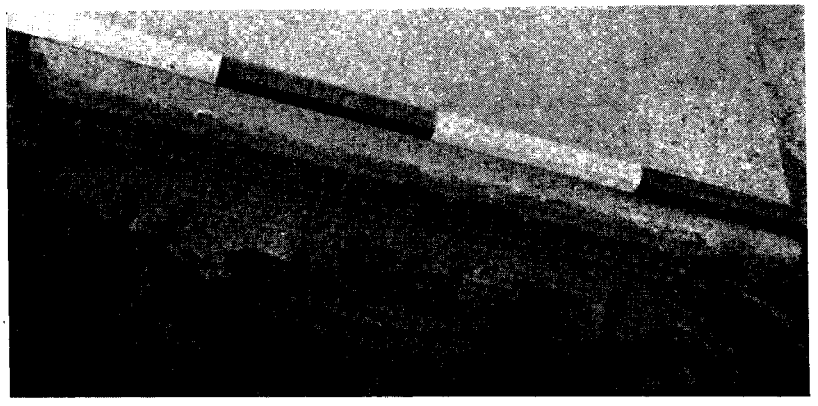

Fig. 19 — Temple of Dionysos: Ionic capital.

Fig. 20 — Temple of Dionysos: lion's head waterspout.

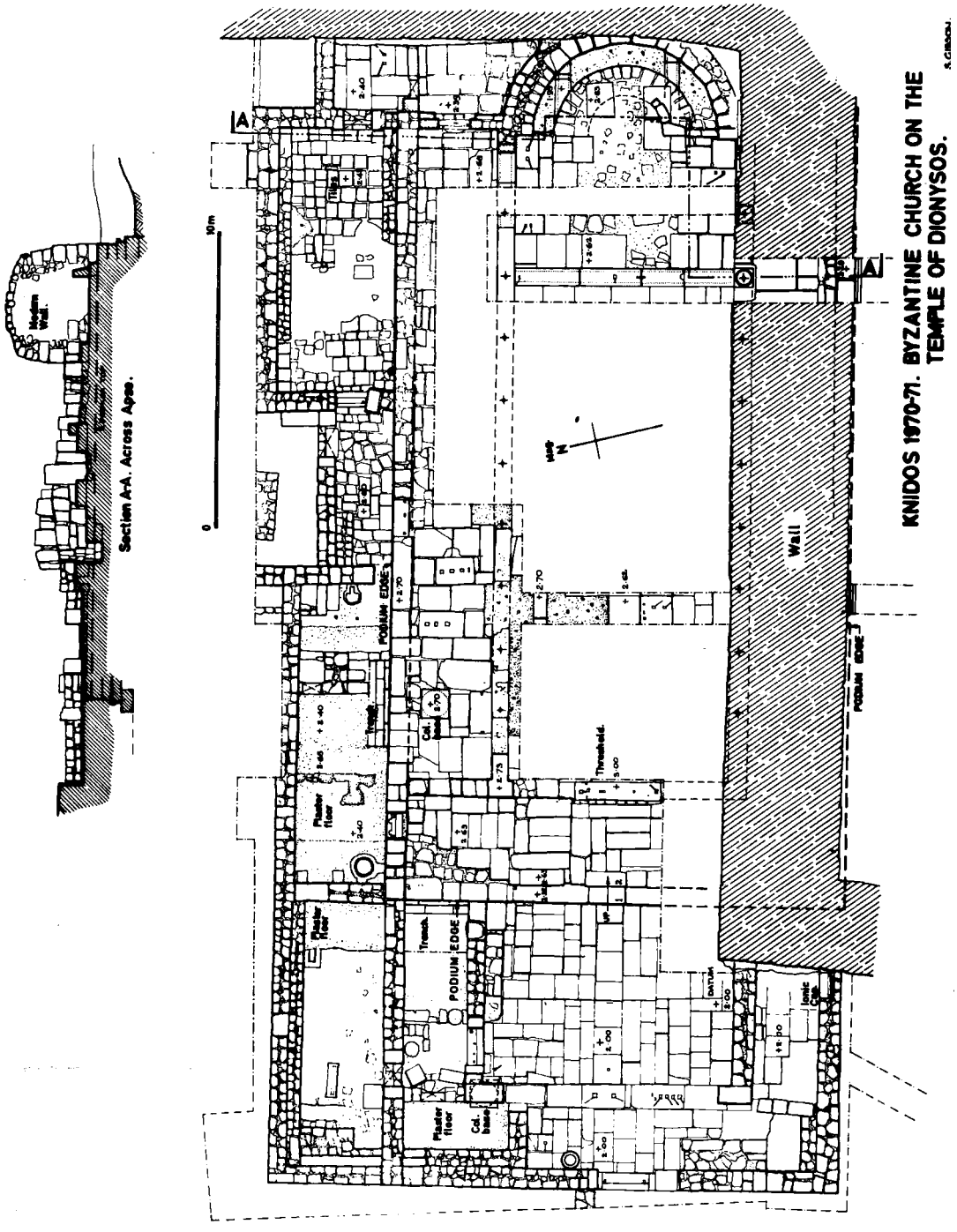

Fig. 22 — Byzantine Church C/Temple of Dionysos: 1970-1971 Plan. Excecuted by Sheila Gibson

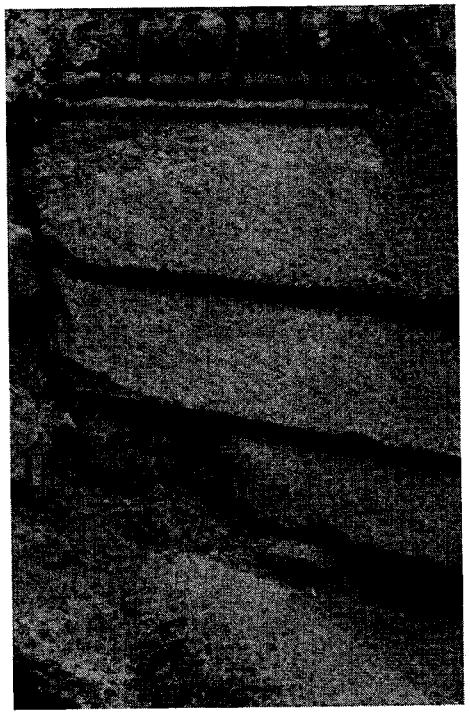

Fig. 21 — Temple of Dionysos: Three-fasciaed architrave

Fig. 23 — Byzantine Church C: Byzantine capital re-used in a wall of the south aisle, 5th century A.D.

Fig. 24 — Byzantine Church C/Temple of Dionysos: eastern end with central apse, north to south

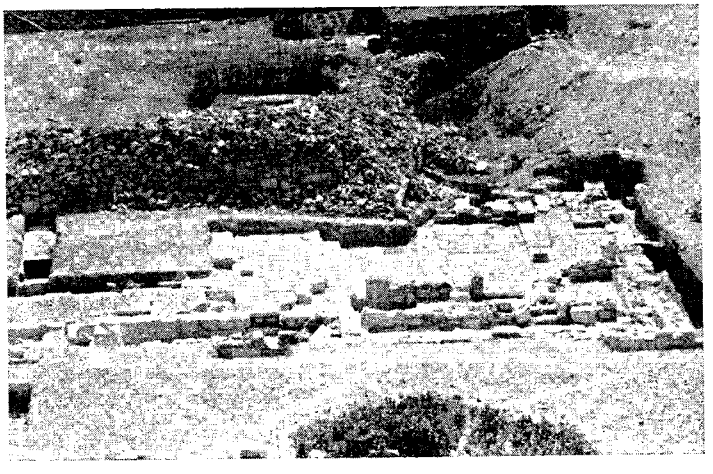

Fig. 25 — Byzantine Church C/Temple of Dionysos: western and atrium end, north to south.

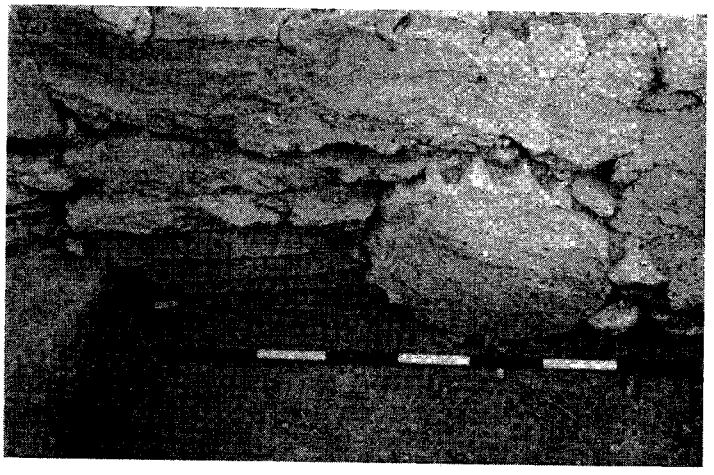

Fig. 26 — Byzantine Church C/ Temple of Dionysos: column drum and three-fasciaed architrave block in the church wall.

Fig. 27 — Byzantine Church C/ Temple of Dionysos: fragment of an inscription.

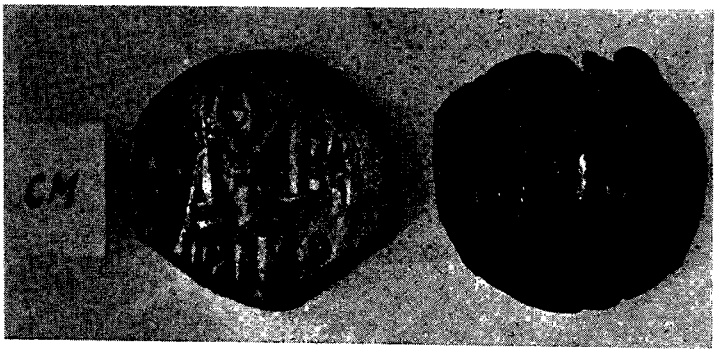

Fig. 28 — Byzantine Church C/ Temple of Dionysos: coins of Heraclius, dated 613-616

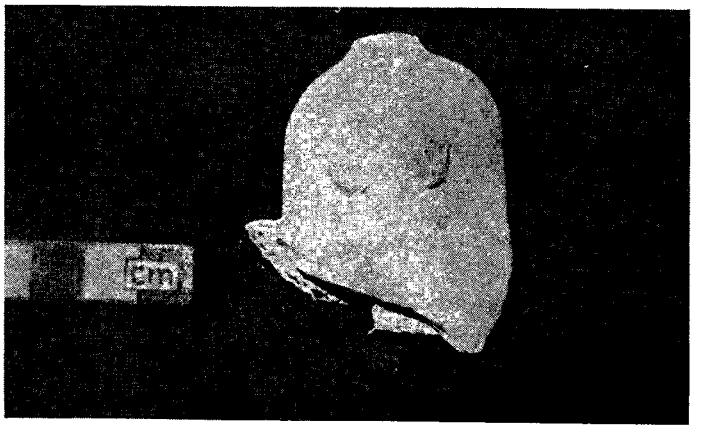

Fig. 30 — Temenos of Demeter: fragment of terracotta statuette copy of the Aphrodite Euploia by Praxiteles.

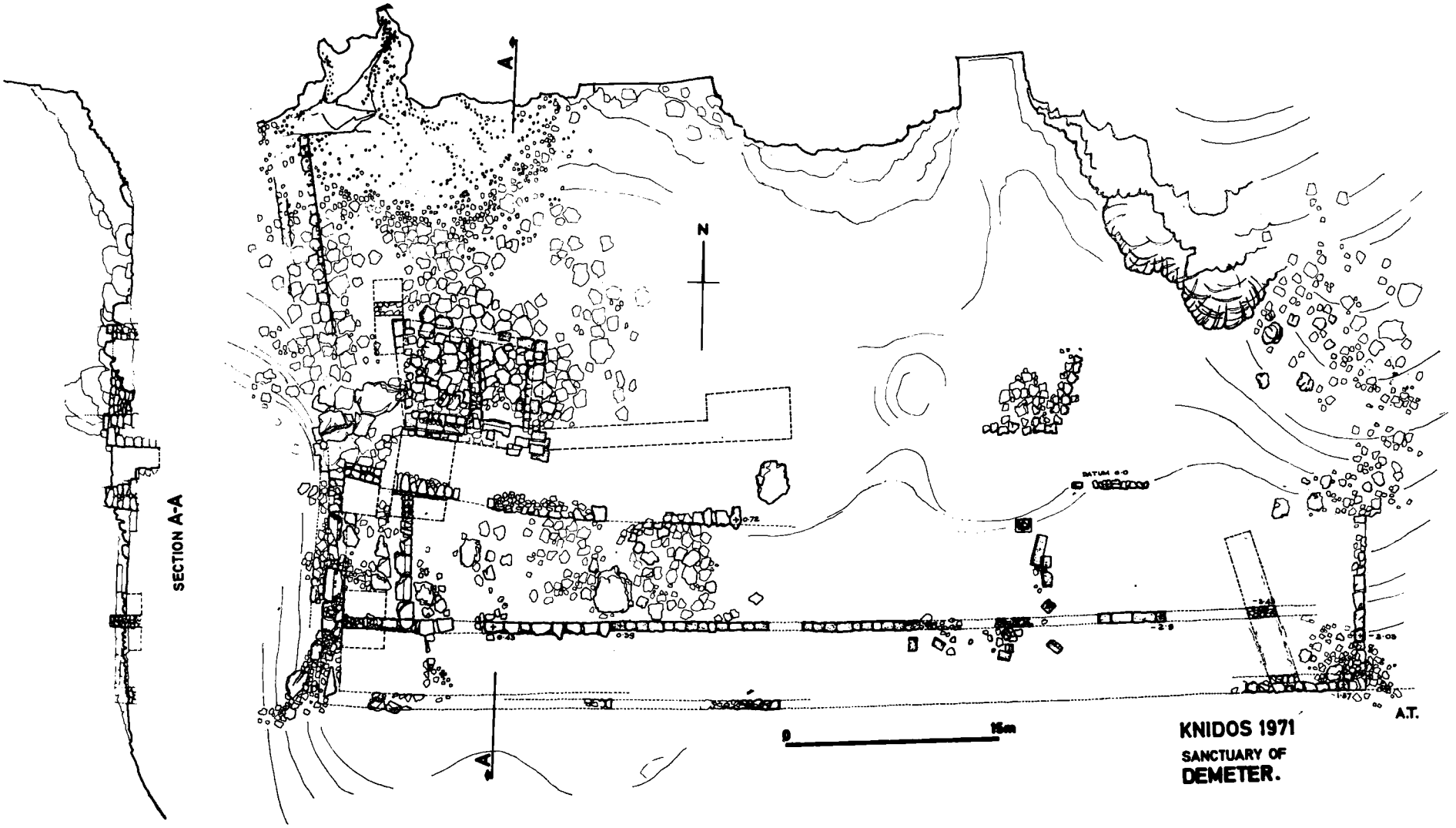

Fig. 29 — Temenos of Demeter: 1971 Plan and section by Alan Trousdale.

Fig. 31 — Stepped Street 7, south to north.

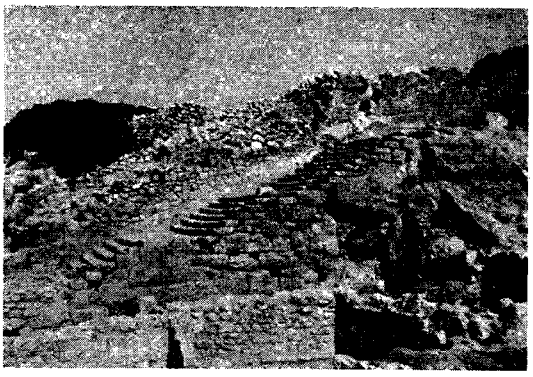

Fig. 32 — Stepped Street 7, east to west.

Fig. 33 — Stepped Street 7 intersecting with a main east-west street north of the Roman house.

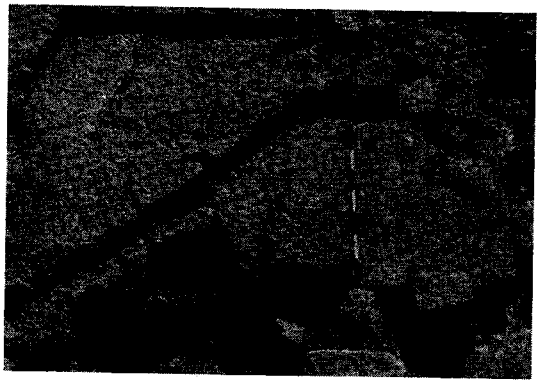

Fig. 34 — Detail of Stepped Street 7 intersection.

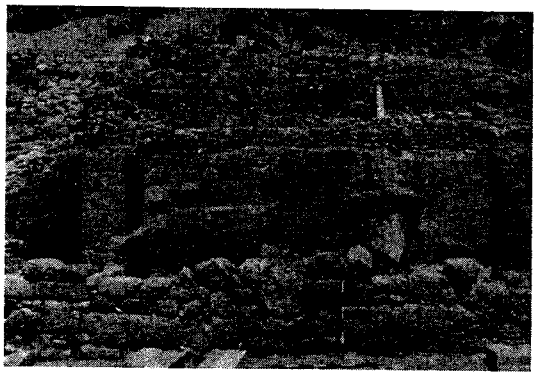

Fig. 35 — Hellenistic House I, south to north.

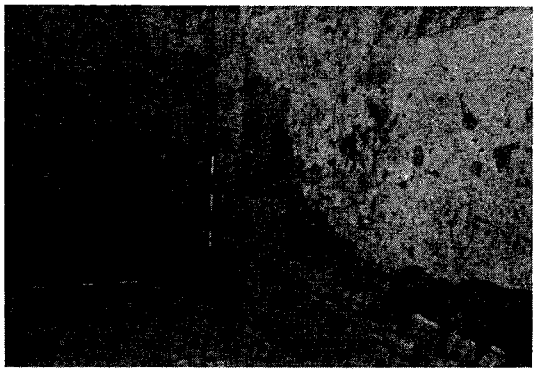

Fig. 36 — Hellenistic House I, decorated painted stucco partition walls.

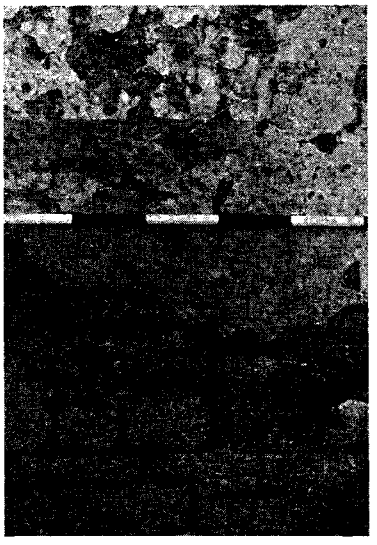

Fig. 37 — Hellenistic Hose I, decorated mudbrick partition walls.

Fig. 38 — Hellenistic House I, decorated mudbrick partition walls.

Fig. 39 — Hellenistic House I, threshold block.

Fig. 40 — Hellenistic House I, pithos sunk before a blocked doorway.

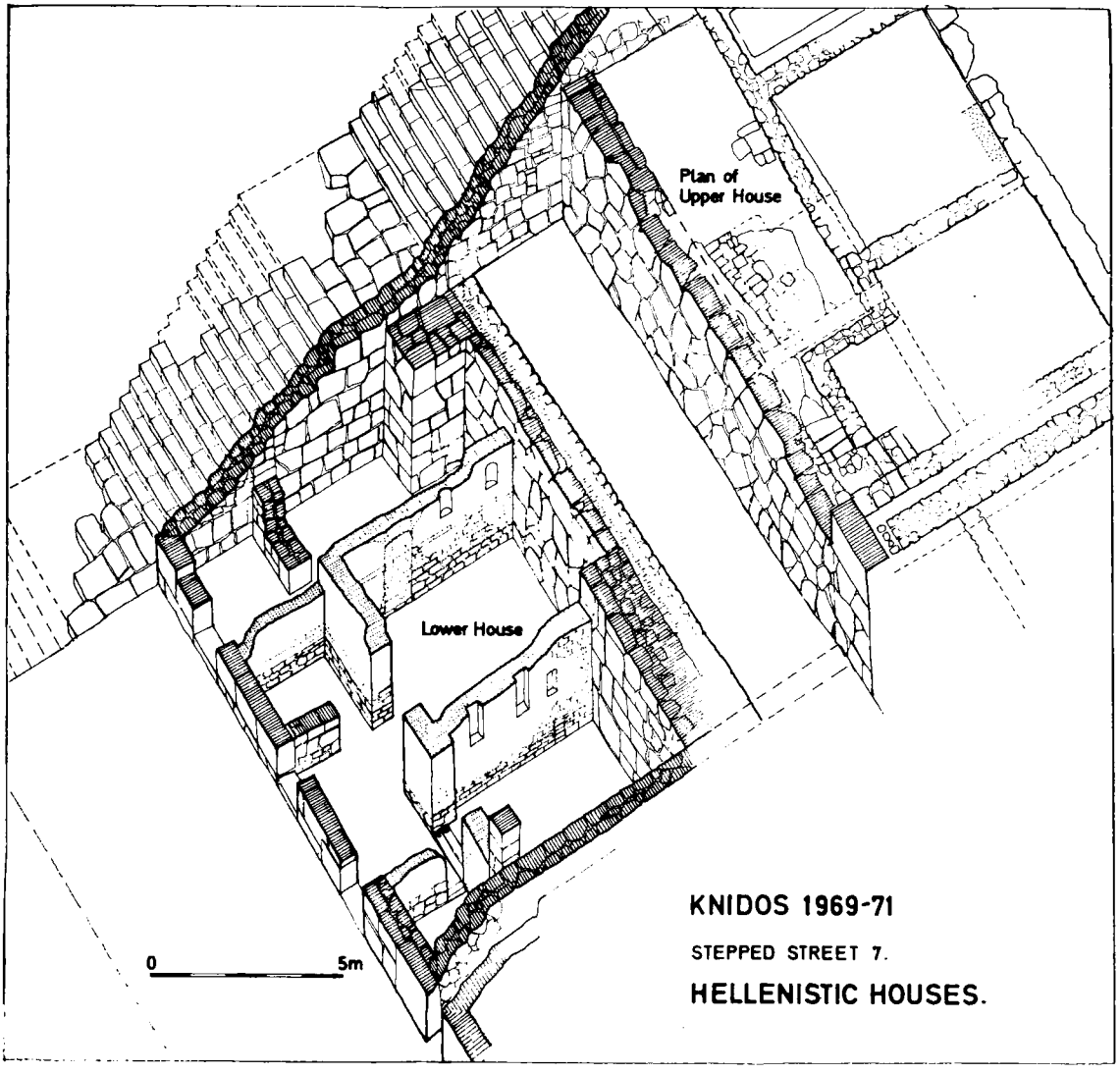

Fig. 41 — Axonometric projection of the Hellenistic Houses east of Stepped Street 7. Executed by Sheila Gibson.

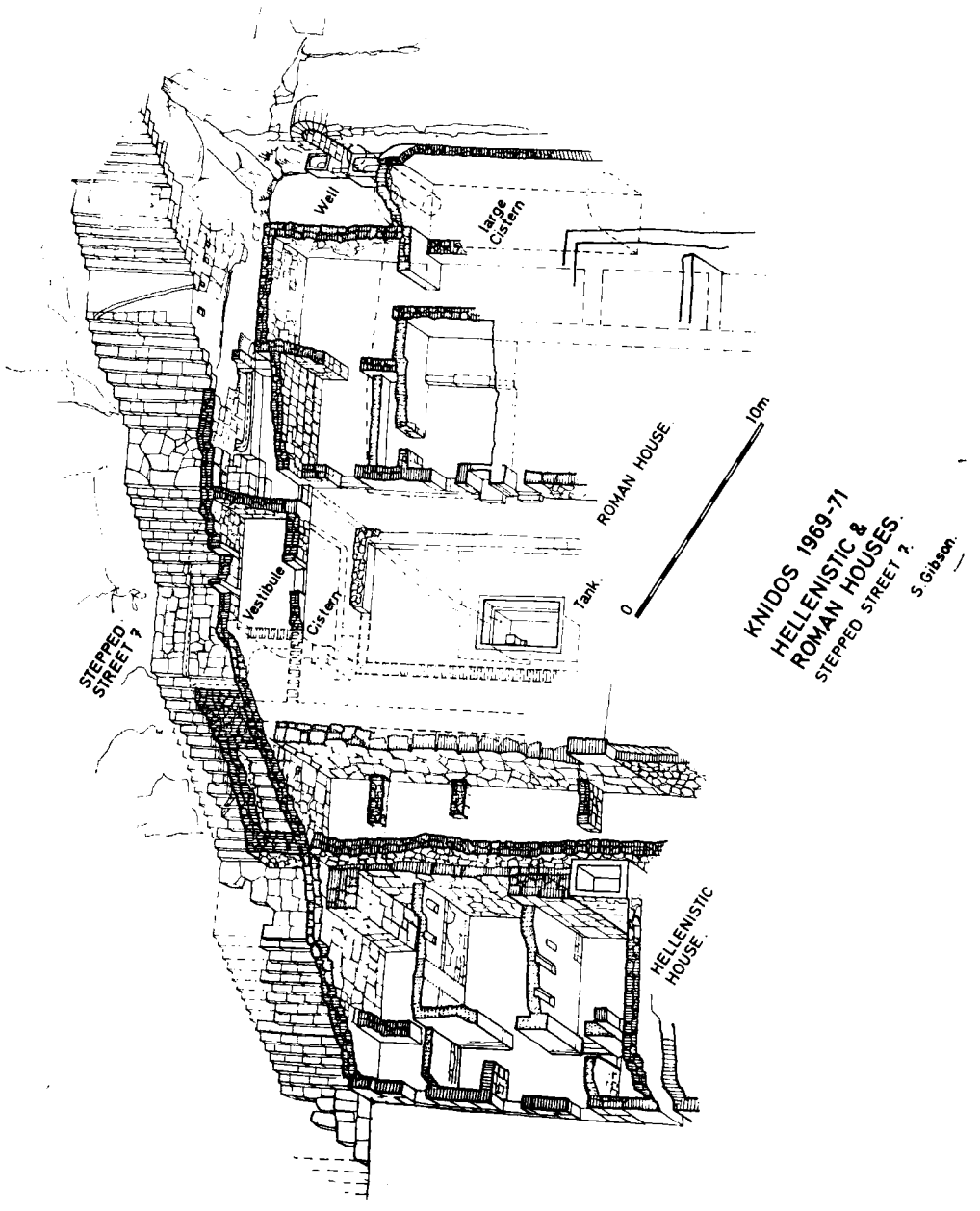

Fig. 42 — Axonometric projection showing the relationship of the Roman House to the Hellenistic Houses east of Stepped Street 7. Executed by Sheila Gibson.

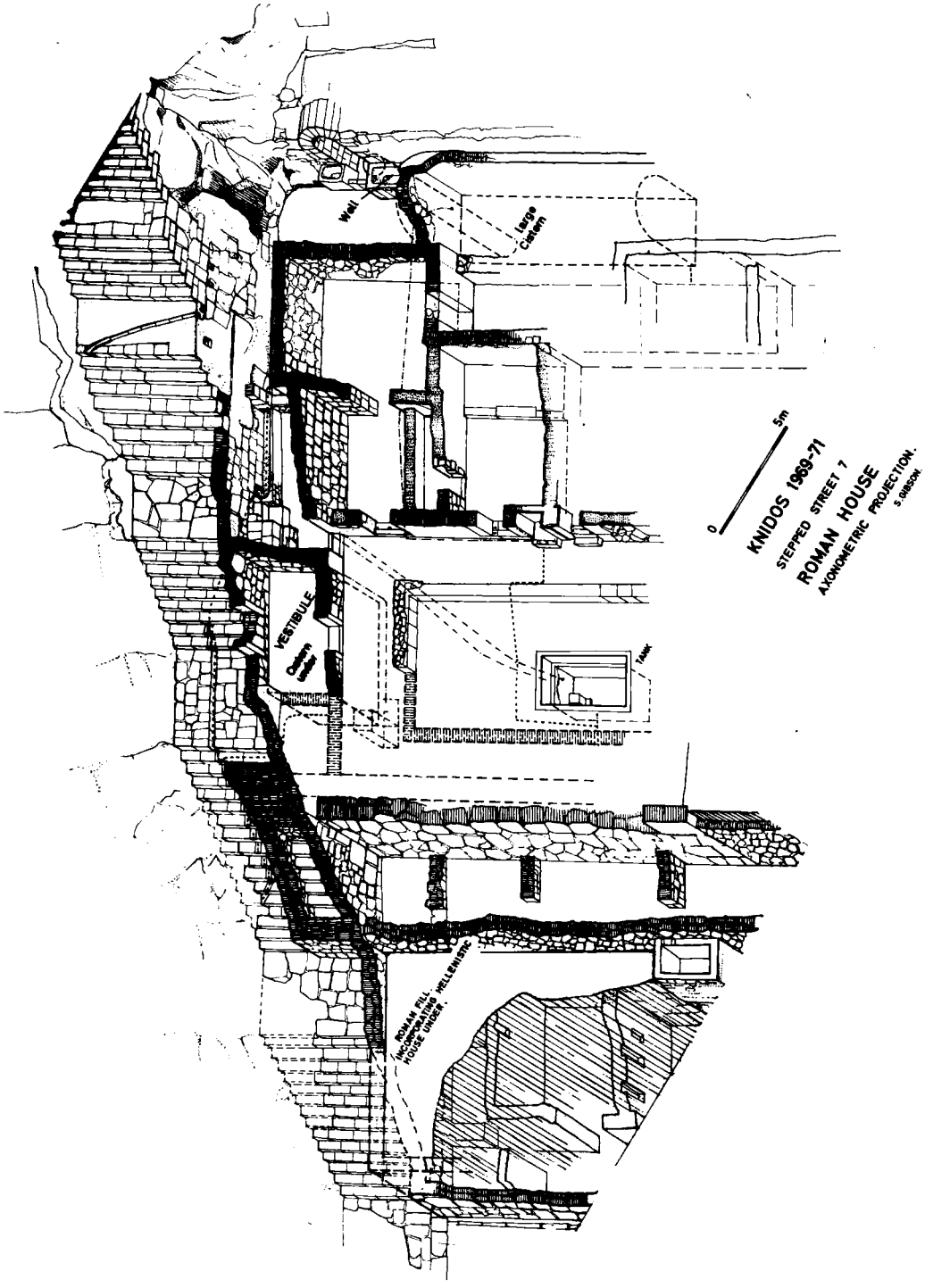

Fig. 43 — Axonometric projection of the Roman House east of Stepped Street 7 showing the levelling of Hellenistic House I. Executed by Sheila Gibson

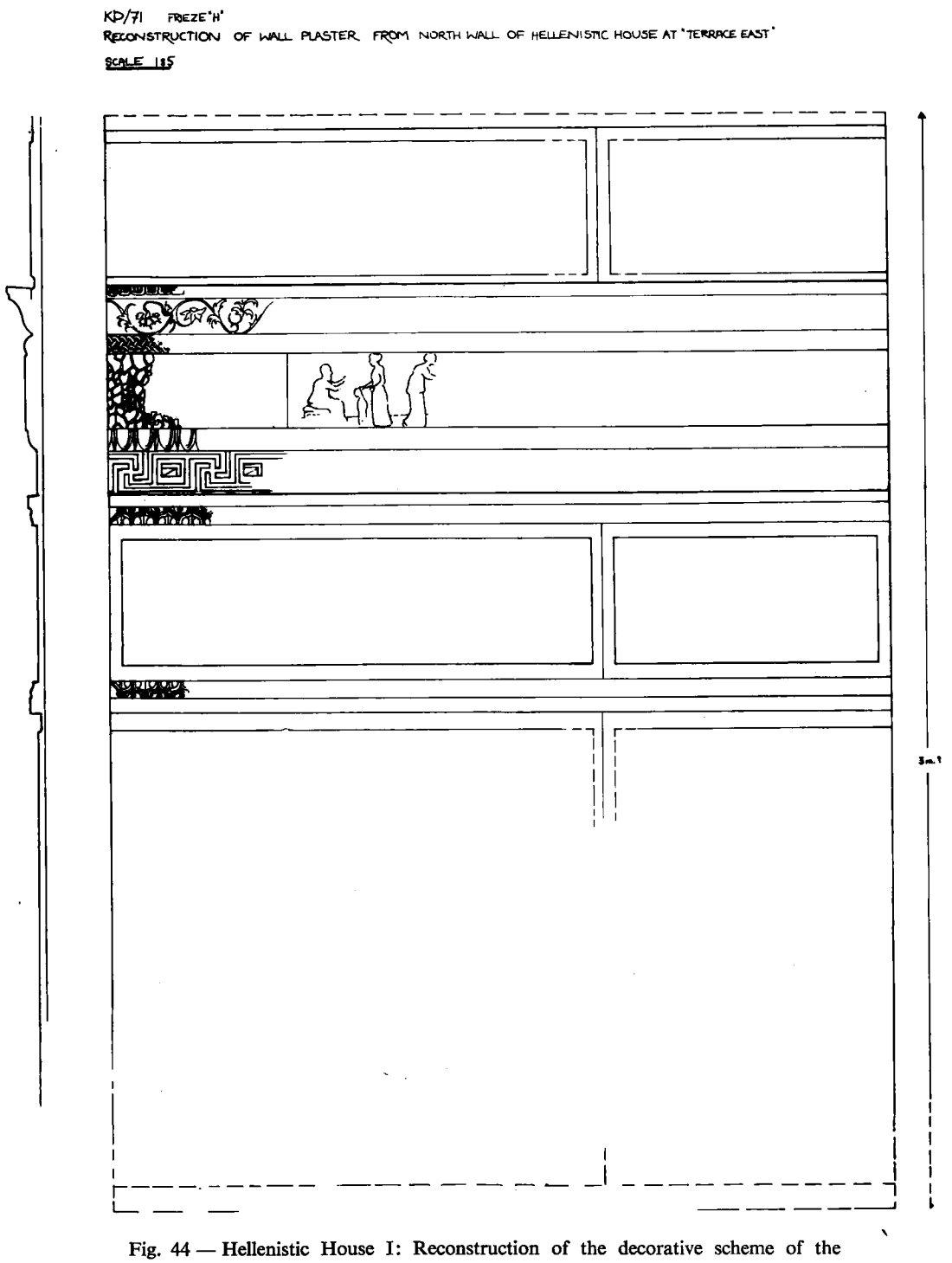

Fig. 44 — Hellenistic House I: Reconstruction of the decorative scheme of the wallpaintings. Executed by Catherine Ward-Perkins.

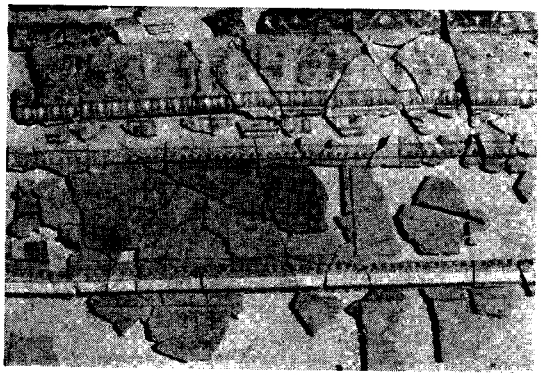

Fig. 45 — Hellenistic House I, Scheme of the wallpaintings.

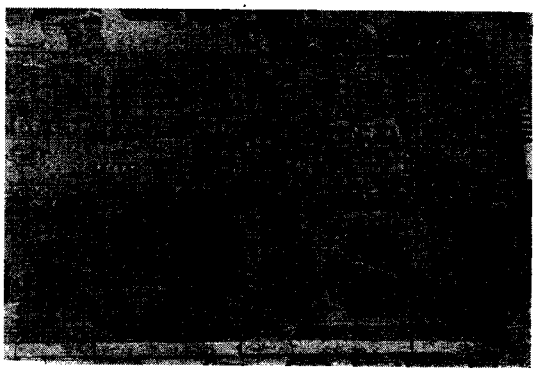

Fig. 46 — Scheme of the wallpaintings

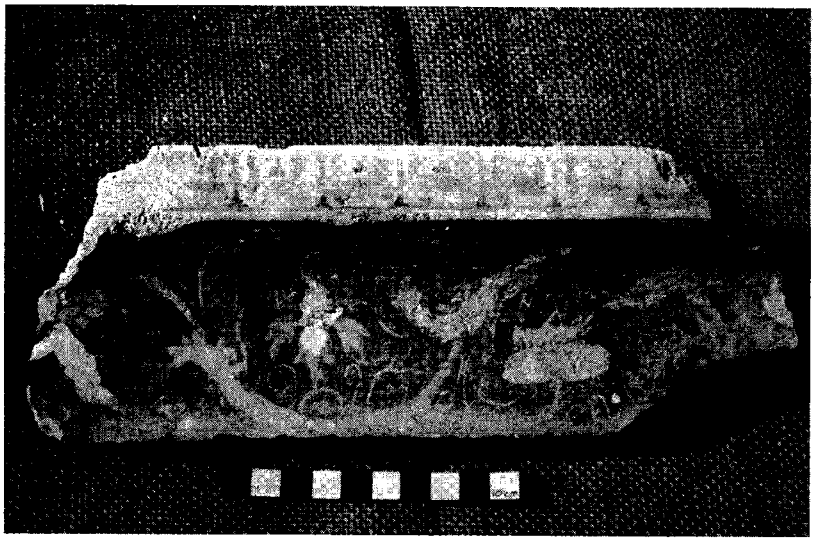

Fig. 47 — Detail of wallpaintings, buds and tendrils

Fig. 48 — Wallpaintings: details of room corners.

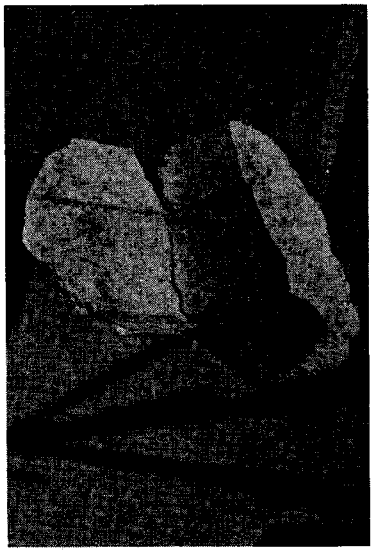

Fig. 49 — Wallpaintings: details of room corners.

Fig. 50 — Fragment of stucco showing layers.

Fig. 51 — Hellenistic House I, stucco imitaitng the Doric order.

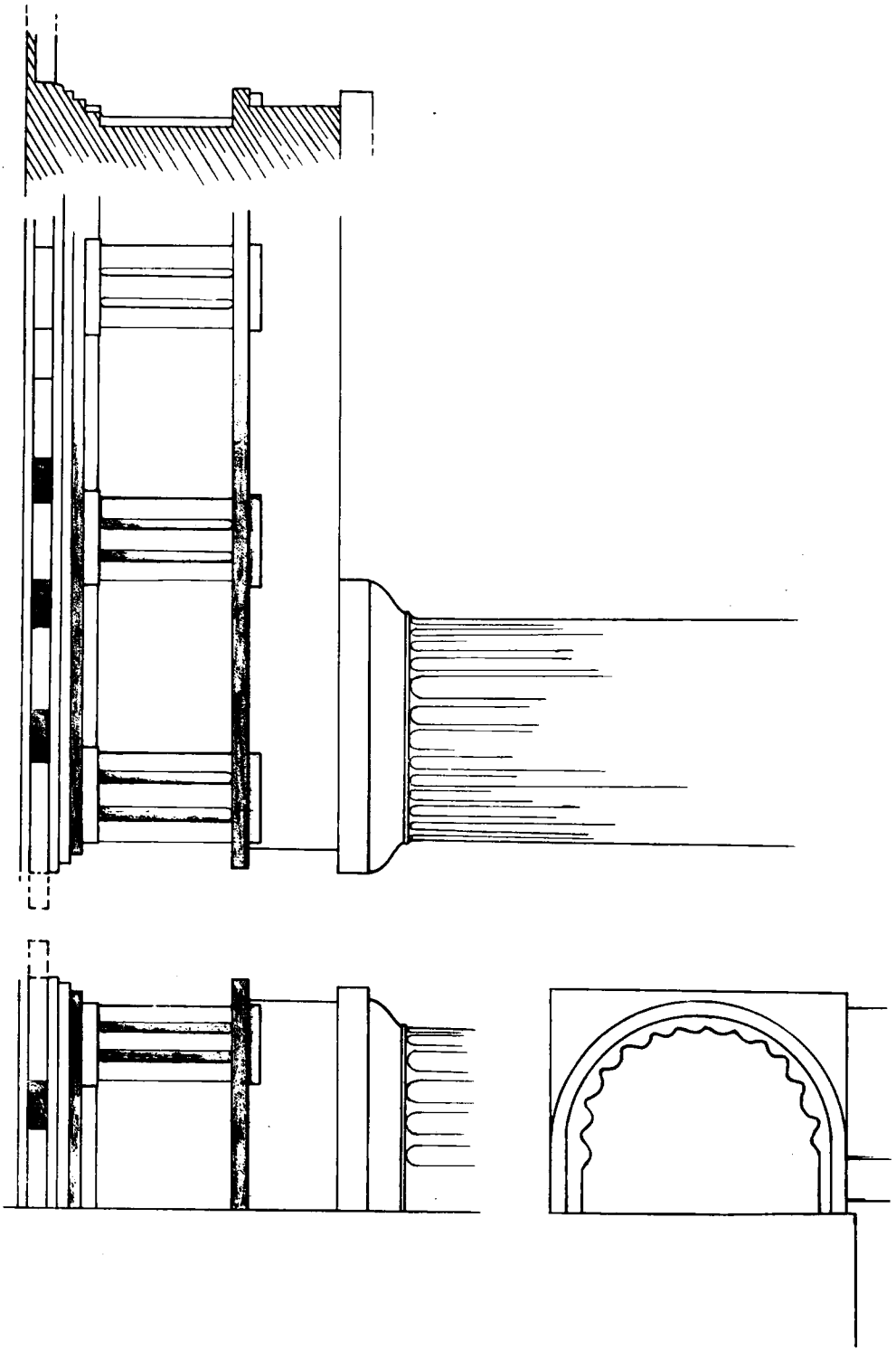

Fig. 52 — Hellenistic House I: Reconstruction of the stucco Doric order. Executed by Catherine Ward-Perkins.

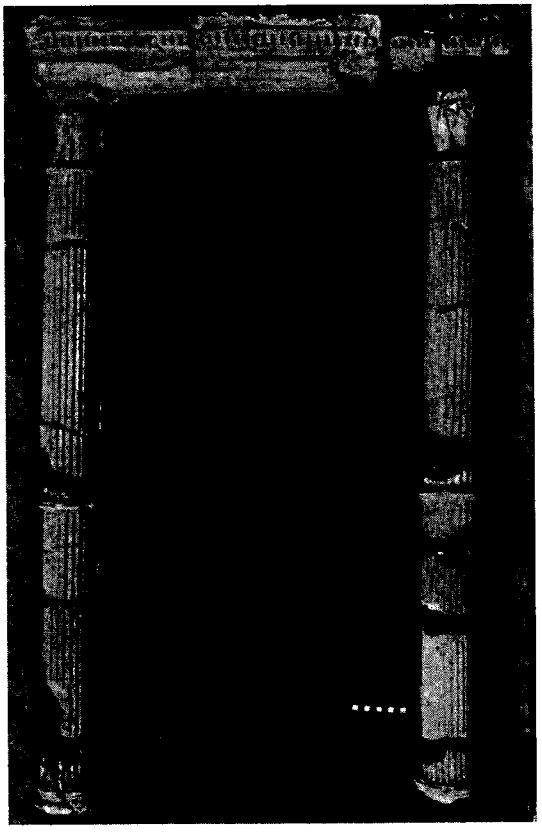

Fig. 53 — Hellenistic House I, stucco Corinthian order.

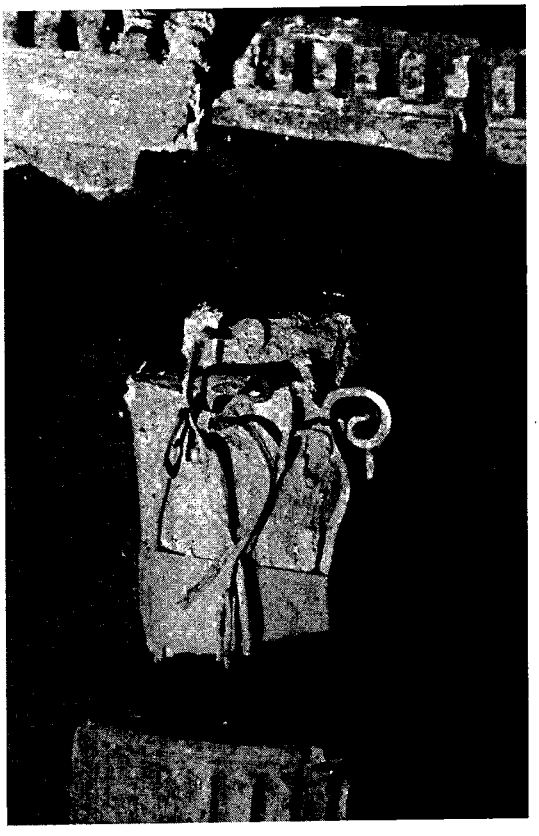

Fig. 54 — Detail of stucco Corinthian capital showing wire matrix for acanthus leaves.

Fig. 56 — Stepped Street 7, terracotta male torso.

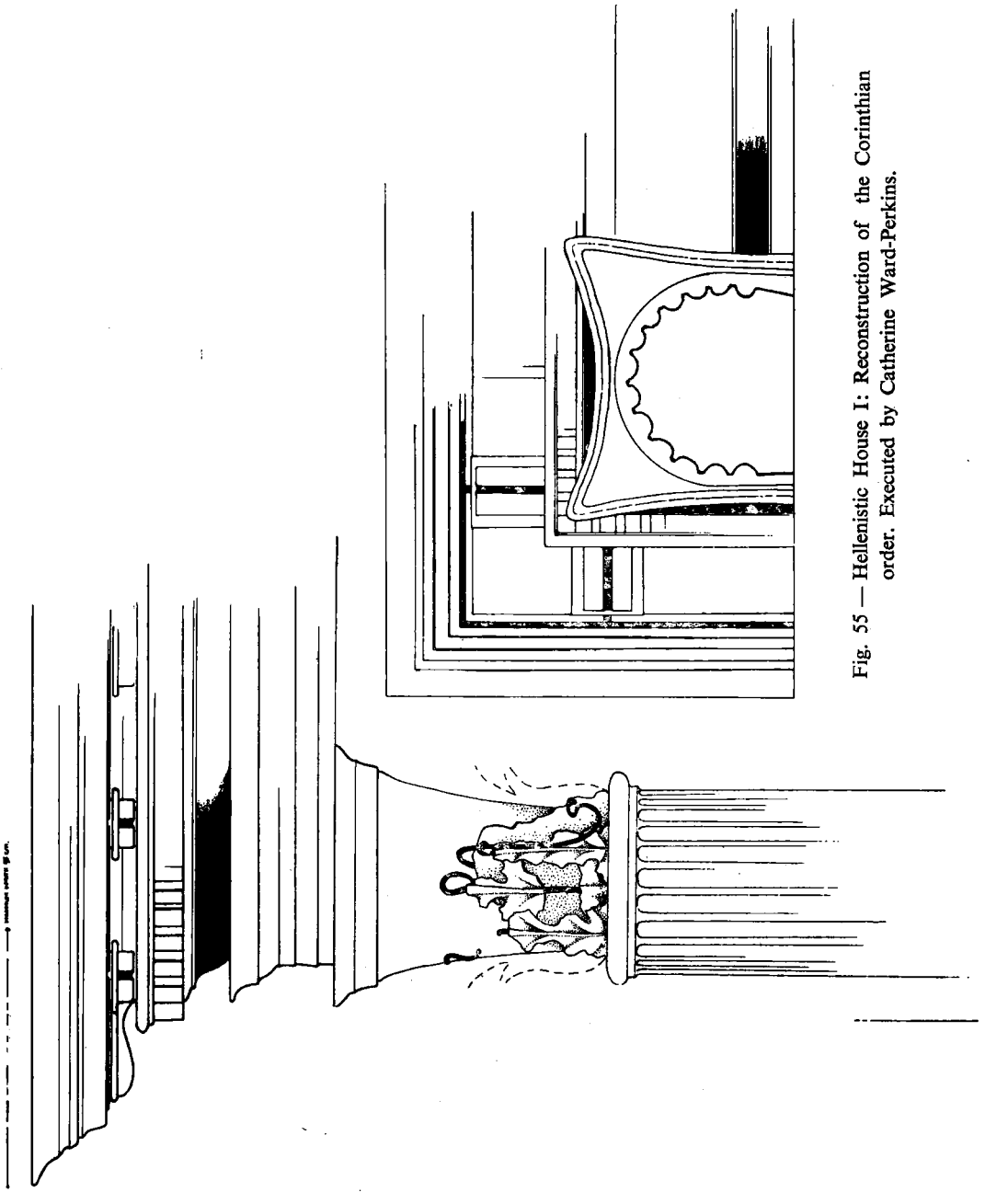

Fig. 55 — Hellenistic House I: Reconstruction of the Corinthian order. Executed by Catherine Ward-Perkins.

Fig. 57 — Roman House: west to east.

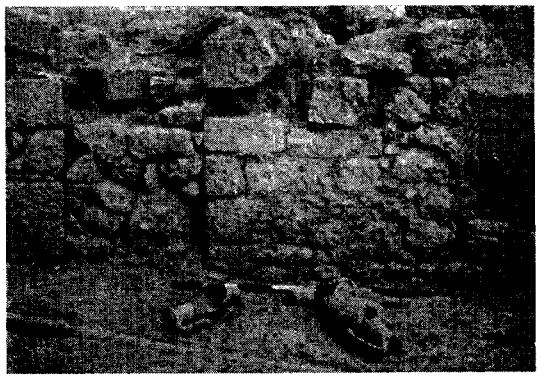

Fig. 58 — Roman House, blocked doorway indicating change in plan.

Fig. 59 — Roman House: amphorae which give a *terminus antequem* for the house.

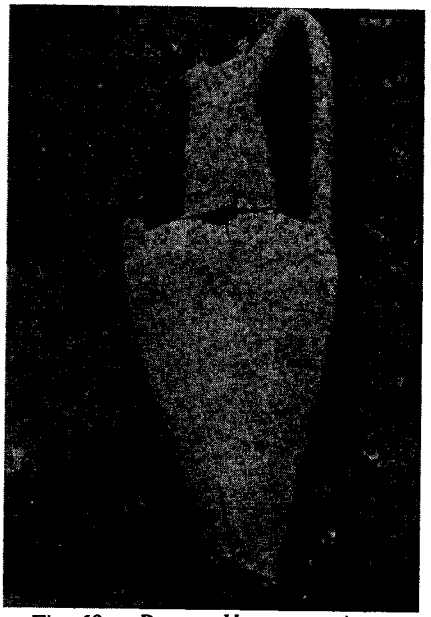

Fig. 60 — Roman House: amphorae which give a *terminus antequem* for the house.

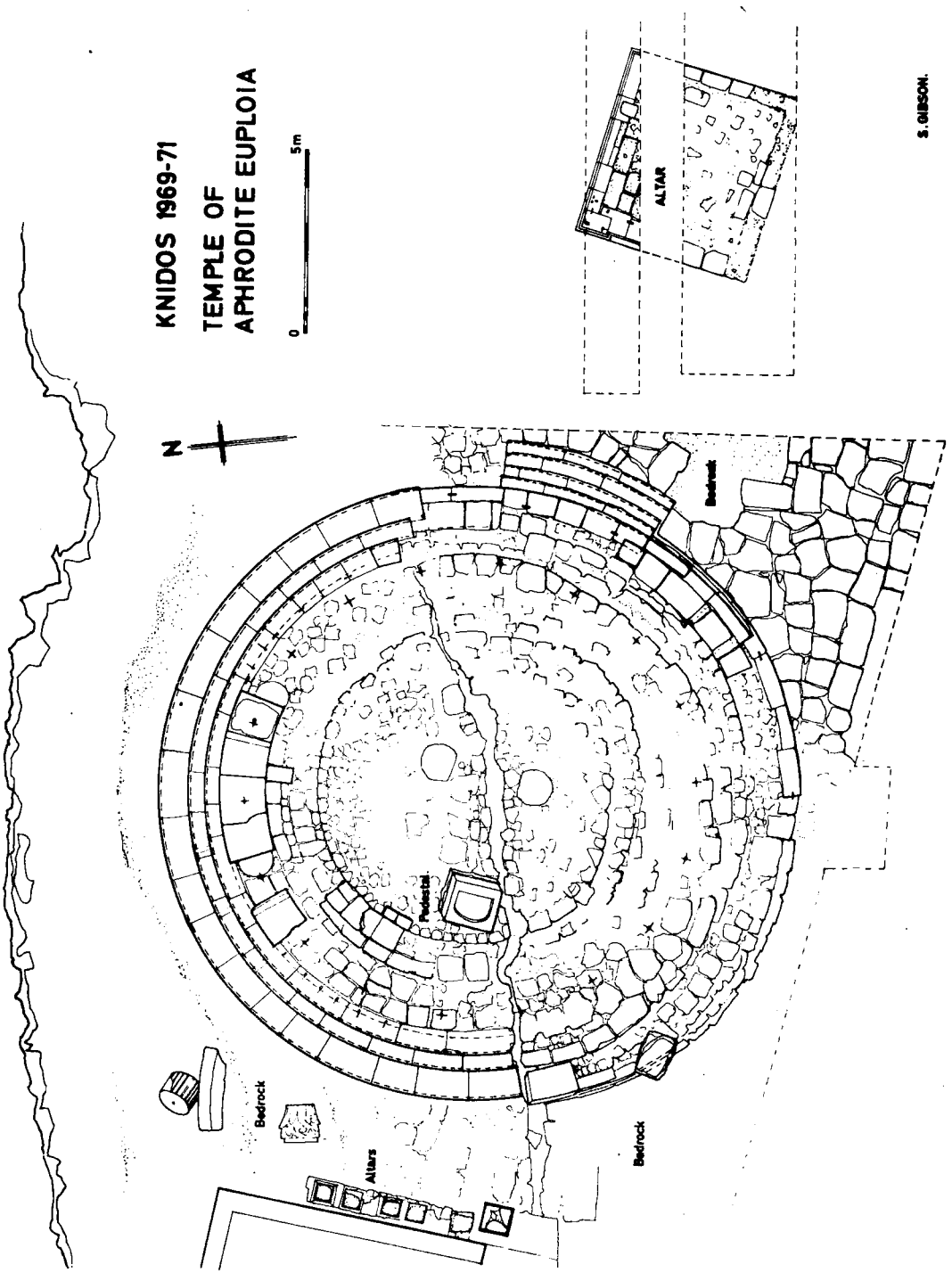

Fig. 61 — Plan of the Monopteros of Aphrodite Euploia and the altar and new monuments. Executed by Sheila Gibson.

Fig. 62 — Sanctuary of Aphrodite Europloia: view from above, north to south, of the western section of the podium, limestone-stucco monuments, and treasury.

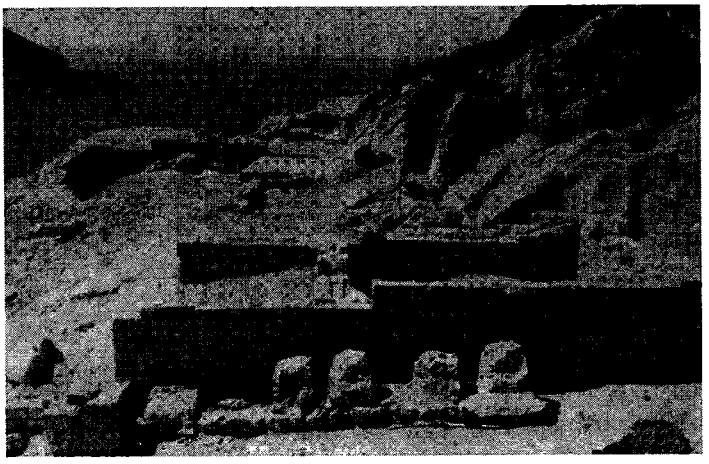

Fig. 63 — Limestone-stucco monument bases, treasury, and Athana altar, east to west.

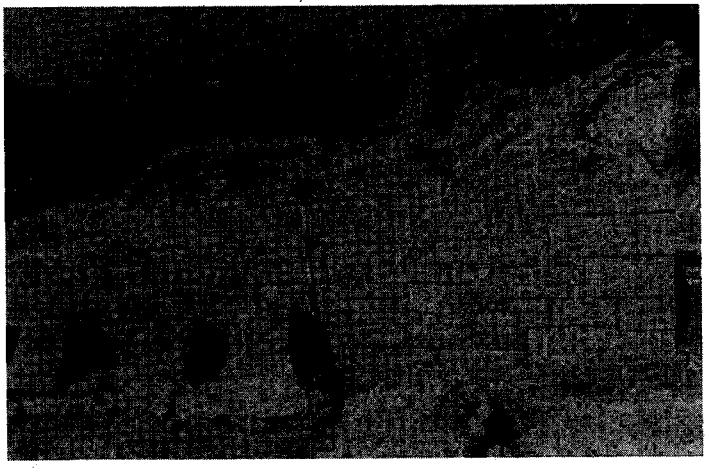

Fig. 64 — Three monument bases, treasury,and Corinthian capital in the foreground, east to west.

Fig. 65 — Wiew from above, north to south, of western section of the podium, limestone-stucco column drums, architrave and Corinthian capital, monument bases, and treasury.

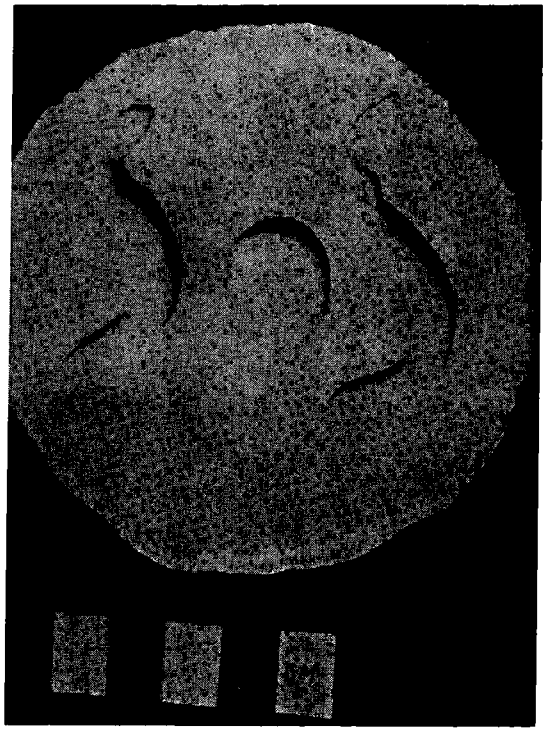

Fig. 66 — From north of the treasury, a handmade terracotta votive object? representations of two snakes and a load of bread,.

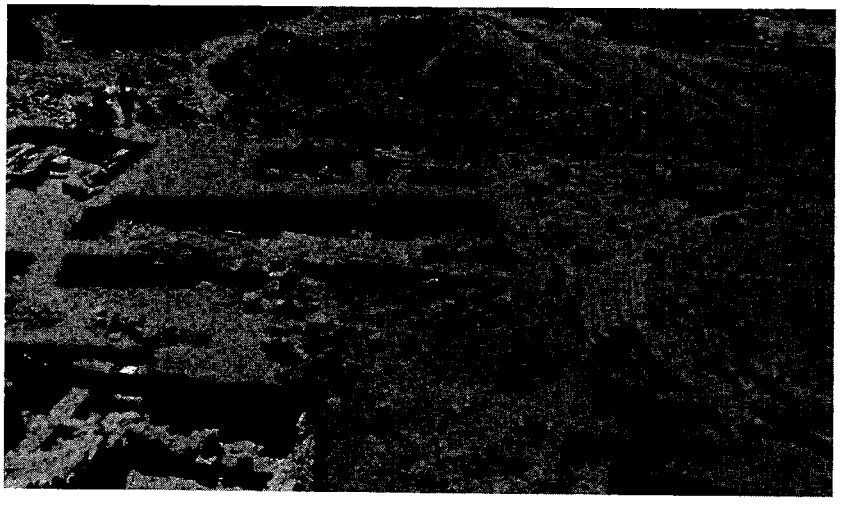

Fig. 67 — From above, north to south, eastern section of the podium showing steps with baulks removed; altar to the east a series of diagonal trenches visible on the lower terrace in the background.

Fig. 68 — Northeast section of podium showing crack

Fig. 69 — Wall of Byzantine structure to the north east of the podium displaying a crack in the wall, southwest to northeast.

Fig. 70 — Cleaned podium (above, north to south; below northwest to southeast).

Fig. 70a — Cleaned podium (above, north to south; below northwest to southeast).

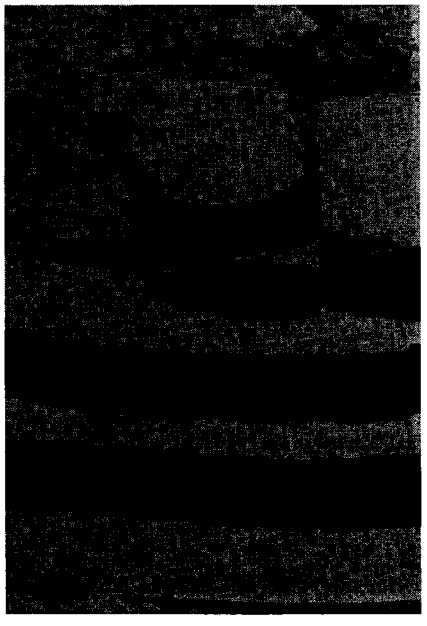

Fig. 71 — From above, north to south, fragment of a column drum lying beneath a stylobate block. Column is partially exposed.

Fig. 72 — Altar of Athana from above, north to south.

Fig. 73 — Terracotta head of a woman.

Fig. 75 — Bronze fibulae from trenches southwest and southeast of the podium.

Fig. 76 — Bronze fibulae from trench 64, southeast of the podium.

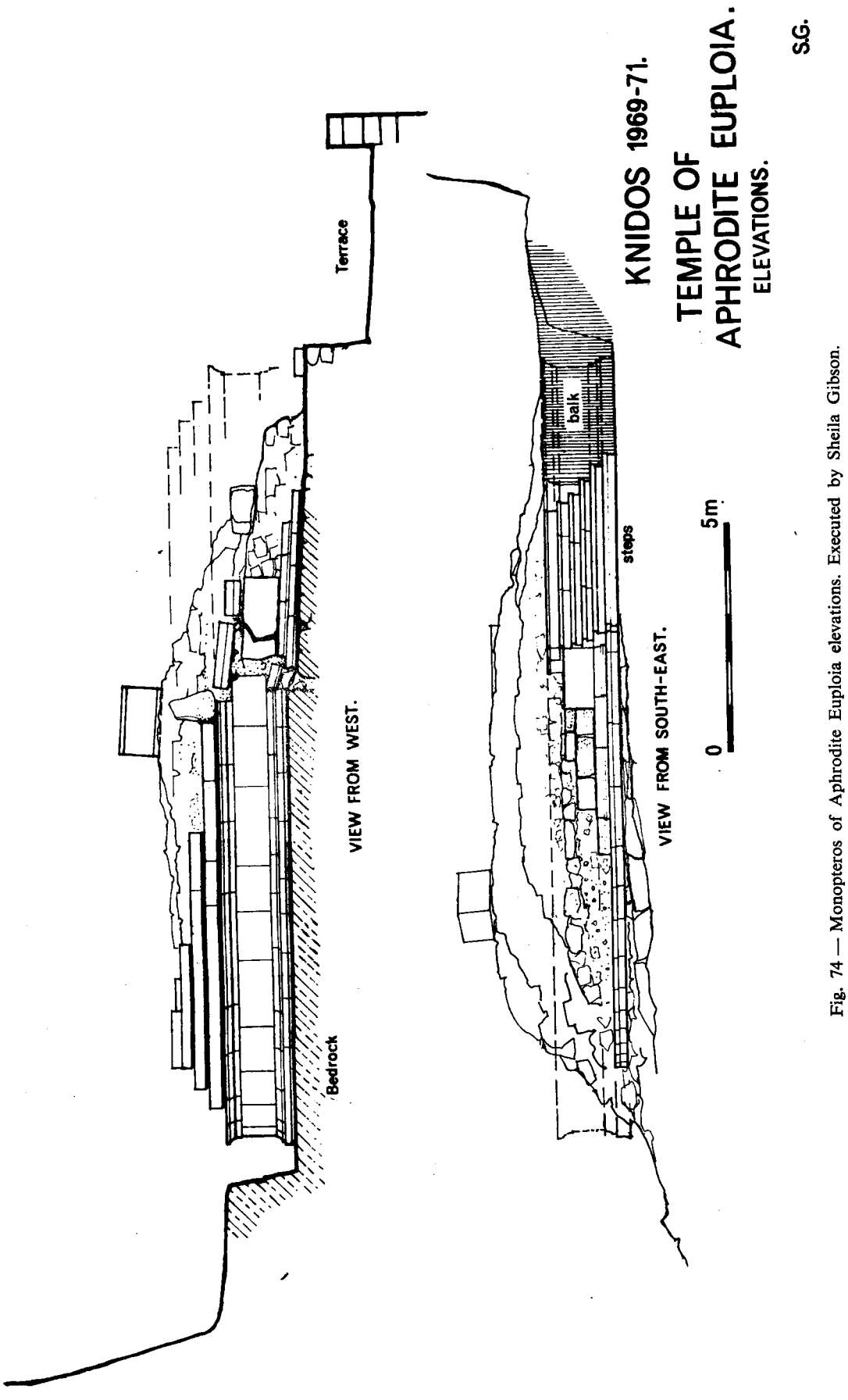

Fig. 74 — Monopteros of Aphrodite Euploia elevations. Executed by Sheila Gibson.

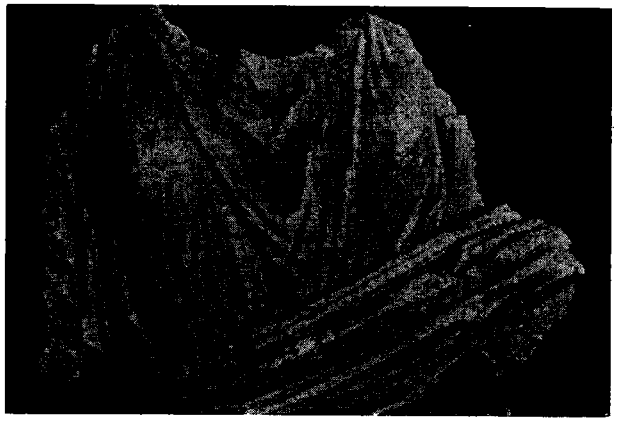

Fig. 77 — Marble, draped female torso.

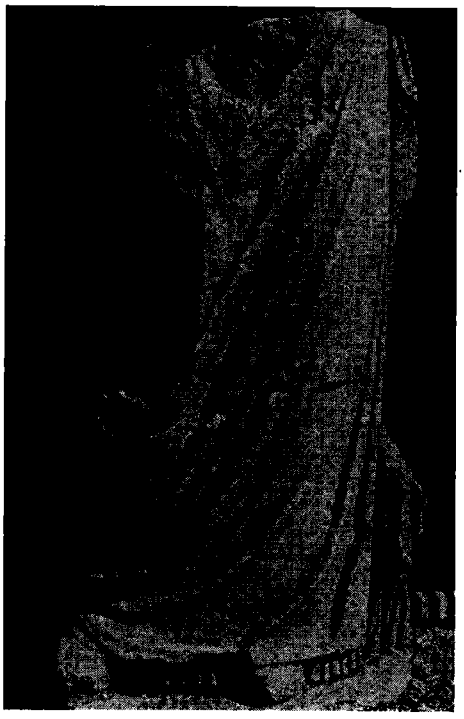

Fig. 78 — Marble, draped female statue.

Fig. 79 — Southeast area of terrace where terracottas were discovered.

Fig. 80 — Terracotta female head.

Fig. 81 — Terracotta group: Birth of Aphrodite?

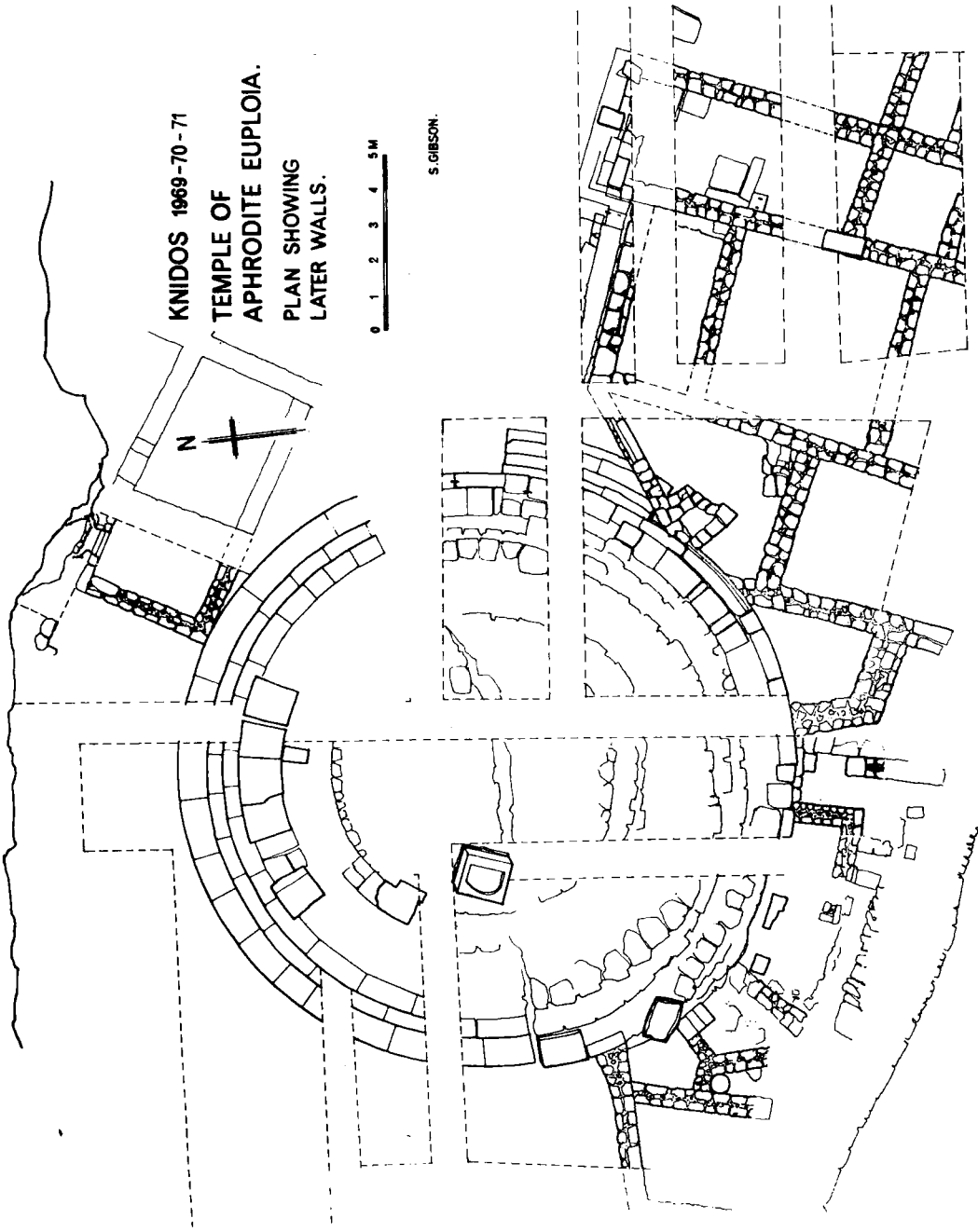

Fig. 82 — Monopteros of Aphrodite Euploia plan showing later walls. Excuted by Sheila Gibson.

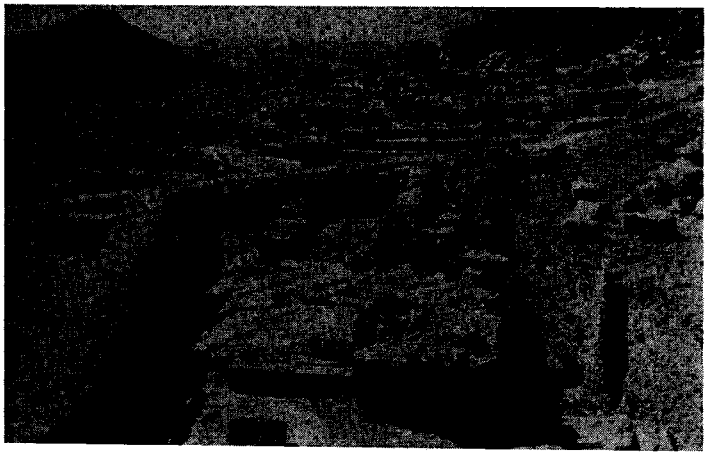

Fig. 83 — View of the altar of Aphrodite, east to west.

Fig. 84 — Intermediate terrace: theatron south to north

Fig. 85 — Intermediate terrace: theatron southeast to northwest.

Fig. 86 — Lower terrace: Monumental building east to west.

Fig. 87 — Lower terrace: Monumental building west to east

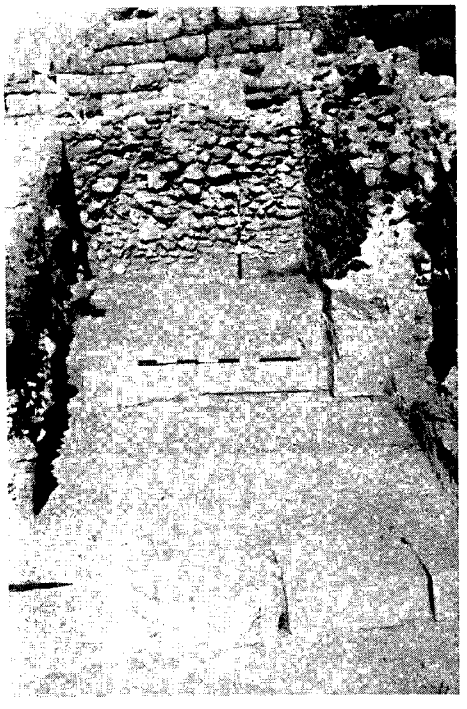

Fig. 88 — Lower terrace: Monumental building east to west, showing re-used blocks.

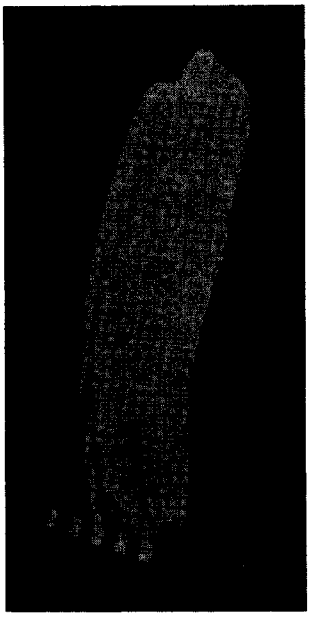

Fig. 89 — Marble fragment of drapery showing profile of curved worked underside.

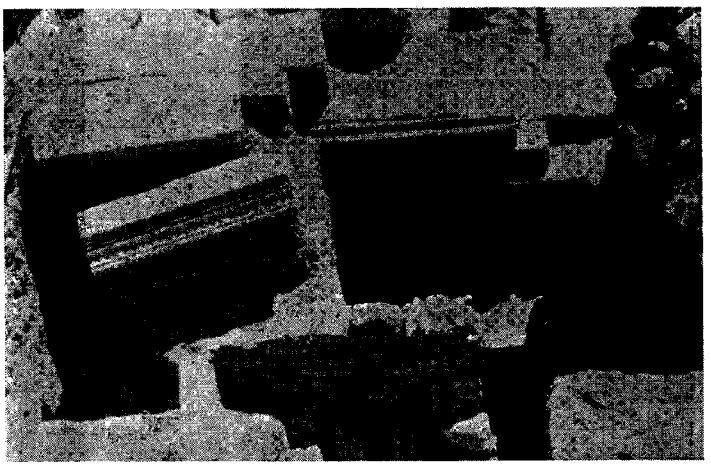

Fig. 90 — Monumental marble altar showing foundations, euthynteria, frieze block, later steps leading to a spring. From above, north to south.

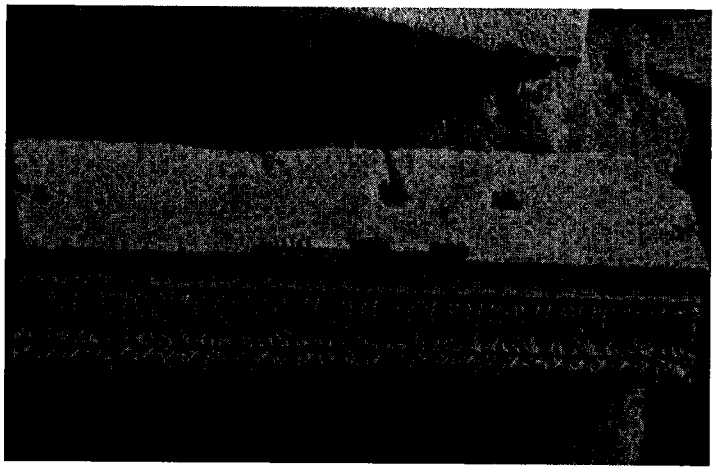

Fig. 91 — Marble freize block from altar, lesbian cymation and guilloche pattern. From above, north to south.

Fig. 92 — Marble freize block dancing girls from the altar.

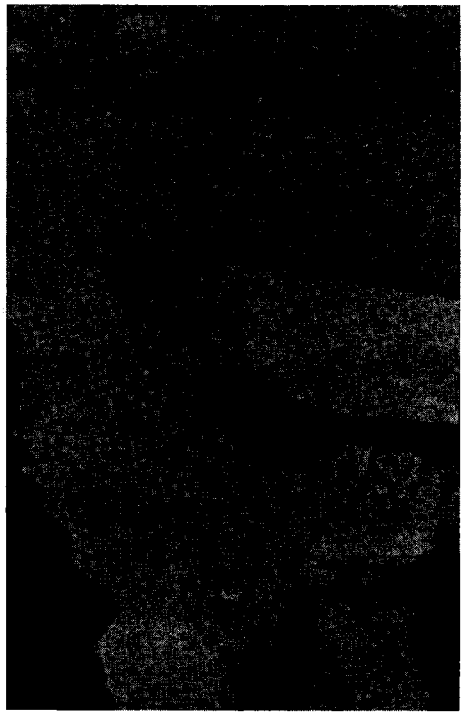

Fig. 93 — Northeast corner of marble altar showing freize block of dancing girls upside down under coping block.

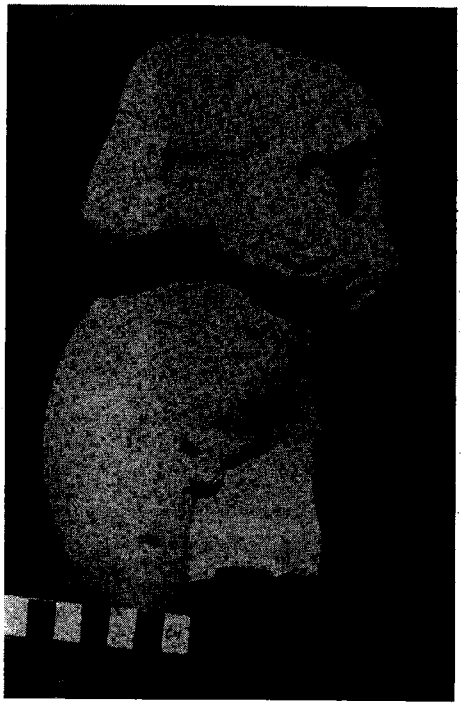

Fig. 94 — Marble statuette of a Hermaphrodite clutching a dove.

1971 PERGE KAZISI

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

1971 Perge kazısı, hazırlık safhaları dışta kalmak üzere, 20 Eylülden 27 Ekime kadar sürmüş, heyet başkanlığım altında Prof. Jale İnan (arkeolog), Prof. Adnan Pekman (tarihçi - arkeolog), Halûk Abbasoğlu (arkeolog - asistan), Akif Dâi (Arkeolog - desinatör), Aziz Albek (arkeolog - fotoğraf uzmanı) ve öğrenci Sevim Erdiril, Gülây Tigrel ve Mehmet Armağan'dan teşekkül etmiştir.

1 — 1970 yılında kazılmağa başlanmış olan şehrin Roma dönemi agora'sının kazısına devam edilmiştir[1]. Kısmen hellenistik surun üzerinde yapılmış olan, bundan ötürü Roma imparatorluk dönemine ait olduğunda şüphe bulunmıyan agora'nın doğu sütunlu galerisi tümüyle, kuzey ve güney galerinin yarısı, batı galerisinin ise stylobat sathı ve onun üzerinde durmuş olan sütun mimarisi ortaya çıkarılmış, aynı zamanda meydanın ölçülerini saptamak mümkün olmuştur. Hemen hemen kare bir plâna sahip olan agora'nın dış ölçüleri kuzeyde ve güneyde 76 m, doğuda ve batıda ise 74,50 m dir. İç kısımda, stylobat köşelerinden ölçmek suretiyle, 51,20 x 50,90 m'dir. Galerilerin ortalama genişlikleri 6,45 m'dir. Alt ve üstleri silmeli postament'ler üzerinde duran sütunlar geniş sofit'li mermer arşitrav'lar, kıvrık dal ve çiçek motifleriyle süslü bombe bir friz ve aslan başı şeklinde çörtenlerle mücehhez konsollu kornişlerden meydana gelen bir saçaklık taşıyordu. Geçen yıl olduğu gibi bu yıl da bunlara ait bir haylı parça elde etmek mümkün olmuştur. Sütun ve saçaklığın tüm yüksekliği 7,80 m yi buluyordu. Aksial ve düzenli bir plâna sahip olan agora'nın ana eksenleri üzerinde yer alan dikdörtgen odalar şeklinde dört girişi vardı ki Bizanslılar zamanında kısmen örülmüş ve kapatılmış olan bu geçitlerden kuzey ve güney geçitleri tümüyle, doğu geçidi ise kısmen temizlenmiştir. - Girişlerin sağında ve solunda derinlikleri çeşitli taraflara göre değişen beşer dükkân yer almaktadır. Bunlardan bazıları (meselâ kuzeydekiler) kâh içeriye (yani agora meydanına), kâh dışarıya (yani sokağa) açılıyordu. Güney tarafında arazi meylinden ötürü dükkânlar iki katlı idi. Alt dükkânlar doğuya doğru uzanan bir caddeye, üst dükkânlar ise agora meydanına açılıyordu.

Meydanın tam ortasında duran ve halen dört sıra kesme kalkertaşı bloklarından yapılmış olup yarım daire şeklinde nişlerle süslü bulunan yuvarlak bina (çapı 13,40 m) bu yıl kazılamamıştır.

Buluntular arasında doğu kapısı yanında meydana çıkan başı iyi durumda, vücudu ise parça halinde bize kadar gelen bir tunç Attis heykeli zikrolunabilir (yüksekliği yaklaşık olarak 1 m). Attis başında konik bir külâh taşımakta idi. Vücuduna yapışan ve bazı yerlerini açıkta bırakan ince bir elbise giymiş olan ve ayaklarında sanatkârane işlenmiş papuçlar bulunan bu kaliteli heykelin antik çağ heykeltraşisinde önemli bir yer alacağı ümit olunabilir. Bundan başka kuzey galerisinde, kuzeydoğu köşesine yakın bir dükkânın önünde mermerden yassı bir oyun levhası ve onun iki tarafında birer taş sedir *in situ* olarak bulunmuştur. Levha yapraklarla belirtilmiş

[1] *Belleten* 35, 1971, s. 332.

bir eksen hattının sağında ve solunda altışar kareden ibaret üç sıra kapsamaktadır. Benzer, fakat daha büyük bir oyun levhası 1967 yılında direkli caddede bulunmuştu[2]. Zamanımızdaki tavla gibi zarlarla oynanmış olduğu muhtemel bulunan bu oyunun kaideleri hakkında bilgimiz yoktur[3]. Yalnız onun karşı karşıya oturan iki kişi tarafından oynandığı, zamanımızda açık yerlerde ve kahve dükkânlarının önünde oynanan tavla tradisyonunun pek eski zamanlara dayandığı bu suretle ortaya çıkmış oluyor.

Agora kareye yaklaşan plânı, meydanın dört tarafını çeviren portik ve dükkânlarıyla geç hellenistik çağdan itibaren bilnın dört tarafını çeviren portik ve dükkânlarıyla geç hellenistik çağdan itibaren bilhassa doğu Akdeniz ülkelerinde revaç bulmuş olan "peristylli agora'lar" tipine girmektedir[4]. Benzer agora'lar kapsayan Pamphylia ve Pisidia şehirleri arasında Side zikrolunabilir[5]. Side agora'sı Perge agora'sından daha büyük olmakla beraber yine kareye çok yaklaşan bir plân göstermekte, tam ortasında durmayan (herhalde daha eski bir yapıtın yerinin değiştirilmemesi için) yuvarlak bir binaya sahip bulunmaktadır ki yüksekçe bir podium üzerinde yuvarlak bir sella, onun etrafını çeviren 12 sütunlu bir galeri ve tüm binanın üzerini örten 12 köşeli bir piramit'ten teşekkül eden bu binanın bir Tykhe tapınağı olduğu bir ihtimalle ileri sürülebilir[6]. Perge'deki yuvarlak binanını da dinî bir karekter taşımış olması muhtemeldir.

Perge agora'sının tarihine gelince onnun galerilerinin mimarî bezemeleri bize bazı ipuçları vermekte, meselâ frizler ve korniş süslerinden başka arşitrav'ların alt kısımlarını kaplayan geniş sofit'ler tiyatro scaenae frons'u sofit'leriyle yakın benzerlik göstermekte, bundan ötürü agora'nın M.s. 2. yüzyılın ilk yarısına ait olduğuna işaret etmektedir[7].

2 — Akropol'ün eteğinde, ana direkli caddenin sonunda yer alan anıtsal çeşmenin (Nymphaeum) kazısına 1970 yılında başlanmıştı[8]. Bu yıl ise anıtın direkli caddeye bakan güney cephesi tümüyle kazılmıştır. Bina U şeklinde bir plâna sahiptir. Cephe genişliği 21, yan kanatların uzunluğu ise 8,75 m'yi bulmaktadır. Asıl çeşme ortada yer almakta, üzerleri kemerli üç höcre, bunlardan ortadakinin altında bir nehir tanrısı (herhalde Kestros) heykeli taşıyan balkon şeklinde bir çıkıntı kapsayan fasad duvarı ve onun önündeki bir havuzdan (uzunluk 6 m, genişlik 3,55 m). ibaret bulunmaktadır. Su nehir tanrısı heykelinin arkasında bulunan bir depoda toplanıyor, oradan heykelin altındaki ince uzun aralıktan havuza akıyordu. Havuzdaki suyun fazlası ise caddenin ortasında yer alan ve güneye uzanan bir kanala veriliyordu. Çeşmenin sağında ve solunda üzerleri kasetli tonoz kemerlerle örtülü birer kapı yer almakta (genişlikleri 3,75 ve 3,50 m), kapılardan sonra öne doğru çıkıntı teşkil eden kanatlar gelmektedir. Gerek havuzun kenarında ve içindeki yassı payeler, gerek kanatların önündeki podium'ların üzerinde, aedikula'lar ve sütun dizilerinden meydana gelen iki katlı bir sütun mimarisi yükseliyordu ki bu mimariye ait bu yıl da bir haylı parça elde etmek mümkün olmuştur. Bunlar arasında sekiz köşeli postament'ler üzerinde duran granit ve çeşitli mermerden yapılmış sütun-

[2] *Türk Arkeoloji Dergisi* XVI-I, 1967 [1968], s. 102 ve s. 106 res. 5.

[3] G. E. Bean, *Kleinasien* II (1970), s. 45/6.

[4] K. Lehmann - Hartleben, *Pauly's Realencyclopaedie der klass. Altertumswissenschaft* II A 1, s. 2117/18.

[5] A. M. Mansel - G. E. Bean-J. İnan, *Side Agorası ve civarındaki binalar* (Antalya Bölgesinde Araştırmalar, no. 4) (1956), s. 2 v. dd.

[6] *Adı geçen eser*, s. 7 v. dd.

[7] G. F. Bean, *Kleinasien* II, s. 46 da agora'yı şehrin M.s. 4. yüzyılda güneye doğru genişlemesi ve hellenistik sur hizasını aşması ile ilgili göstermekte, bu genişlemeyi, dolayısiyle agora'yı M.s. 4. yüzyıla tarihlemektedir. Halbuki şehrin güney yönünde genişlemesi şehrin en parlak dönemi olan M.s. 2. yüzyılda başlamış, agora ve yöresindeki binalar ancak 4. yüzyılda bir surla çevrilmiştir.

[8] *Belleten* 35, 1971, s. 332/33.

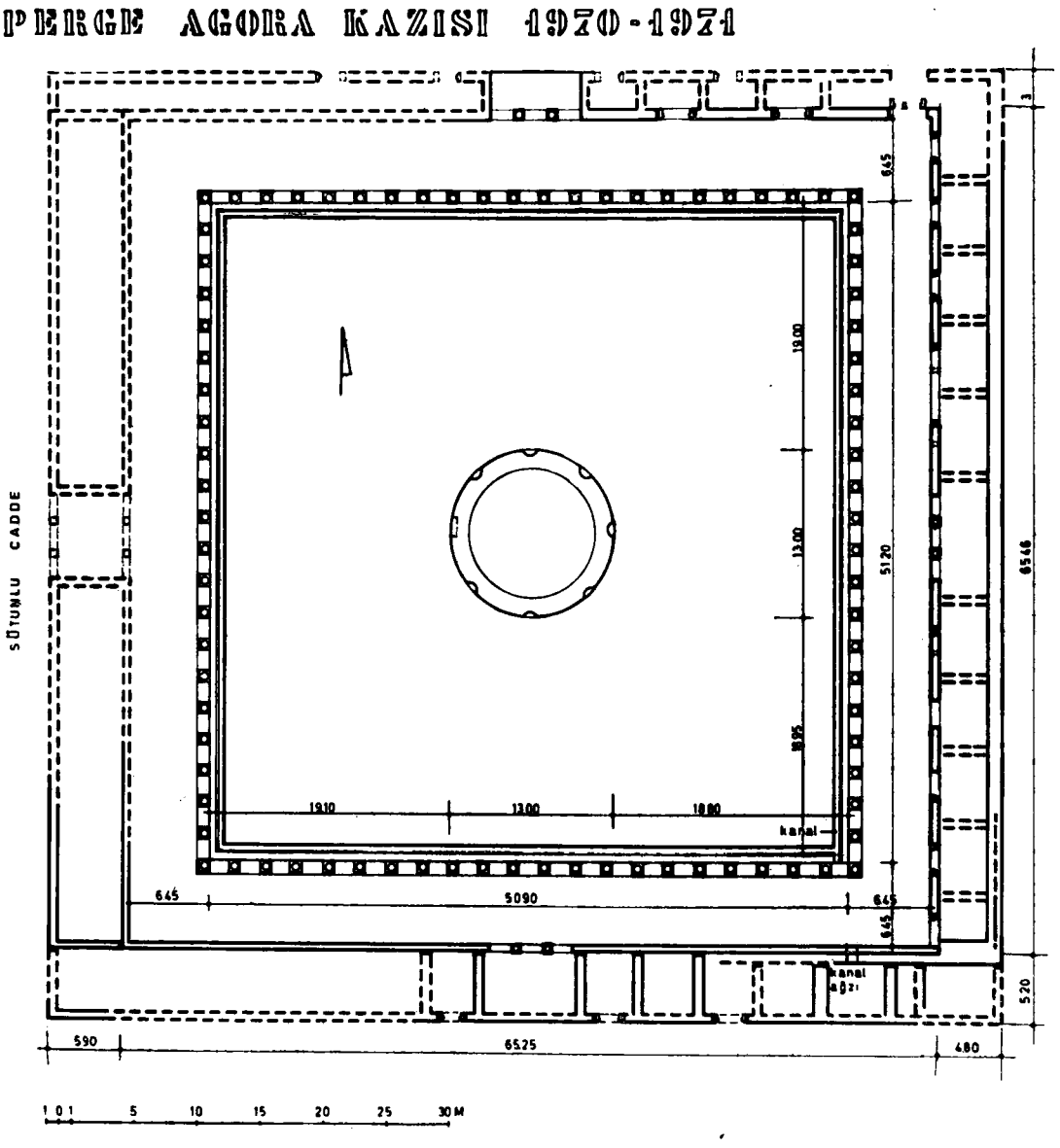
lar, Korint düzeninde başlıklar, üç fascialı arşitrav'larla birleştirilmiş, ya da başlı başına işlenmiş bitki ve kıvrık dal motifleriyle veya thyrsos değnekleriyle süslü frizler, tiyatro maskeleri ya da Satyr ve Maenad başları şeklinde çörtenlerle mücehhez kornişler, akroter'leri bize kadar gelen üçgen alınlık parçaları, boru üfleyen deniz yaratığı kabartmasıyla süslü bir tympanon bilhassa zikre değer. Bu parçalara göre alt kattaki tüm sütun yüksekliği postament, kaide ve başlıkla birlikte 7,30 m'yi buluyor ve 1,30 m yükseklikte bir saçaklık taşıyordu. Üst kat saçaklığının yüksekliği 0,85 m idi; sütun yüksekliği ise yaklaşık olarak 3,90 m'yi buluyordu. Fakat bazı mimarî parçaların fasadlardaki yerleri daha henüz kesinlikle saptanamamış olduğundan Akif Dâi tarafından yapılan fasad resmini (res. 8) sadece bir deneme olarak kabullenmek yerinde olur.

Akropol yamacına yaslanmış olduğunu zannettiğimiz binanın arkasında mermer levhalarla kaplı bir fasadın yer aldığının görülmesi bizler için büyük sürpriz olmuştur. Bu husus binanın arkasında bir cadde ya da bir meydanın yer aldığını açığa vurmaktadır. Belki buradan Akropole çıkan yol başlıyordu. 4-5 m yüksekliğinde toprak ve enkazla kaplı olan bu arka cepheyi, bir vinç sağlayabildiğimiz takdirde, önümüzdeki yıl gün ışığına çıkaracağımızı ümit ediyoruz.

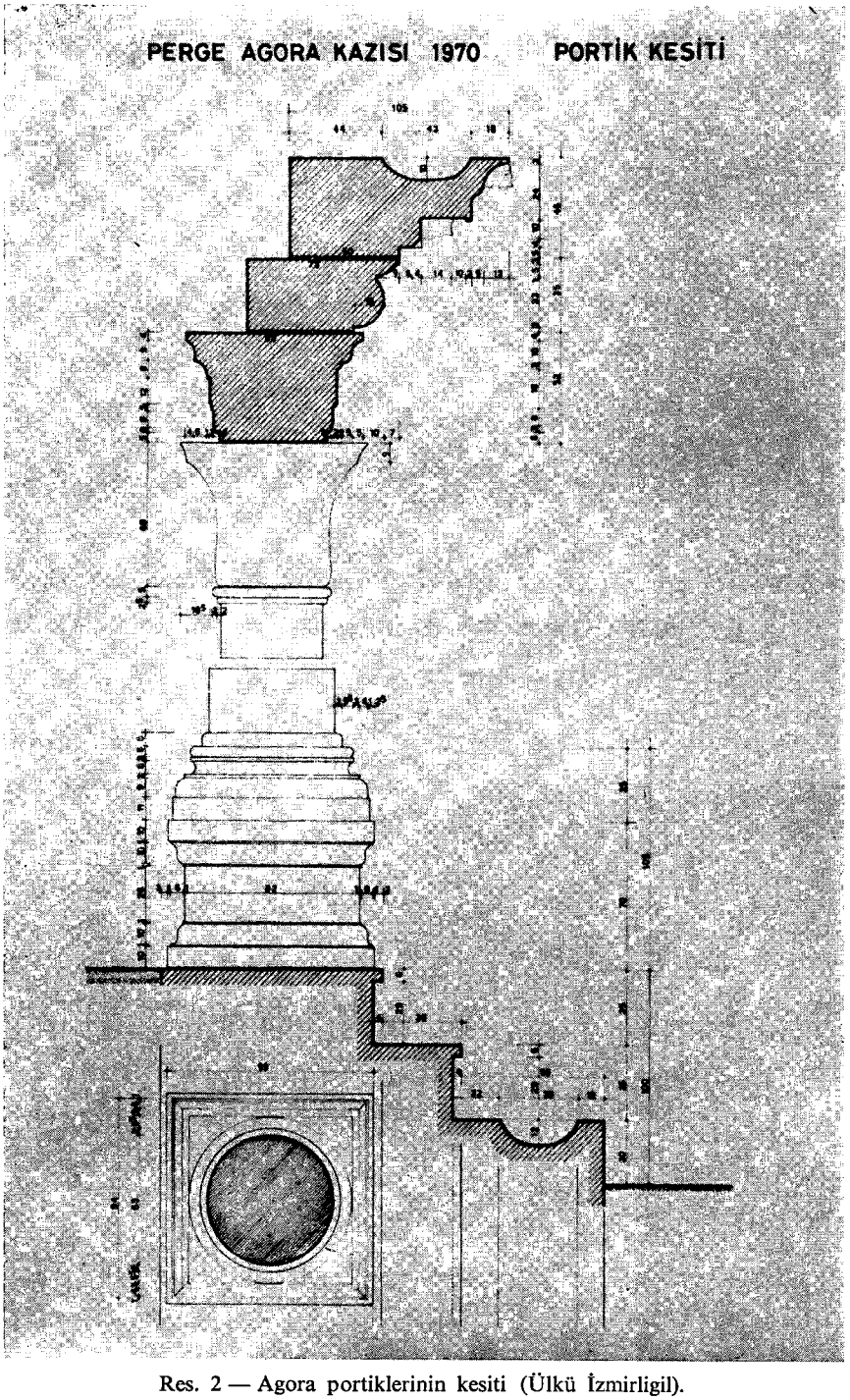
Havuzun önünde mükemmel bir surette korunmuş başlarıyla birlikte (hattâ burunları bile zedelenmemiş) tabiî büyüklüğün üstünde kartalı ile birlikte bir Zeus, giyik ve köpeğiyle birlikte bir Artemis, biri zırhlı gömlekli, diğeri çıplak iki Hadrianus heykeli, batı kanadının ucunda ise bir erkek (Apollon?) heykeli bulunmuştur. Nişlerin içinde yine başlarıyla birlikte iki giyimli kadın heykeli, sakalsız, fakat oldukça harap durumda bir erkek başı bulunmuştur ki bu başın Kestros heykeline ait olması çok muhtemeldir.

Anıtın Nymphaeum fasadının ortasında yer aldığı anlaşılan inşa ya da ithaf yazıtı bugün bilmediğimiz nedenlerden ötürü silinmiştir. Sağ kanat podium'unun üst kısmındaki yazıt ise harflerinin karakteri ve bu yazıtta adı geçen Pamphylia Birliği (Synagoge) başkanı Aur(elius) Seilanus Neonianus'un ön adı olan "Aurelius" tan ötürü M.s. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmekte ve belki anıtın onarımı ile ilgili bulunmaktadır. Binanın tarihi için Hadrianus (M.s. 117-138) heykelleri önemli ise de bunlardan bir tanesinin, yukarda söylediğimiz gibi, çıplak oluşu bu heykelin imparatorun ölümünden sonra yapılmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir[9]. Ancak bu heykellerin tarihlerinin kesin olarak saptanması bize binanın *post quem* tarihini verecektir.

[9] Bergama Asklepieion'unda bulunmuş olan benzer bir çıplak Hadrianus heykeli kaidesindeki yazıt imparatoru "theos" olarak göstermektedir ki bu da bu heykelin imparatorun ölümünden ve *divus* olduktan sonra yapılmış olduğuna işaret etse gerektir (bk. M. Wegner, *Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia, Sabina* (1956), s. 105, lev. 14).

Res. 1 — Agora'nın plânı (1971 kazısı sonundaki durum) (Ülkü İzmirligil).

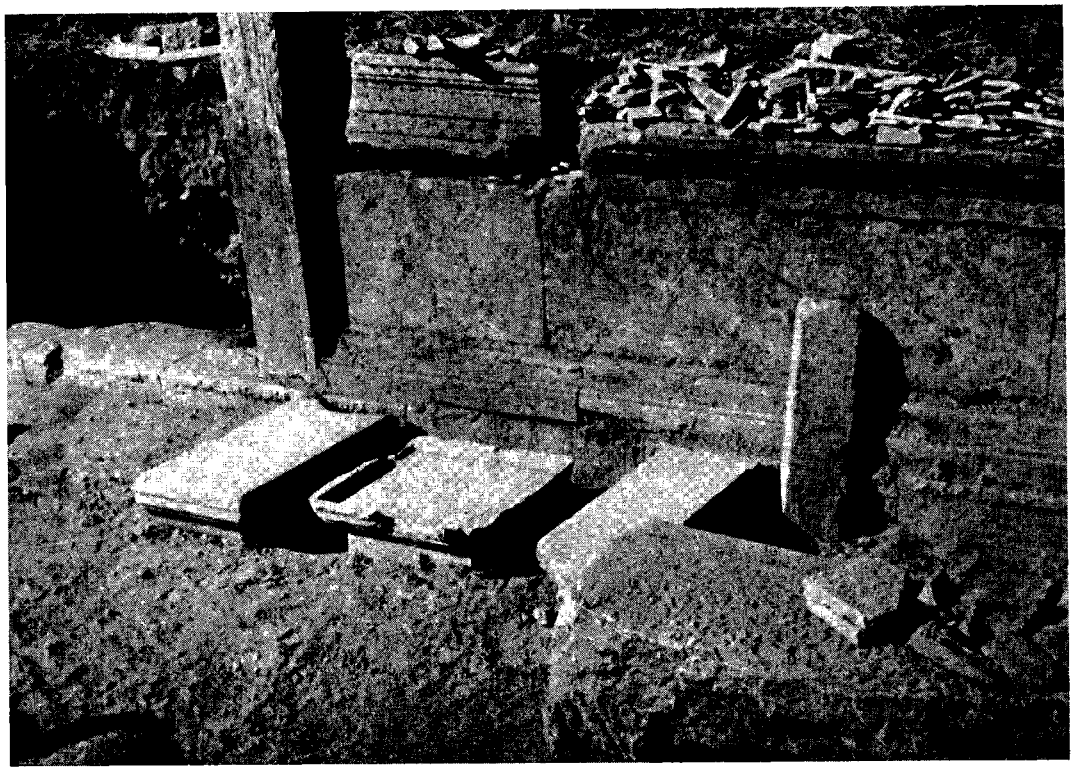
Res. 2 — Agora portiklerinin kesiti (Ülkü İzmirligil).

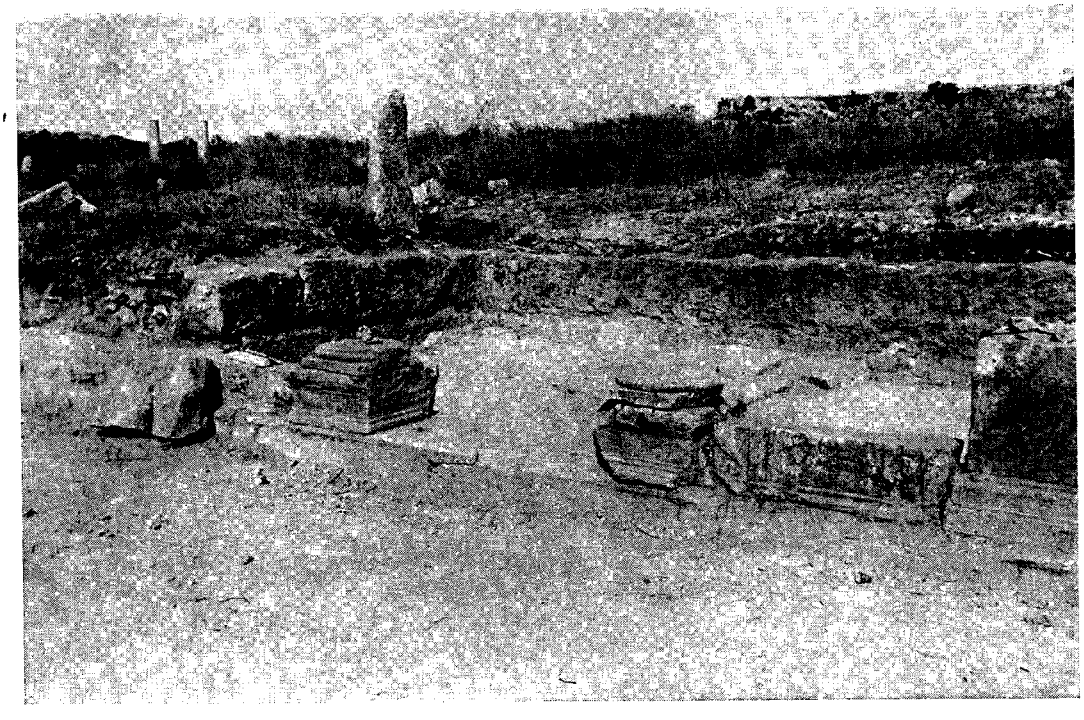
Res. 3 — Agora'nın doğu portiki. Geride güney portiki.

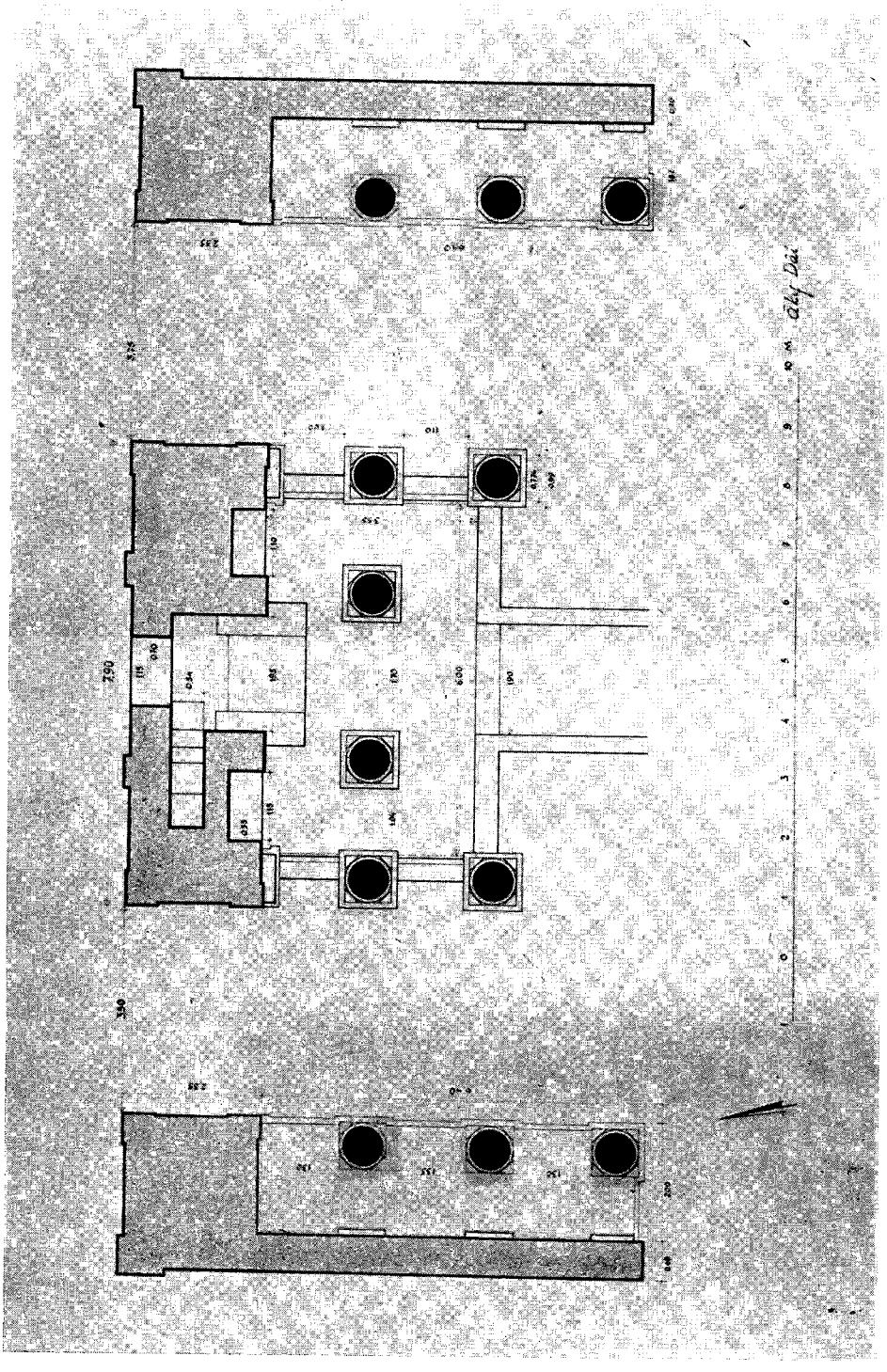
Res. 4 — Agora'nın kuzey portiki.

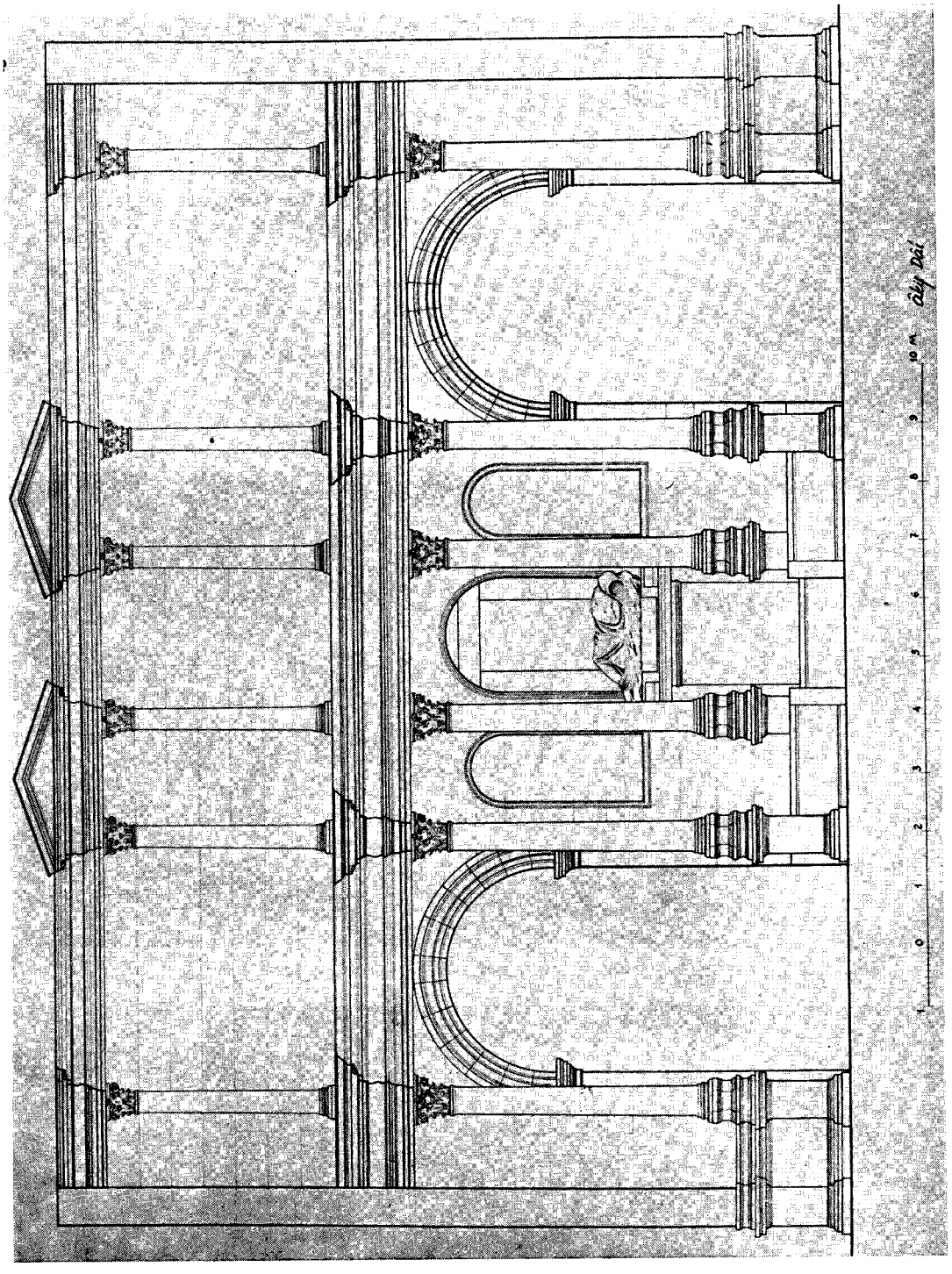
Res. 5 — Agora'nın kuzey portikinde bulunan oyun levhası ve taş banklar.

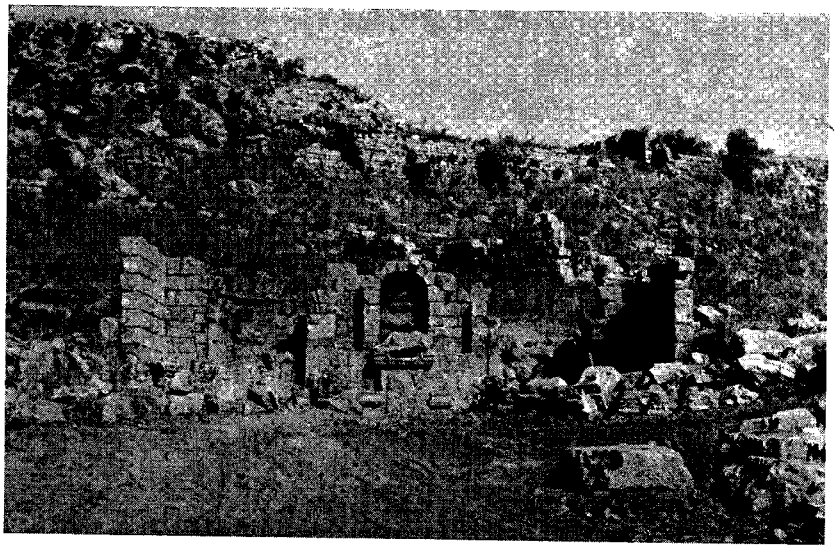
Res. 6 — Agora'nın kuzey girişi. Bizanslılar zamanında örülerek bir şapel (?) haline getirilmiştir.

Res. 7 — Akropol eteğindeki Nymphaeum'un planı (Akif Dâi).

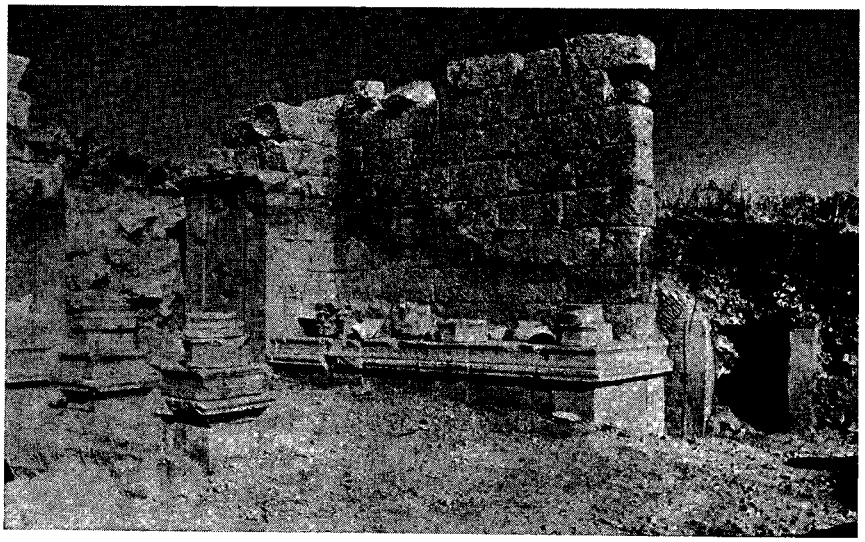
Res. 8 — Nymphaeum'un güney fasadının restitüsyon denemesi (Akif Dâi).

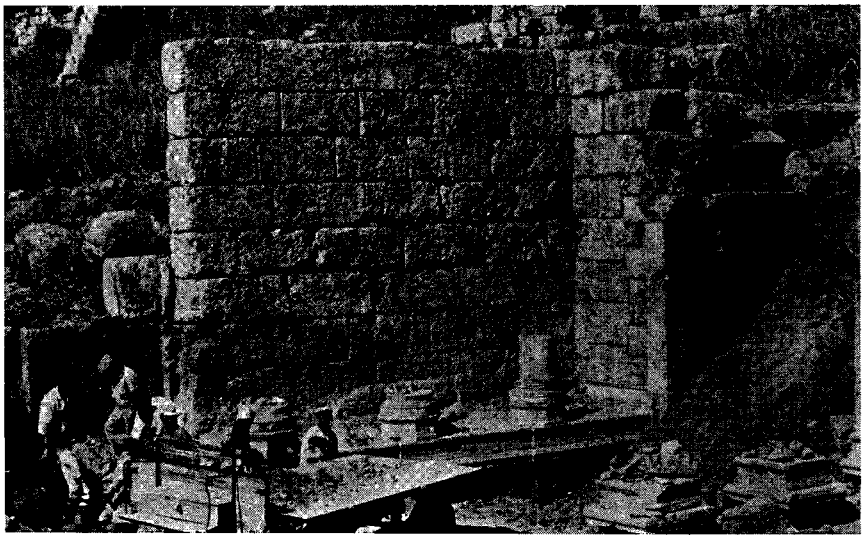
Res. 9 — Nymphaeum'un kazıdan sonraki durumu.

Res. 10 — Anıtın orta kısımındaki çeşme ve havuzu.

Res. 11 — Anıtın sağ (doğu) kanadı.

Res. 12 — Nymphaeum'un sol (batı) kanadı.

Res. 13 — Nymphaeum. Maenad başı şeklinde çörten.

Res. 14 — Nymphaeum. Cephe nişlerinden birinin içinde duran kadın heykeli.

KARATAŞ-SEMAYÜK AND ELMALI, 1971

Prof. MACHTELD J. MELLINK

1. KARATAŞ:

The Bryn Mawr College expedition[1] continued its work on the Early Bronze Age mound of Karataş with two main purposes: exploration of the SE sector and analysis of the architecture of the main buildings.

An extension of the MEE trench in the SE sector was made to the North in order to investigate the workshop area (a potters' establishment?) which apparently had existed here contemporary with levels III-IV of the central complex (see figure 1). In the new trench, MEE-N, features similar to those observed in MEE came to light: prepared sloping floorlevels, repeatedly replastered, basins, channels and bins, open fireplaces. Two rectangular podia probably served similar purposes. The larger podium, measuring 3.20x4.50/3.60 m., is set on large stone foundations. It has a preserved height of 0.60 m. and is constructed of mud and pisé retained by a solid pisé rim. The smaller podium, about 2.80 x 3.30 m., is made of a pisé rim rubble and clay core. From both of these podia, ashes apparently were discarded to the West, where a level III wall separated the workshop area from the main complex, which also independently accumulated large quantities of ashes.

The pottery in this trench is fragmentary. The fill contains a relatively large number of terracotta stamp - seals (fig. 2) and beads or whorls; these may have been by - products of potters' workshops established in this sector. One seal - impressed bulla (fig. 3) came from the ashy fill near the larger platform. On the back are impressions of sticks or twigs; the seal impression has curvilinear, partly spiraliform designs (KA 833, max preserved L. 0.038 m.). The presence of such a clay sealing in the Early Bronze Age II levels at Karataş is important as evidence for the use of sealed merchandise also in SW Anatolia. At Tarsus, many bullae were found in the Early Bronze III level; in Aegean context, such sealings are best from the Early Helladic II level at Lerna[2]. Karataş is a relatively small site, not of urban character; more extensive evidence for the seals and sealings of SW Anatolia must be available in the larger Early Bronze Age mounds of the region.

[1] The season lasted from July 24 to October 30. We are much obliged to Director Tanju Özoral of the Antalya Museum and his staff, especially Bay Ibrahim Işıldağ, for their continuing aid and collaboration. Bay Nurettin Yardımcı, assistant at the Alanya Museum, represented the Department of Antiquities and Museums in 1971; we owe him cordial thanks. Staff mebers were the following graduate students: Robert A. Bridges, Jr, Daniel Boyd, Sevim Buluç, Marie - Henriette Carre, Dian Duryea and Tamara S. Wheeler, all field trainees supported by the much appreciated program of the Ford Foundation. Dr. W. W. Cummer III assisted with the making of plans and a contour survey of the Karaburun area. Signorina Franca Collori di Vignale continued her difficult and crucial work on the conservation of the tomb paintings at Karaburun and Kızılbel; the American Philosophical Society again generously contributed to the conservation work in 1971.

[2] cf. Hesperia 27 (1958) pp. 81-121; pls. 19-29.

The presumed potters' district of Karataş will be investigated again in 1972, when the trenches MEE and MEE-N will be connected with the area in grid H-I/6-7 (cf. the plan in fig. 1).

In 1971, the construction techniques of the main complex at Karataş were examined in some cross - cuts through the walls of the house and the rampart. All walls stand on foundations of one layer of small stones. These are not laid flat but rather are set with their sharp edges facing up so as to provide a good anchor for the first layer of pisé or clay. The house - walls were built in layers and have mudbricks of irregular sizes and composition (mainly brown and light clay). The weight of the roof and second floor was carried by posts which stood against the faces of the wall, often covered over by the wall - plaster. The courtyard wall was irregular in consruction. It had layers of buff and brown mud but also sections made of fieldstones or brown mudbricks laid in slanting rows, herringbone fashion, levelled off with mud. The rampart consists of a succession of reinforcements of the courtyard wall. The orginal rampart is made of strata of rubble and clay. The first addition was of clay with a battered stone revetment, strengthened with wooden posts and coated with more clay. Against this, a palisade of wood and pisé was set along the SE side. The building technique of Karataş levels I-II is characterized by an irregular, opportunistic use of various kinds of mud, clay, and straw - tempered pisé; the plan of the rampart and the outer enclosure walls was modified several times, with a preference for curved enclosures. The entrance to the complex was at the NW, with indirect access to the doorways of house and oval courtyard (grid F/4, fig. 1).

In 1972, it is planned to complete a large cross - section through the main complex of levels I-II to the SE, connecting the mound with the ashlevels of period III and the separate workshop areas of MEE.

II. KIZILBEL - ELMALI:

The painted tomb on the ridge overlooking the lake of Elmalı, 4 km. to the SW of the town, was inspected and studied. The condition of the wall - paintings was examined by Signorina Franca Callori di Vignale who plans to apply further treatment to the wall surfaces in 1972. Many broken blocks, belonging to the invertory of the tomb (kline and table?) and to the retaining walls in front of the doorway, were sorted and studied for reconstruction. Plans for the final conservation and protection of the tomb chamber in situ are being made in consultation with the authorities of the Department of Antiquites and Musems in Ankara and the staff of the Antalya Museum.

III. KARABURUN:

The tumuli on the Karaburun ridge belong to a cemetery of some 30-40 small tumuli which starts in the outskirts of the village of Bayındır (5 km. NW of Semayük) and extends E across the modern road to within 2 km of Semayük. The tumuli near Bayındır now consist merely of large rock - piles. It is possible that they never had any earth cover, since similar stone tumuli can be observed elsewhere in the plain of Elmalı. Some of the Karaburun tumuli did have mounds of dirt over the rock - piles. Most of the tumuli show signs of ancient disturbance; they are again attracting the attention of modern looters.

Two small tumuli, both anciently plundered, were investigated in 1971. Karaburun III lies on the ridge about 180 m. to the NW of the painted tomb chamber of Karaburun II (cf. fig. 4 for contour plan and section of Karaburun, showing the location of tumuli I, II, and III). Tumulus III had been flattened by ploughing; it still contained part of a pile of large boulders, under the S edge of which was the remnant of a cist containing a cremation burial in a painted, two - handled vessel (fig. 5, Height 0.25 m., max Diameter 0.36 m.), resembling a dinos in shape. The de-

coration of wavy lines and bands is in panels set between the handles. The date of this vessel may be estimated roughly about 600 B. C.; a fragmentary lekythos neck from the disturbed fill suggests a date towards the later 6 th century for the burial group.

Karaburun IV was a barely perceptible tumulus in a field c. 170 m. to the SE of tumulus I. It also had a distrubed rock - pile made of large fieldstones. Two cremation pits were found in the center and in a Northern annex, respectively. Remnants of the tomb gifts were iron tweezers and a whetstone with bronze attachment in the N pit, three Phrygian fibulae in the central pit. All these gifts had signs of burning, having evidently been collected from the pyre with the remains of the human bones. The date of tumulus IV may also be sixth century B. C.

The work on Karaburun II, the tumulus with the painted tomb chamber, was first of all concerned with the complete excavation of the façade of the chamber and the stratification of the tumulus to the East of it. In the first stage of tumulus building, the rear and roof of the chamber had been covered with a pile of large boulders. The East side of the chamber was kept free of this rock - pile with the aid of short N and S retaining walls constructed of field - stones. Access to the tomb chamber, in this pre - burial stage, was maintained through a central opening in the East wall, measuring 1.30 x 0.92 m. After the burial was completed, a pre - fitted block was pushed into this opening to close the masonry of the East wall. On the outside, no doorway was visible. The outer edge of the doorblock was chiselled down somewhat because the block failed to slide in as far as intended, and its joints were covered with lime plaster. The sides of the East wall blocks were prepared with anathyrosis, and the interior faces were claw - chiseled to a smooth finish, with a symbolic overhang of 5 cm. for the lintel course. We cut a modern doorway in the door block, straightening out the ancient robbers' hole to an opening measuring 1. 30 x 0.44 m. (fig. 6).

A trench of 13.50 m. length and 2 m. width was cut at right angles to the tomb façade and taken down to bedrock. A drainage channel was added to the Southwest. The tumulus fill could thus be studied in two scarps which show the stages of accumulation of the fill. On the smoothed bedrock, a layer of limestone chips marks the working surface of the stonecutters who worked on the building blocks of the tomb chamber. The chamber itself is set on limestone floorslabs which rest on prepared bedrock. These floorslabs are visible as the "threshold" under the doorplug and as projecting ledges in front of the façade (fig. 6).

Inside the tomb chamber, the fill which the ancient tomb robbers had introduced to make a ramp for entry was reremoved. The floor slabs, originally carefully fitted and stuccoed with a blue painted finish, were found partly demolished. Other displaced blocks with red paint apparently belong to a table which stood in front of the kline.

The salvage and restoration of the tomb painitings was the main concern of Signorina Franca Collori di Vignale in 1971. She had to strengthen the intonaco and the lime plaster in many places where the layers had warped and buckled. Fallen fragments have been rescued and have partly been put back in place. The cleaning proceeds slowly, along with the consolidation of the precarious plaster. The work concentrated on the main (West) wall and the Norh wall. The upper block of the West wall is now largely (but not yet completely) cleaned, so that many details of the principal scene have become visible. The tomb - owner reclining on his kline is the dominat figure in the general decoration (fig. 7). He wears a white tunic with red rosette border. Thin redlines show the folds in the fabric. The green himation is

draped with many folds as seen by the crinkly red border, by black drapery lines, and bunched contours. The dignitary is drawn in firm black lines. His jewelry is shown in white (i. e. gold) against the pink flesh color; bracelets with lion's head finials and a large earring. The diadem is of a red - white - and blue cheked fabric edges with two kinds of beads; this needs further restoration. The portrait of the tomb owner (fig. 8) marks him as a semi-oriental dignitary of commanding stature. His profile differs from that of the youthful, unbearded towel - and fan - bearer (figs. 9 and 10). The latter has features of rather East Greek, late archaic style. The head of the woman standing behind the tomb owner, restored in 1971 (fig. 11), is also of Greek affinity. She wears a white veil, perhaps also a krobyle, a red chiton, and a blue himation. The servants are in Graeco - Persian attire: a long - sleeved, tight - fitting robe falling with a simple folded edge just below the knees; the knotted belt is of contrasting color. The details of the hands and precious metal vessels held in them (fig. 12) are finely drawn. Greek inspiration is responsible for such draftsmanship, but the proportions of the figures and the general iconography betray Anatolian workmanship.

The battle scene on the North wall is beginning to emerge as a victory of native warriors under the leadership of the tomb owner who appears on horseback in the center of the scene (fig. 13). He is attired in pruple tunic and trousers, befitting this action, and is rendered as an Oriental absolute victor in an unemotional pose, piercing his fallen enemy with his spear. The victim is a helmeted, cuirassed warrior, who is collapsing on his shield as he is trying to ward off the spear which has already drawn blood. This helmeted warrior is the leader of the enemy, rendered in a Greek pose of the dying warrior relinquishing the grip of his shield. The soldiers of the victorious tomb owner are bare - headed. They wear short tunics with red belts and daggers, short cloaks knotted in front, puttees, garters, and red shoes. Behind the horseman, one of these warriors in a blue tunic is killing an archer with his javelin; under the hoofs of the horse is another archer, lying prone and severely wounded. In front of the horseman and his fallen opponent, one native soldier is routing two enemies (fig. 14). He is a lively figure witha wide open eye. He carries a shield, with his javelin he is attacking the man in front of him, also equipped with a shield. The enemy at the right end of the frieze is running away in great fright while turing his head to watch his attacker. This fleeing warrior is helmeted and cuirassed; his mouth is open, his eye shows excitement, his black hair is ruffled under the edge of his helmet. His black beard is short and pointed. This and other details suggest that we should identify the defeated enemies as Greeks; the general scene is a semi - Hellenized version of battles in which Greek artists used to portray themselves as victors. Here we have the opposite side of the conflict. Although the artist is indebted to Greek artistic tradition, he is an Anotolian painter who blends Oriental and Greek traits and themes into a Southwest Anatolian, Lycian work representing the Persian view of the battles. That the scene is biographical to some extent, viz. that the tomb owner fought against Ionian Greeks under Persian auspices, can be inferred with some probability from the approximate date of these paintings, c. 480 B. C.

Large sections are still missing from the battle frieze, and all the restoration work of the opposite wall (the ekphora with the chariot procession) still has to begin. Signorina Callori di Vignale will spend at least two more seasons on the consolidation and restoration of the paintings; she has already succeeded in making visible to us the survival in Southwest Anatolia of extensive examples of wall paintings hitherto presumed lost.

IV. YALNIZDAM:

In the village of Yalnızdam, 8 km. Northwest of Elmalı, a limestone tomb stela was noted. It has a Graeco - Persian relief of a victorious horseman in early fourth century B. C. style. This stela had apparently been found in Byzantine context where it had been re - used recarved. The stela is in two pieces; its original height was 2 m. It must have been set up near an important built tomb or tumulus in the plain West of Elmalı. The stela is now in the Antalya Museum as an impressive document of North Lycian funerary sculpture.

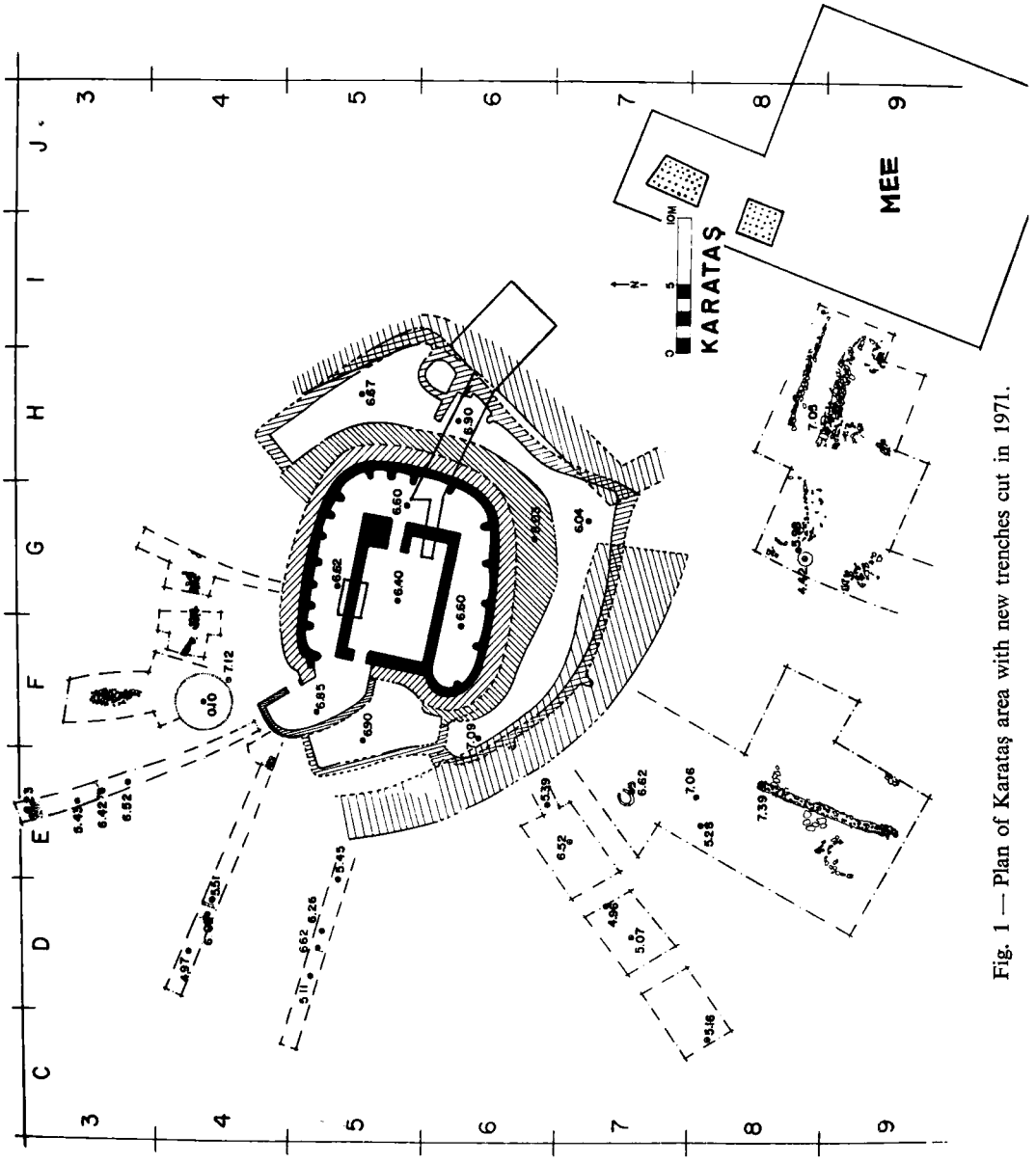

Fig. 1 — Plan of Karataş area with new trenches cut in 1971.

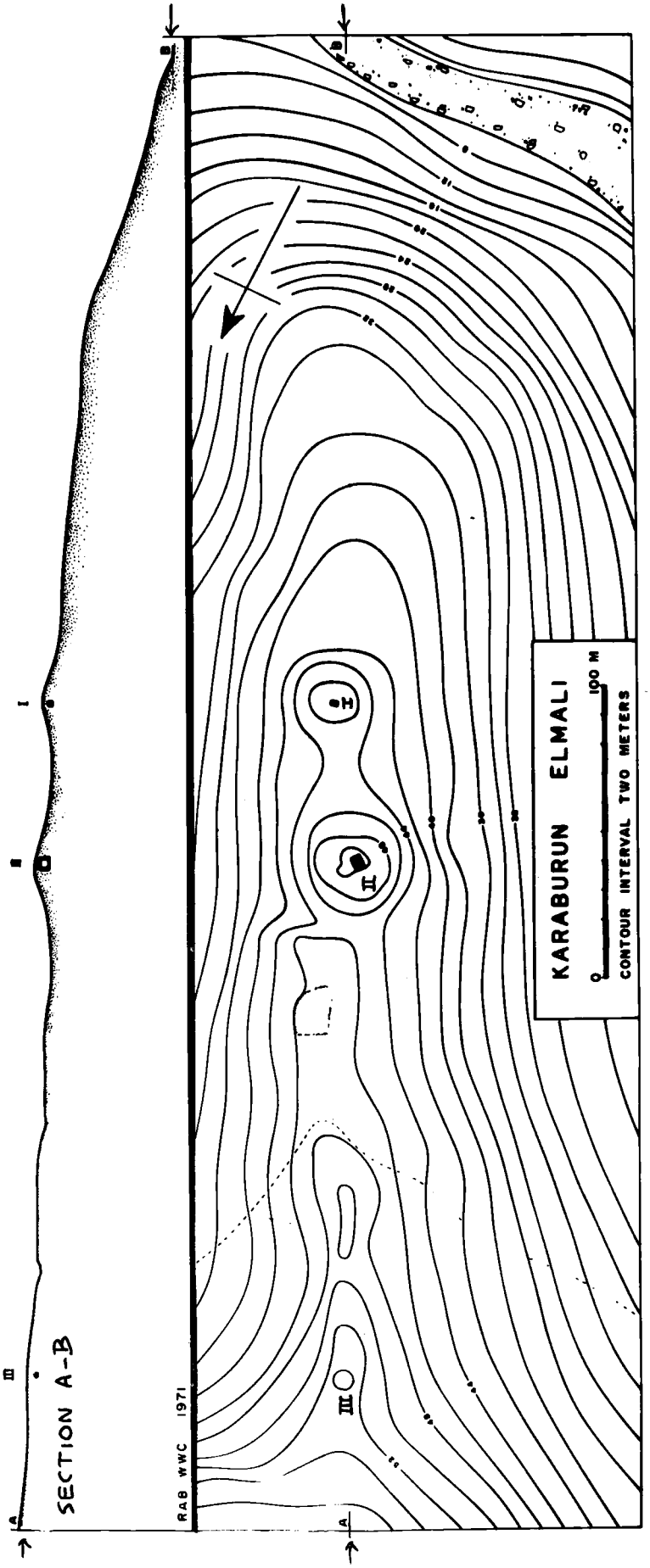

Fig. 4 — Contour plan and section of Karaburun.

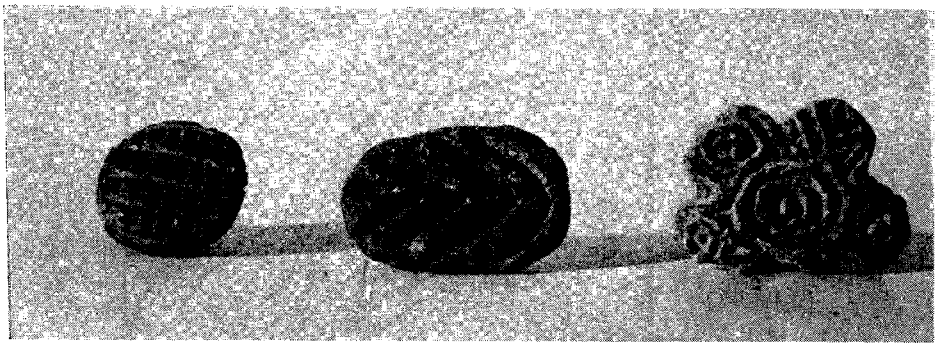

Fig. 2 — Clay stamp seals from Karataş mound.

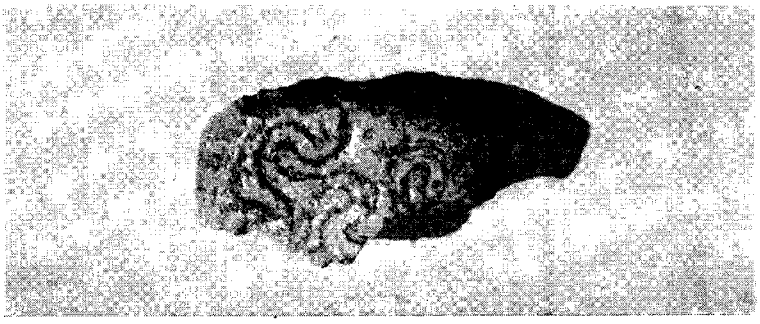

Fig. 3 — Seal-impressed bulla from Karataş, SE sector.

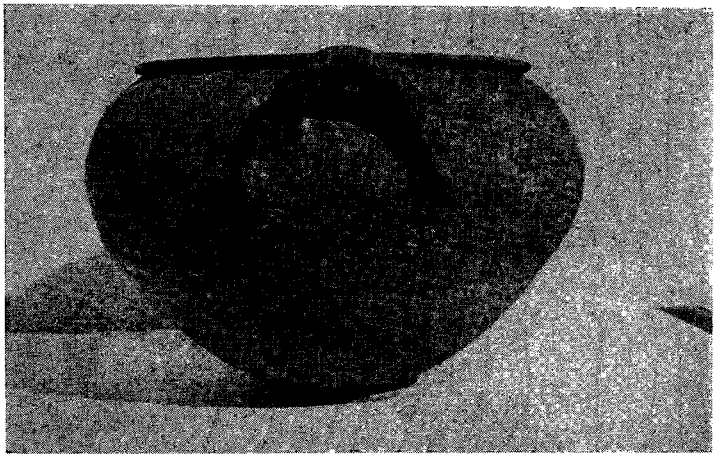

Fig. 5 — Painted cinerary vessel, Karaburun tumulus III.

Fig. 6 — Façade of Karaburun II chamber with newly cut doorway.

Fig. 7 — Karaburun II, West_wall. Dignitary.

Fig. 8 — Detail of figure 7.

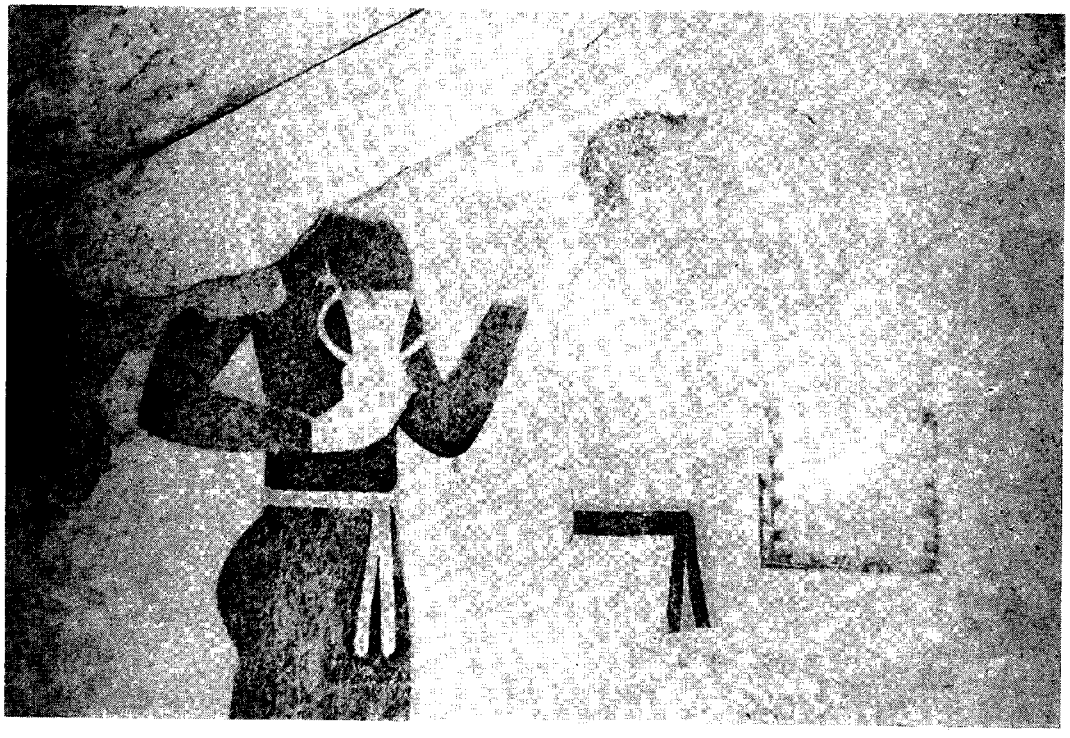

Fig. 9 — Karaburun II. West wall, servants.

Fig. 10 — Karaburun II. Head of towel - bearer.

Fig. 11 — Karaburun II. West wall. Head of woman restored. (cf. fig. 7).

Fig. 12 — Karaburun II. West wall. Hand of first servant, goblet with griffin finials.

Fig. 13 — Karaburun II. North wall. Horseman and victim.

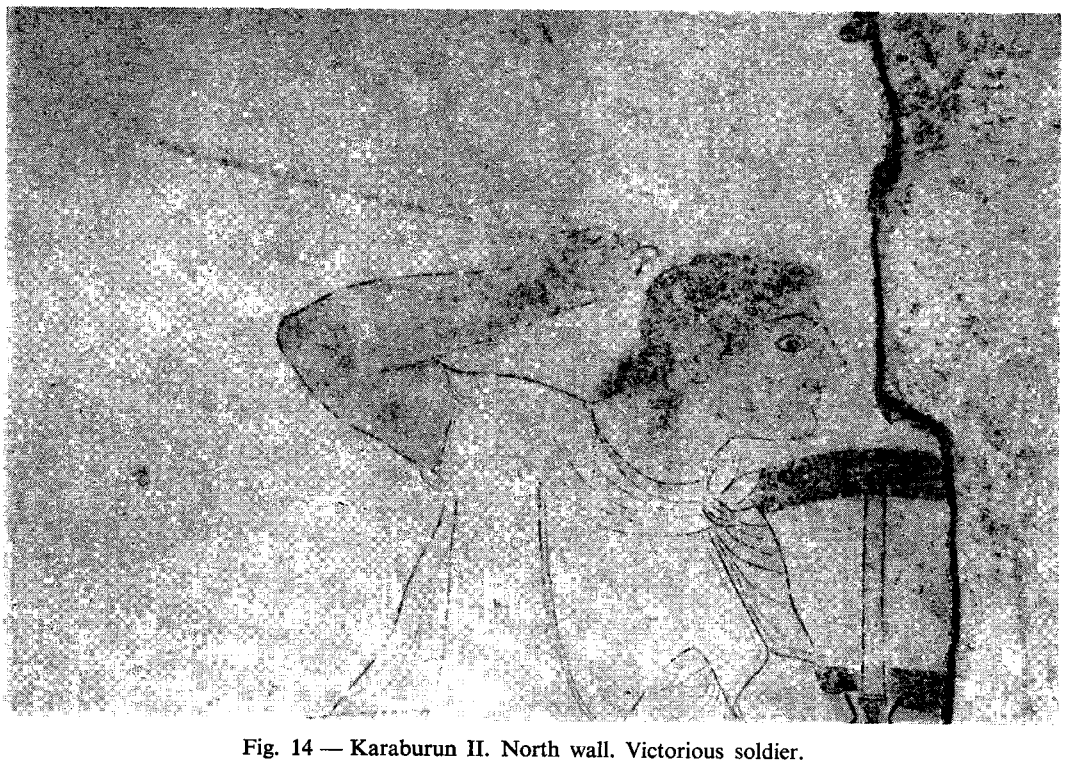

Fig. 14 — Karaburun II. North wall. Victorious soldier.

FOUILLES DE L'INSTITUT FRANÇAIS D'ARCHEOLOGIE D'ISTANBUL CAMPAGNE 1971

Dr. OLIVIER PELON

La campagne de 1971 sur le site de Porsuk - Ulukışla a duré cinq semaines au cours des mois de juillet et d'août, avec la même équipe d'archéologues et d'architectes que l'année précédente. Le dépôt dont la construction avait été entreprise en 1970 a été pratiquement achévé et les trouvailles de céramique y ont été classées dès la fin de la campagne (fig. 1).

L'effort de fouille a porté cette année sur l'extrémité orientale du hüyük alors que seuls des secteurs de l'Ouest et du Sud avaient été explorés jusqu'à présent. Sur la pente apparaissait un gros mur de pierres partiellement conservé (fig. 2) élément probable d'une fortification du site antérieure à l'époque romaine. Toute la zone était fortement érodée, en particulier du côté sud, mais les murailles une fois dégagées avaient gardé un peu de l'aspect imposant qu'elles devaient avoir à l'origine (fig. 3).

Cette partie du site a été occupée en dernier lieu par une nécropole dont 13 tombes, 9 d'adultes et 4 d'enfants, étaient disséminées dans la zone fouillée. Les tombes n'étaient que de simples fosses creusées dans les sols et même dans les murs de l'époque précédente, parfois bordées d'une ligne de pierres verticales de revêtement et le plus souvent recouvertes par des dalles; les corps y étaient couchés la tête à l'Ouest en position étendue sauf pour deux squelettes d'enfants placés en position foetale. La datation de ces tombes reste aléatoire en l'absence de mobilier funéraire; certains indices permettent cependant de penser qu'elles ont succédé d'assez près aux constructions du niveau romain à l'intérieur desquelles elles ont été creusées.

Le nieveau romain a été mis au jour en surface sur toute l'étendue du chantier (fig. 4). Deux états successifs y ont été reconnus, caractérisés par deux sols séparés par une quinzaine de centimètres alors que les murs du premier état ont été réutilisés à peu près partout. Les états présentent une nette différence d'aspect: sur le sol supérieur ont été retrouvés les restes de diverses activités agricoles (pithoi, rouleau à grains, meule tournante); le sol inférieur portait les traces d'une industrie métallurgique rudimentaire (charbon et cendre en quantité, creusets ou foyers, scories, minerai). Ces deux sols sont datés par la présence d'une céramique à vernis rouge, parfois avec décor en relief, apparentée à la sigillée.

Les constructions immédiatement antérieures appartiennent à un système différent dont le principal intérêt provient de la présence vers le Sud d'un petit escalier construit entre deux murs parallèles qui appartenaient vraisemblablement au système de fortification du site. La céramique recueillie, parmi laquelle quelques tessons grecs et des anses d'amphore timbrées, fait remonter ce niveau à l'époque hélénistique.

C'est à une époque plus ancienne, contemporaine d'Alishar IV, qu'appartient le gros mur de fortification nord - sud visible sur la pente avant la fouille. Ce mur, très

endommagé par endroits et enseveli sous la masse de l'écroulement des superstructures, a été plusieurs fois remainé et peut être mis en relation avec plusieurs sols successifs, ce qui prouve la durée de son utilisation. A peu près en son milieu, il est dercé d'une large embrassure dont la destination est restée inexpliquée. Dans l'angle nord de cette embrasure, s'élevait encore à sa place originelle un haut pithos ovoïde décoré d'une série de huit bourrelets horizontaux (fig. 5); la partie supérieure en était en outre ornée de deux rangées d'anses à bouton portant une rosette imprimée et, sous la lèvre, d'une tête de taureau en relief. Le caractère précieux de ce vase dans l'antiquité est assuré par l'utilisation d'agrafes de plomb pour la réparation des cassures.

La constatation la plus intéressante de la campagne a été la révélation, à l'Est comme dans la partie ouest du site, d'un important système de fortifications, antérieur à l'époque d'Alishar IV, qui reposait directement sur le roc naturel, une couche de conglomérat dont il suivait toutes les inégalités. Cette muraille qui présente des différences notables de tracé et d'appareil avec le mur postérieur s'élevait encore dans sa partie nord sur 14 assises, soit une hauteur totale de 2,80 m (fig. 6). Il était noyé dans une couche de sable et de cailloutis de rivière dont la présence ne peut être due à un phénomène naturel en raison de la position qu'elle occupe: il est probable que ce sable constituait le remblai d'une terrasse servant à égaliser l'extrémité orientale du site. La céramique qui y fut trouvée, à décor géométrique peint en brun terne sur fond clair, est de facture beaucoup moins fine que celle de l'époque d'Alishar IV et rappelle la céramique qui caractérise le niveau inférieur des fortifications occidentales.

La partie la plus méridionale du secteur fouillé présentait une stratigraphie originale: on y a en effet constaté la superposition directe d'un niveau que datait une belle céramique décorée de motifs géométriques, animaux et même humains de l'époque d'Alishar IV et d'un niveau de destruction fortement brûlé où, près des poutres carbonisées, a été trouvée dans une pièce aux murs soit de pierres soit de briques crues une céramique à vernis brun rouge brillant de technique hittite qui comprenait un fragment décoré d'un motif incisé circulaire à indentations et un autre à décor en relief. Il est encore trop tôt, àt raison de l'exiguïté du sondage dans ce secteur et de l'absence d'une étude approfondie de cette céramique, pour préciser la datation exate de ce niveau, non plus que son extension sur le site.

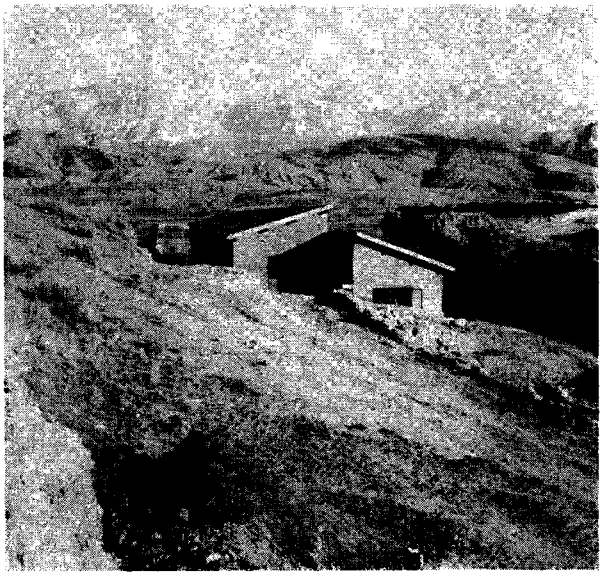

Fig. 1 — Dépôt de la mission sur le site (vu du Nord).

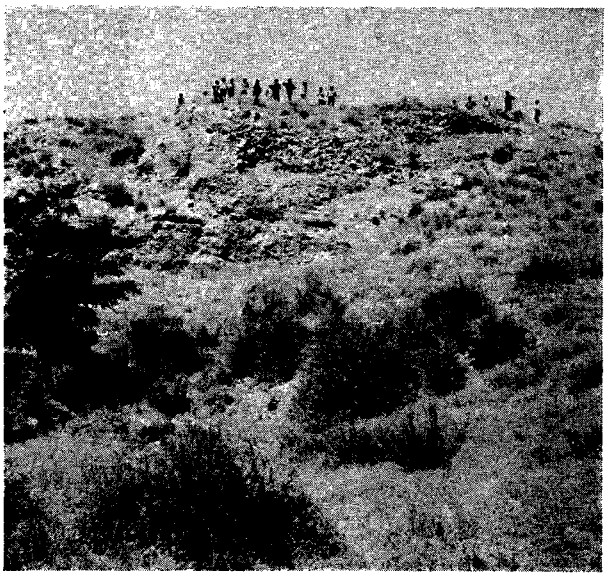

Fig. 2 — L'extrémité orientale du hüyük vue de l'Est avant la fouille.

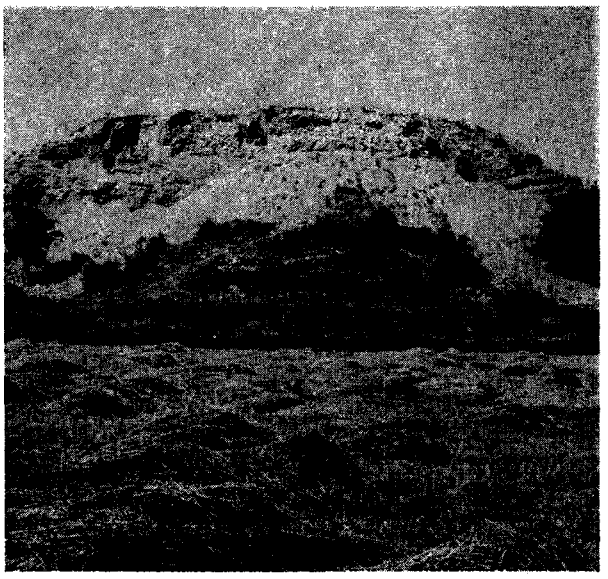

Fig. 3 — L'extrémité orientale du hüyük après la fouille.

Fig. 4 — Le chantier vu du Nord.

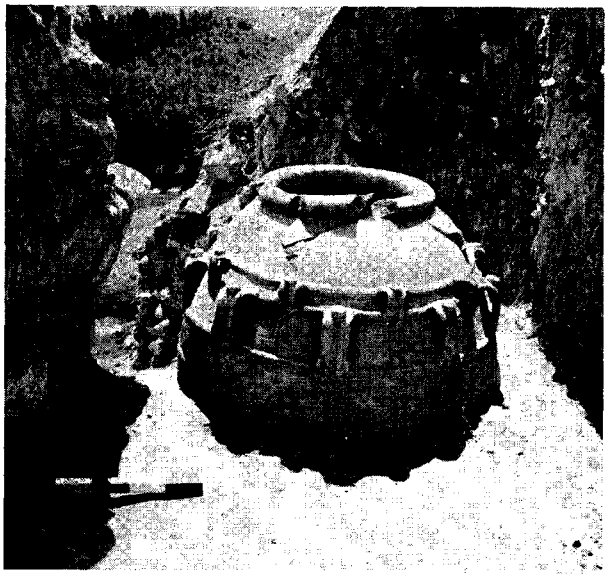

Fig. 5 — Pithos à décor en relief du niveau Alishar IV.

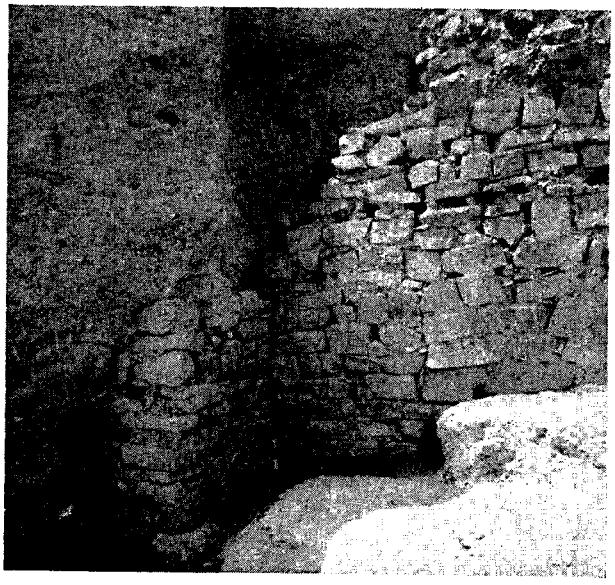

Fig. 6 — Partie nord de la fortification du niveau inférieur.